

«ГРІМ»
ПОЛКОВНИК УПА МИКОЛА ТВЕРДОХЛІБ
СПОГАДИ І МАТЕРІАЛИ

ЛІТОПИС УПА
СЕРІЯ “ПОДІЇ І ЛЮДИ”

КНИГА 5

LITOPYS UPA
Series "Events and People"
Book 5

«HRIM»
COLONEL OF THE UPA MYKOLA TVERDOKHLIB
MEMOIRS AND MATERIALS

Editor
Roman Hryts'kiv

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серія “Події і люди”
Книга 5

«ГРІМ»
ПОЛКОВНИК УПА МИКОЛА ТВЕРДОХЛІБ
СПОГАДИ І МАТЕРІАЛИ

Упорядник
Роман Грицьків

УДК 94 (477. 8) : 929“1930/1950”
ББК 63. 3 (4УКРЗ)–54
Г 84

**«ГРИМ». ПОЛКОВНИК УПА МИКОЛА ТВЕРДОХЛІБ.
СПОГАДИ І МАТЕРІАЛИ**

Упорядник Роман Грицьків

Видання присвячене полковнику Української Повстанської Армії Миколі Твердохлібу – «Грому». Крізь призму спогадів безпосередніх учасників подій та інших матеріалів у збірнику зображено життя і діяльність видатного повстанського командира, а також висвітлено національно-визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах.

This publication is dedicated to Colonel of the UPA Mykola Tverdokhlib “Hrim”. In the light of memoirs of direct participants in the events and other materials this collection describes the life and activities of this important insurgent commander and the national-liberation struggle of 1930–1950 in the Carpathian region.

**ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ**

ISBN 978-966-2105-11-7 (Ukraine)
ISBN 978-1-897431-13-9 (Canada)

© Літопис УПА, 2008
© Litopys UPA, 2008

ПЕРЕДМОВА

Боротьба Української Повстанської Армії та Організації Українських Націоналістів стала однією з найдраматичніших та найгероїчніших сторінок нашої історії. Тисячі учасників визвольного руху пожертвували своїм життям і свободою заради незалежності України, вони власною кров'ю записали свої імена на скрижалях національної пам'яті. Однак тривалий період комуністичного панування та особливості сучасного політичного розвитку нашої країни завадили у повному обсязі згадати всіх, хто боровся за вільну українську державу, і належно їх вшанувати.

До когорти визначних, проте несправедливо забутих діячів українського визвольного руху 1940-х–1950-х років безперечно належить і командир Воєнної округи-4 «Говерля» Групи «УПА-Захід», референт Служби безпеки ОУН Карпатського краю, полковник Микола Твердохліб – «Грім». Будучи яскравим представником своєї епохи, М. Твердохліб запам'ятався сучасникам як зразковий організатор та військовик, прекрасна людина та відважний вояк, який ще за життя став для українських повстанців справжньою легендою.

Народився Микола Твердохліб у листопаді 1911 року в селі Петрилів Тлумацького повіту на Станіславщині у заможній селянській родині Дмитра і Ганни Твердохліб. Майбутній повстанський командир був уже шостою дитиною в сім'ї. Змалку Микола виховувався в дусі патріотизму та національної свідомості. Зразком героїзму для юного націоналіста був приклад його старшого брата Данила Твердохліба, який боровся у лавах Української Галицької Армії, і загинув у 1919 р. під час українсько-польської війни. Колосальний вплив на Миколу справили і приклад батька, який був активним учасником місцевих осередків товариств «Просвіта» та «Сільський господар», і в умовах польського окупаційного режиму залишався вірним ідеям української незалежності.

Після успішного завершення навчання в Петрилівській школі, батько відправив Миколу на навчання до Станіславської гімназії. Там, долучившись до громадського і національ-

ного життя, він став активним членом Пласту, а згодом й ОУН. Саме в період гімназійного навчання відбулося становлення особистості молодого провідника, – Микола Твердохліб став одним з чільних активістів ОУН на Прикарпатті. Закінчивши гімназію, Микола поступив у Станіславівську торгівельну школу, після випуску з якої був призваний до Війська польського.

По завершенні військової служби та навчання у школі підхорунжих, М. Твердохліб повернувся до Станіславава, де продовжив активну організаційну роботу в націоналістичному русі. У 1938 р. Микола розпочав власну справу – став власником крамниці господарських товарів. Цікаво, що молодий підприємець, продавши свою спадщину, лише частково покрити витрати успішної покупки, іншу частину коштів було виділено з фондів ОУН. У магазині було створено пункт підпільного зв'язку та координаційний центр господарчого забезпечення. Варто зауважити, що подібні способи організаційної та господарчої роботи застосовувалися ОУН неодноразово, про це свідчить хоча б приклад львівської рекламної фірми «Фама», якою керував майбутній Головний командир УПА Роман Шухевич – «Тарас Чупринка».

Початок Другої світової війни став переломним у житті Миколи Твердохліба. Спершу його було арештовано польською поліцією за обвинуваченням у нелояльності до польської держави, однак після поразки Польщі, з середини вересня 1939 р., він перейшов на нелегальне становище, проводячи інтенсивну роботу в українському підпіллі. З кінця 1939 р. по літо 1941 р. він, як і багато учасників націоналістичного руху, перебував в окупованій німцями частині Галичини, брав участь у військово-му вишколі ОУН в м. Кракові. Тоді ж, за окремими свідченнями, він проходив вишкіл в одному з підготовчих таборів німецької розвідки – Абверу.

На початку радянсько-німецької війни Микола повернувся до Станіславава. Влітку 1941 р. він одружився з Ольгою Герасимович, донькою дяка Станіславівської єпархіальної церкви, і налагодив щасливе сімейне життя.

Вороже ставлення Німеччини до відновленої 30 червня 1941 р. Української держави та інтенсивне розгортання репресивної політики щодо учасників ОУН змусили українських націоналістів застосовувати методи жорсткої конспіративної діяльності. Використовуючи попередній досвід, Микола, за

вказівкою обласного проводу, відновив роботу свого магазину господарчих товарів, котрий, як і кілька років тому, знову виконував функції підпільного пункту зв'язку з проводом ОУН Станіславщини та осередку господарчого забезпечення.

В середині 1942 р. у Західній Україні назріла нагальна потреба організованого збройного опору німецьким окупантам, радянським диверсійно-партизанським загонам і польському підпіллю. Восени 1942 р. на Волині було організовано перші відділи Української Повстанської Армії. Виконуючи завдання ОУН, на територію Волині для проведення військово-організаційної роботи та збройної боротьби прибув і Микола Твердохліб. Очолений ним навесні 1943 р. відділ в основному складався з колишніх учасників допоміжної поліції – шуцманів. У квітні 1943 р. цей підрозділ здійснив вдалий напад на містечко Горохів, захопивши велику кількість продовольства і амуніції та визволивши в'язнів місцевої тюрми. Навесні 1943 р. відділ «Грома» провів ряд сутичок з німецькими каральними та поліційними підрозділами; в одному з таких боїв молодий командир отримав поранення і був направлений на лікування додому.

Починаючи з середини 1943 р., на теренах Галичини відбувалося формування загонів Української Народної Самооборони, а фактично УПА. В Галичину спрямовувалися досвідчені військово-організаційні та командні кадри, які мали оптимізувати процес створення збройних сил, забезпечити їм надійну базу та дати відповідний вишкіл. Тому очевидно, що М. Твердохліб повернувся у Станіславів не лише для того, щоб залікувати поранення, але й виконати важливе організаційне завдання. Недовго побувши в колі сім'ї, Микола влітку 1943 р. назавжди перейшов у підпілля.

У 1944 р. долі Миколи Твердохліба відбулися карколомні зміни, які вивели на історичну арену легендарного командира «Грома». 1 березня 1944 р. поручника М. Твердохліба було призначено командиром-інструктором вишкільної підстаршинської сотні старшинської школи УПА «Олені». Проводячи військової та організаційні вишколи, «Грім» проявив себе талановитим педагогом та військовиком, його уроки часто згадували в безпосередніх бойових умовах випускники школи. Однак таланти «Грома» стали в нагоді не лише для підготовки старшинських кадрів, вони прислужилися для загального організаційного розвитку повстанського руху на Прикарпатті.

Весною-літом 1944 р., в ході інтенсивних змін на радянсько-німецькому фронті, командування УПА прагнуло успішно перейти фронт, зберегти і нагромадити сили та продовжити свою боротьбу проти радянського окупаційного режиму. У цей важливий час Головний командир УПА Роман Шухевич у липні 1944 р. призначив командиром Станіславівської Воєнної округи-4 Групи «УПА-Захід» хорунжого Миколу Твердохліба – «Грома».

Змінивши на відповідальній посаді важкопораненого хорунжого Івана Бутковського – «Гуцула», молодий командир провів цілий ряд заходів, спрямованих на успішне виконання завдань визвольного руху. Протягом літа 1944 – осені 1945 років командиром було проведено цілісну реорганізацію Воєнної округи, яка з лютого 1945 р. отримала назву «Говерля». У повному обсязі розпочали своє функціонування шість Тактичних відтинків (ТВ) округи (ТВ-20 Буковинський, ТВ-21 «Гуцульщина», ТВ-22 «Чорний Ліс», ТВ-23 «Магура», ТВ-24 «Маківка», ТВ-25 Закарпатський), вони діяли на теренах Прикарпаття, Закарпаття і Буковини. Сили ВО «Говерля» стали найчисельнішими у складі всієї УПА і налічували 36 сотень (для порівняння ВО-2 «Буг» Групи «УПА-Захід» мав 20 сотень, ВО-3 «Лисоня» – 12, ВО-6 «Сян» – 12), близько 5,5 тисяч осіб. Водночас відбувалося й вдосконалення тактики повстанської боротьби. Зокрема відділи УПА дедалі активніше застосовували рейди, засідки, концентровані удари на важливі населені пункти. Поступово командири у своїх акціях інтенсивно використовували малі тактичні одиниці – чоти і рої. Командування округи прагнуло уникнути значних втрат, відділи постійно змінювали місця постою, уникали великих згромаджень і важко виявлялися ворогом.

Винятково важливим напрямком роботи Миколи Твердохліба була підготовка стрілецьких, старшинських і підстаршинських кадрів. Упродовж літа 1944 та осені 1945 рр. у складі округи було створено цілий ряд таборів, де на базі куренів і сотень УПА відбувався військовий, політичний та організаційний вишкіл. Водночас до осені 1944 р. продовжувала свою роботу старшинська школа «Олені», було також створено нові старшинські і підстаршинські школи «Грегіт», «Беркути» та інші.

Влітку 1944 року на плечі «Грома» було покладено вкрай відповідальну місію дипломата. Зокрема, виконуючи вказівки Го-

ловного командування УПА та Генерального секретаріату УГВР, він проводив переговори з командуванням угорських частин, що знаходилися на радянсько-німецькому фронті у Карпатах. Основною метою таких переговорів була нейтралізація шкідливого (у нових воєнно-політичних умовах) німецького фронту. Командування Воєнної округи запропувало угорцям, відступаючим під натиском радянської армії, не перешкоджати їхньому відходу на захід в обмін на припинення боротьби з УПА і передачу припасів та амуніції. Також було домовлено про лікування важкопоранених повстанців в угорських польових шпиталях. Разом із цим усі спроби заблокувати діяльність повстанських відділів у Чорному лісі, репресії та свавілля гітлерівців у карпатських селах каралися рішучими бойовими акціями.

Обійнявши найвищий військовий пост Карпатського краю, Микола Твердохліб продовжував брати безпосередню участь в організації та проведенні бойових акцій УПА. Зокрема, перебуваючи в серпні–вересні 1944 р. на горі Малиновище, де відбувся вишкіл сотень Петра Мельника – «Хмари», Луки Гринішака – «Довбуша», Федора Гречанюка – «Іскри», Івана Гонти – «Гамалії» та «Кривейка», він командував обороною повстанського табору від наступаючих військ НКВД. В результаті бою, який відбувся 20 вересня, сотні УПА з незначними втратами відступили в глиб «Чорного лісу».

У січні 1945 р. командир «Грім» очолив одну з найбільших операцій УПА – напад на гарнізон МВД у селі Космач. Повстанці в кількості близько 1200 осіб, оточивши зі всіх сторін населений пункт і заблокувавши важливу трасу Космач–Коломия, завдали карателям серйозних втрат.

Вміла організаційна та бойова діяльність Миколи Твердохліба не залишилася поза увагою Головного командування УПА та керівництва УГВР. Як наслідок, у лютому 1945 р. йому було присвоєно звання сотника, а на початку 1946 р. й звання майора. На початку 1945 р., М. Твердохліб також отримав значне підвищення і в структурі ОУН, – його було призначено воєнним референтом Карпатського обласного проводу.

Очолюючи найбільшу Воєнну округу УПА, «Грім» став одним з найближчих радників і побратимів командира Групи «УПА-Захід» Василя Сидора – «Шелеста». Його військовий та організаційний досвід, як і переконання, мали значний вплив на процеси, що відбувалися у повстанській армії. Зокрема сучас-

ники відзначали, що завдяки наполегливій позиції М. Твердохліба відділам УПА вдалося провести ряд пропагандистських рейдів теренами України та Румунії (1949 р.), і налагодити зв'язок із Закарпатським представництвом УГВР.

Інтенсивне розгортання радянськими каральними органами протиповстанської боротьби, масовість і масштабність заходів, спрямованих на ліквідацію українського визвольного руху, змусили командування УПА змінити тактику своєї боротьби. На початку 1946 р. Р. Шухевич видав наказ про розформування великих відділів УПА і перехід у підпілля, діяльність невеликими групами-боївками. Значну частину відділів було розформовано й у складі ВО «Говерля», однак ще до 1947 р. там продовжували дії повноцінні сотні УПА, які в основному проводили пропагандистські рейди. У житті Миколи Твердохліба, як і у визвольному русі, настав новий період, – період підпільної боротьби.

Створення надійної підпільної мережі, систематична пропагандистська робота, саботажні й диверсійні заходи боївки ОУН проти радянської влади і каральних органів, – усе це характеризує діяльність українських повстанців у 1946–1954 рр. Разом з цим іншою характеристикою цього часу також було й повномасштабне полювання на провідників визвольного руху, яке влаштували органи МГБ-НКВД, активно використовуючи агентуру та інші підступні заходи. Включно до 1950 р. радянські каральні органи арештували або ліквідували більшість керівників ОУН і УПА: голів штабу УПА Дмитра Грицяя – «Перебийноса» та Олексу Гасина – «Лицаря», командирів Груп «УПА-Північ» та «УПА-Захід» Дмитра Клячківського – «Клима Савура» та Василя Сидора – «Шелеста», зрештою і Головного командира УПА Романа Шухевича – «Тараса Чупринку».

Виятком не став й командир ВО «Говерля», а з 1949 р. референт служби безпеки ОУН Карпатського краю Микола Твердохліб – «Грім». Він був для енкаведистів особливо важливою ціллю, оскільки вважався одним з невлонимих ключових діячів українського підпілля. Своєрідним подразником для карателів став підпис М. Твердохліба під «Зверненням воюючої України до всієї української еміграції», яке було написане у жовтні 1949 р. і закликала всі українські сили до об'єднання в боротьбі проти більшовизму. Крім цього, внаслідок проведених у 1947–1951 рр. військово-чекістських операцій, на

Станіславщині фактично залишилися лише два провідні керівники ОУН – Микола Твердохліб і референт пропаганди Карпатського краю Михайло Дяченко – «Гомін», «Марко Боєслав». Саме тому виявлення і захоплення цих осіб дозволило б цілком ліквідувати націоналістичне підпілля в регіоні та Західній Україні в цілому, а відтак надало б можливості вгамувати українські сили, які знаходилися за кордоном.

Тривалий досвід і талант конспіративної діяльності, відчуття і вміння оминати небезпеку дозволили «Грому» стати одним з останніх провідників ОУН і УПА, що були виявлені МГБ-НКВД. Потрібно підкреслити, що період 1946–1954 рр. став для «Грома» найважчим за весь час боротьби. На його плечі, зокрема, було покладено завдання забезпечення зв'язку і безпеки Проводу ОУН, члени якого у більшості переховувалися саме на теренах Карпат. Тривалий час йому це досить успішно вдавалося. Однак поступово, через посилення радянських оперативно-розшукових заходів та впровадження у систему ОУН агентурної мережі, цілісність українського підпілля було порушено. Як наслідок велику кількість учасників підпілля було заарештовано, ліквідовано або завербовано, зв'язок підтримувався лише в поодиноких випадках.

В останні роки життя М. Твердохліб разом зі своєю дружиною Ольгою Герасимович і побратимом Лукою Гринішаком – «Довбушем» перебував у глибокому підпіллі. При можливості він намагався виходити на зв'язок з іншими провідниками визвольного руху. Зокрема він підтримував ідею референта пропаганди Карпатського краю, відомого повстанського поета і публіциста М. Дяченка – «Гоміна» про необхідність відновлення систематичних організаційних зв'язків та визначення подальших шляхів боротьби українського підпілля в умовах тотального контролю МГБ. «Грім» часто контактував з «М. Боєславом», поки той не загинув у лютому 1952 р.

Навесні 1954 року командир разом з дружиною Ольгою, Л. Гринішаком, Ярославом Обрубанським – «Ярким», Михайлом Зеленчуком – «Деркачем» і Анною Попович – «Ружою», знаходився у криївці на горі Березовачка біля села Зелена Надвірнянського району Станіславівської області. На початку травня 1954 р., прагнучи відновити втрачений зв'язок з підпільною мережею, «Грім» вислав «Яркого» та «Довбуша» до с. Лова, щоб зв'язатися з провідником Яремчанського району Ан-

тоном Вадюком – «Дубом». Дозволивши Я. Обрубанському на-відатися до родини в с. Делятин, Л. Гринішак вирішив сам піти на зв'язок із давнім другом «Дубом». Йдучи на контакт зі своїм побратимом, підпільник не знав, що він вже давно завербований органами МГБ-НКВД і активно їм допомагає. 12 травня, тільки-но вийшовши на зв'язок, «Довбуш» був одразу затриманий. Коли у 1951 р. Л. Гринішака вже заарештовували, тоді він погодився співпрацювати з енкаведистами, однак незабаром розпочав подвійну гру, внаслідок якої знову опинився у підпіллі. Свідомо відтягуючи час, затриманий підпільник сподівався, що М. Твердохліб буде вірним домовленості і змінить місце постою, коли вислані на зв'язок повстанці не повернуться до 15 травня. Однак, посилаючись на добре передчуття, командир продовжував чекати і відіслав М. Зеленчука поновити запас харчів. 16 травня Л. Гринішак вказав місце розташування криївки командира. Вранці 17 травня 1954 р. спецгрупа МГБ на чолі з полковником Арсенієм Костенком оточила криївку «Грома». Між сторонами зав'язалася перестрілка, яку зупинили переговори. Становище повстанців було безвихідним. Знищивши всі документи, М. Твердохліб разом із дружиною застрелилися.

Загибель полковника УПА Миколи Твердохліба – «Грома» символічно завершила черговий героїчний період історії України – національно-визвольну боротьбу 1940-х–1950-х рр. Характерно, що через кілька днів після подій на горі Березовачка, 23 травня 1954 р. в Олеському районі Львівської області підступно було заарештовано Головного командира УПА генерала-хорунжого Василя Кука – «Леміша». ОУН і УПА припили свою діяльність.

Командир «Грім» увійшов в історію як талановитий організатор та військовик, герой та безкомпромісний борець за волю України. Змалку захопившись ідеєю незалежності української держави, він присвятив їй усе своє життя. Очоливши одну з найбільших та найважливіших Воєнних округ УПА, М. Твердохліб перетворив її на форпост української визвольної боротьби. Сотні та курені Воєнної округи «Говерля», завдяки рішучим та наполегливим організаційним змінам, стали найбоєздатнішими частинами УПА, які тривалий час успішно протистояли комуністичному режиму та активно поширювали ідеї українського визвольного руху.

На жаль, дуже багато фактів з життя і діяльності Миколи Твердохліба й досі залишаються невідомими. Специфіка підпільної боротьби, відсутність та засекреченість матеріалів позбавили нас важливих деталей біографії командира «Грома» і зумовили певну фрагментарність його життєпису. Одним з небагатьох способів заповнення цих прогалів є ознайомлення з національною пам'яттю, – спогадами безпосередніх учасників цих подій.

У пропонованому читачам виданні опубліковано збірку спогадів та матеріалів про командира «Грома». Переважна більшість спогадів були безпосередньо зібрані відомим тернопільським журналістом і письменником Василем Савчуком* та передані у Видавництво «Літопис УПА» для подальшої публікації. Це спогади бойових побратимів «Грома» – Івана Белейловича – «Дзвінчука» та Михайла Зеленчука – «Деркача», дружини його племінника Ярослава – Анастасії Твердохліб-Дзьоби, сестри його дружини Ольги – Іванни Герасимович, друга сім'ї – Марії Форович, знайомих та інших осіб, які мали нагоду зустрітись з повстанським командиром.

У цих спогадах подано яскраві характеристики М. Твердохліба, зображено найрізноманітніші аспекти його життя. Зокрема в опублікованих мемуарах висвітлено його діяльність у міжвоєнний період, участь в націоналістичному підпіллі, сімейне життя, діяльність на пості командира Воєнної округи і, зрештою, останні роки та дні боротьби. Ми побачимо «Грома» активним учасником українського культурно-просвітницького руху, активістом та підпільником ОУН, вмілим командиром і тактиком УПА, відважним бійцем та дипломатом, і просто героєм, який пожертвував собою заради незалежності України.

Характерною ознакою цієї підбірки спогадів є те, що поряд з особою «Грома» в опублікованих матеріалах детально висвітлено й визвольну боротьбу в Карпатах. Це зокрема: діяльність Карпатської Січі та підпілля ОУН, розвиток і бо-

* **Василь Савчук** – член Національної спілки журналістів, мешкає в м. Березани Тернопільської області. Автор і упорядник багатьох історико-меморіальних і краєзнавчих збірників («Віночок тернових доль», 1993–1994; «Бережанська земля. Книга пам'яті», 2006. Т. 3; «Шумляни Малі – Підлісне: на стежках до волі», 2008 та ін.).

ротьба УПА, діяльність радянської агентурної мережі, буденне життя українських повстанців, героїчність і трагізм долі борців за волю України, а також подано характеристики учасників національно-визвольного руху.

Очевидно, що з огляду на специфіку спогадів як джерела, ми інколи зустрінемося зі суперечливими фактами, однак сподіваємося, що вони допоможуть цілісному та об'єктивному сприйняттю не лише постаті М. Твердохліба, але й епохи в цілому. Також до книги увійшла «мемуарна» стаття сина М. Твердохліба – Яреми, в якій зроблено спробу комплексного погляду на постать командира «Грома» і обставини його загибелі.

Окремою частиною збірника є біографічні довідки про учасників визвольного руху, які часто згадуються в матеріалах; вони повинні допомогти цілісному сприйняттю висвітлюваних подій.

Хочеться вірити, що поява цієї книги стане ще одним поштовхом для подальших досліджень постаті М. Твердохліба та інших героїв українських визвольних змагань, відкриє нові, досі невідомі сторінки нашої історії.

Упорядник висловлює щире подяку за допомогу у підготовці цього видання Надії Борщ, Ігорю Гомзяку, Степану Кубіву, Анні Ладик, Мар'яну Лозинському, Василю Лотоцькому, Любові Микитій, Миколі Посівничу, проф. Петру Потічному, Михайлові Романюку, Василю Савчуку, Богдану Тригуку.

Роман ГРИЦЬКІВ

молодший науковий співробітник
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України

Анастасія Твердохліб-Дзьоба

(1926)

*дружина племінника Миколи Твердохліба,
Ярослава Твердохліба, зв'язкова ОУН*

У ЛАНЦІ ЗВ'ЯЗКУ З «ГРОМОМ»

Про «Грома» як командира ВО-4 «УПА-Захід» з 1944 року і референта Служби безпеки ОУН Карпатського краю до 1954 року знаю небагато. В ОУН прийняли мене у 1942 році, коли мені було 16 літ. Виконувала я обов'язки зв'язкової, але жодних зустрічей з самим «Громом» не мала. Можливо, що працювала на якійсь ділянці зв'язку з Командиром, проте внаслідок надзвичайно сильної конспірації в умовах тих літ я не могла знати, куди далі і до кого той зв'язок ішов.

Але про «Грома», як Твердохліба Миколу Дмитровича, або як було прийнято в нас писати – сина Дмитра і Ганни, уродженця с. Петрилів Тлумацького району Івано-Франківської області, можу повідомити ширше. Роблю це і на основі власних спогадів, і за розповідями мого чоловіка Ярослава Олексійовича Твердохліба – племінника Твердохліба – «Грома». В родину Твердохлібів прийшла я у 1950 році, то ж ділила з нею немало гірких літ, чула багато чого такого, що з особою Миколи Твердохліба пов'язується і безпосередньо й опосередковано.

Якою ж була родина, в якій виростав і виховувався майбутній командир? Батьки Миколи – Дмитро й Ганна – мали шестеро дітей. Першого – Данила, що в часі національно-визвольних змагань у періоді Першої світової війни та після неї брав активну участь у збройних українських формуваннях і загинув на полі слави як січовий стрілець чи вояк Української Галицької Армії у 1918 або 1919 році. Докладне місце і час його загибелі вказати не можу, це якось стерлося з пам'яті. Але батько, коли отримав звістку про смерть сина, увічнив пам'ять про героя: на полі, що призначалося Данилові, поставив кам'яний хрест. На ньому були написані відповідні дати народження-кончини, здається, там вказувалося і місце, де він загинув.

Старшими дітьми були також дві доньки – Анастасія та Марія. Не можу вказати часу їх народження й кончини, але вони передували народженню мого свекора – Олексі, що прийшов на світ у 1898 р.

За ним у родині Твердохлібів появився Степан, 1904 року народження. Відтак у 1913 році, наприкінці жовтня або на початку листопада, народився Микола – наймолодший, бо після нього дітей в подружжя не було.

Батьки Миколи були досить заможними господарями у Петриліві. Але людська пам'ять зберегла про них інше: вони належали до провідників і організаторів громади на ниві пробудження національної свідомості. Зокрема Дмитро Твердохліб активно займався справами осередку товариства «Просвіта» разом з Дмитром Онищуком, якого називали «душею та голосом» і товариства, і всієї громади Петрилів. То ж національно свідомими виростали й діти. Про патріотичний шлях Данила вже сказано попередньо; Олекса і Степан, доньки Настя і Марія також продовжували шлях батьків, брали участь у хорі, драматичному гуртку, проведенні різних національних свят і обрядів, що в умовах польської окупації було пов'язане з певними труднощами. За старшими братами й сестрами тягнувся душею і найменший хлопець. У сільській школі він був одним з кращих учнів, то ж батько – Дмитро Твердохліб – вирішив дати синові добру освіту. Так Микола опинився у Станіславівській гімназії. По її закінченню продовжував навчання в Торговій гімназії, після того відслужив у Війську польському, де вчився у так званій підхорунжівці, а коли повернувся, почав працювати у крамниці залізних товарів, і став її власником у 1938 році.

Можна подивуватись, як зміг Микола у свої 25 років нажити капітал на придбання крамниці? Пояснить усе та обставина, що, ще будучи учнем гімназії, Микола Твердохліб був прийнятий в Організацію Українських Націоналістів. Залізний маґазин у Станіславіві був придбаний частково за гроші Миколи. Звідки вони в нього появилися? Батько, Дмитро Твердохліб, наділив кожного з дітей ґрунтом, який мав у своїй власності. Така ж частка отчої землі належала й Миколі, і з нею він мав право чинити на власний розсуд. Тож у 1938 році він продав батькову даровизну і придбав маґазин у Станіславіві. Можна лише здогадуватися, що ця купівля тісно пов'язувалася з підпільною працею Миколи в ОУН, що маґазин був націленим місцем для зустрічей революціонерів-націоналістів, а також джерелом фінансової допомоги Організації. Не виключено, що крамницю й помешкання Микола Твердохліб купив частинно за власні й частково за гроші ОУН.

Що Микола Твердохліб працював на підпілля, доказом є арешт його польською поліцією у 1939 році й тюремне ув'язнення. Відбував покарання, здається, в котрійсь із львівських тюрем. Однак томився там недовго. Внаслідок катастрофічного упадку Польщі, розділеної між двома – нацистськими і більшовицьким – загарбниками, Микола Твердохліб опинився на волі. Який це був час, скажу коротко.

Наше село Петрилів побачило й відчуло, хто такі ці «визволителі», які прийшли у Західну Україну в 1939 році. Недовгим був спокій у селі над Дністром, бо червона влада почала арешти й вивезення національно свідомих мешканців. Люди не знали, за що й куди їх вивозять. Сподівалися справедливого рішення більшовицького суду, але його не було: суд у сталіністів замінювало беззаконня. Так нині пишуть. А тоді народ цього не знав, з такою жорстокістю зіткнулися вперше.

Жертвами «визволителів» у той час стали родини Твердохліба Панька і Марії, яких вивезли в Сибір зі сином Петром та дочкою Анелією; Шпак Розалії та Василя (чоловіка перед тим заарештовано); Онищук Анастасії – разом з дітьми та старою матір'ю. Діти і мати померли там у невідомості внаслідок голоду, знущання. Також у той період, 1939-1941 роки, совіти вивали зі села Михайла Твердохліба, Андрія Червака, Степана Гордіду.

Але ще лютішими й немилосерднішими виявилися совіти після війни, коли вдруге зайняли наші землі. Невинними жертвами сталінського режиму стало значно більше людей; були виселені як родини, так й окремі особи, котрим «закидали» приналежність до підпілля ОУН.

Про працю Миколи Твердохліба в Організації під советською займанщиною сказати нічого не можу. Все було дуже за-конспіровано. Але напевно Микола отримав од своїх зверхників наказ перейти кордон на захід, в німецьку зону окупації. Це він виконав, і з кінця 1939 р. по літо 1941 р. перебував на окупованій німцями території Польщі, здається, у Кракові. У той час там зосереджувалися майже всі провідні люди з ОУН. Яку роботу він там проводив, мені невідомо.

З вибухом німецько-советської війни і панічним відступом більшовицької армії, Микола Твердохліб повернувся в Україну. Може, був він у складі похідних груп ОУН або в котрому з підрозділів Дружин Українських Націоналістів, – того не можу ні стверджувати, ні заперечувати. Але в рідних сторонах появився він не відразу. Десь у 1942 році, за німців, Микола знову відкрив

магазин залізних товарів у Станіславові. Мав широкі зв'язки з нашими людьми в усій області й за її межами. Зокрема, в цій мережі був і Чортків Тернопільської області. Там у гімназії працював учителем його приятель на прізвище Король. Можливо, що він належав до провідних діячів підпілля ОУН.

Так думаю тому, що той Король дуже сприяв національно свідомій молоді, допомагав юнакам, яких направляв Микола Твердохліб, вступити й вчитися у гімназії. Між іншими вчився там і мій майбутній чоловік – Ярослав, син Олекси Твердохліба, тобто племінник Миколи Твердохліба. Йому, залученому до активної праці в ОУН, стрийко Микола доручав дуже відповідальні справи. Про одну з них хочу сказати так, як це розповідав мені Ярослав десь у 1960-х – 70-х роках.

У 1943 році Микола Твердохліб якийсь час перебував у Чорткові. Напевно, що тоді він діяв підпільно; мабуть, за ним вже полювало гестапо як за одним з провідних сітки ОУН. Якогось дня він зустрівся з Ярославом, своїм племінником, тоді учнем випускного класу Чортківської гімназії, і наказав йому будь-що навчитися підписуватися так, як він – Микола Твердохліб. Для Ярослава це було нелегкою справою, але за тиждень-два довів підпис до цілковитої подібності. Відтак стрий Микола доручив племінникові вибрати суму грошей, які значилися на рахунку М. Д. Твердохліба у Станіславівському банку.

Ярослав виконав це завдання успішно, хоч дуже переживав. З банку він виніс дві великі сумки грошей – німецьких марок чи польських злотих, які також були дійсні в Галичині за німецької окупації (того не можу уточнити). За чиїм наказом Твердохліб Микола закритий свій рахунок у банку, на яку ціл призначалися вибрані гроші, – Ярослав не знав. Одне можна стверджувати з певністю: всі ті гроші пішли на потреби Організації, на придбання речей, необхідних для загонів УПА, котра в той час розросталася на Волині й Поліссі. Кошти потрібні були на медикаменти, взуття, одяг, харчі тощо.

За німців Микола Твердохліб одружився. Його дружина – Ольга Герасимович – чорнява, може, трохи вища середнього зросту, миловидна дівчина, була йому чудовою парою. Шлюб давав їм Йосип Сліпий, високий достойник української церкви у Львові, права рука святоюрського Владика – Митрополита А. Шептицького. Чи вінчання було явним, чи, в умовах підпілля, таємним, – не знаю. Але пригадую, як молоде подружжя Микола й Ольга Твердохліб стояло в нашій церкві у Петриліві під час

Служби Божої. Всі присутні милувалися ними. Статурний, спортивно розвинений, з мужніми рисами обличчя, білявий Микола, і поруч його ніжна, тендітна чорнява Ольга – такої другої пари, як кажуть, годі знайти. Хто міг тоді подумати, що поєдналися не просто два закоханих серця, а двоє патріотів – самовідданих, готових на самопожертву в ім'я незалежної України! Кому спало б на гадку, що через рік Миколі Твердохлібу Провід ОУН і Головне командування УПА довірять надзвичайно відповідальний пост Командира ВО-4 «УПА-Захід»! Що під командою «Грома» повстанські Карпати ціле десятиліття будуть гриміти карою загарбникам, помстою за репресії й насильницькі вивози у Сибір!

З переказів мого чоловіка Ярослава знаю, що Микола Твердохліб перебував на Волині й Поліссі, коли там зорганізувалася Українська Повстанська Армія. Але яку ділянку роботи він виконував, який ранг офіцера УПА йому тоді присвоєно – може, згодом дослідники встановлять за документами з повстанських архівів чи інших джерела. Про це Микола Твердохліб, з огляду на сурові вимоги конспірації, не міг говорити ні з ким, навіть з рідними братами чи племінниками.

У часі творення і початку воєнних дій УПА на Волинь з нашого Петрилова пішли, крім Миколи Твердохліба, (можливо зорганізовані ним особисто), такі юнаки як Олекса Гордіца, Федір Забитовський, Василь Дутчак, Ілько Твердохліб. Мабуть, їх було більше, тих патріотів-відчайдухів, котрі пішли першими за покликом високої ідеї, і гаслу «Здобуду або загину!» були вірні до кінця. Мені невідомо, чи там, на Волині й Поліссі, наші петрилівці воювали проти зайд в якомусь окремому загоні, чи були розподілені в різні сотні й курені. Та кожен з них проявив себе героєм.

У мартирологу Петрилова написано двадцять п'ять прізвищ, котрі мали б закарбуватися у пам'яті людській довічно. Ось він, цей сумний список.

Отримали вишкіл на Волині при початках УПА:

1. Твердохліб Микола Дмитрович.
2. Забитовський Федір.
3. Дутчак Василь.
4. Твердохліб Ілько.
5. Твердохліб Петро.

Служили в курені «Бистрого»:

1. Лядецький Євген.
2. Онищук Ярослав.

3. Капітан Михайло.
4. Мазурик Омелян.
5. Червак Степан.
6. Червак Іван.

Загинули в різних місцях:

1. Твердохліб Павло.
2. Твердохліб Леонід (рідні брати, пострілялися в криївці у 1947 р. або 1948 р.).
3. Лядецький Іван, загинув у с. Петрилові.
4. Онищук Петро, загинув у с. Петрилові.
5. Гудима Степан, загинув у с. Петрилові 1950р.
6. Яськів Омелян, загинув у с. Яргорів.
7. Мазурик Володимир, загинув у с. Петрилові.
8. Овод Григорій, загинув у с. Петрилові.
9. Твердохліб Степан, загинув у с. Петрилові.
10. Твердохліб Петро, загинув у с. Коростині в бою з поляками.
11. Мужик Андрій, загинув у с. Петрилові.
12. Дзьоба Дмитро, загинув у с. Золота Липа.
13. Дзьоба Дмитро, загинув у горах Карпатах (двоюрідні брати).
14. Дзьоба Микола, загинув у селі Петрилові.
15. Мазурик Іван, загинув за с. Петриловом.

Долучаю також борців з с. Новосілки. Це:

1. Твердохліб Євстахія.
2. Дзьоба Василь.
3. Дзьоба Михайло (брати, загинули в бункері).
4. Гранат Марія.

З с. Золота Липа, знаю двох полеглих: Дзьоба Іван та Дзьоба Михайло. Вірю і надіюся, що недалекий той час, коли в незалежній державі Україні будуть належно пошановані імена впалих за її волю борців з ОУН і УПА.

Але повернуся до подій, так чи інакше пов'язаних з особою «Грома», до життя села в повоєнному періоді, до підпільних тривожних буднів. Кожному, певно, відомо, що підпільна боротьба – це майже суцільні небезпеки, це ходіння по лезу бритви. Оскільки я була на якійсь ділянці зв'язку, що вів до Командира (про це я, звичайно, внаслідок конспірації не могла й не повинна була знати!), то й за мною винювало МГБ Станіславщини. Доноси сексотів наводили їх на слід. І трапився такий випадок, що закарбувався в душі на все життя.

Восени 1948 року моя трирідна сестра, Дзьоба Ганна, дівчина зі с. Золота Липа, запросила мене «на вінки». Я зризикувала – пішла. Коли увечері ми сплітали з барвінку вінок молодій і, за звичаєм, співали, – в хату увірвався оперативник-чекіст

Кошовий. Він по черзі питав дівчат їхні прізвища й імена, наказував вишкіряти зуби. І ось чому. Зв'язкової з лінії зв'язку «Грома» Дзьоби Насті він не знав. Мабуть, що й не мав моєї фотографії, але якийсь сексот описав мене йому досить точно, до деталей, назвав навіть таку особливу прикмету, як дві срібні коронки на моїх верхніх зубах. Тому так присікався до дівчат сталінський вислужник, заглядаючи їм у роти, як турецький купець у роти бідних ясирниць на базарах Кафи. Вони справді, ті дівчата, під його прискіпливим холодним поглядом почувалися майже полонянками. Але ж то коїлося не в XVII столітті і не в чужому Криму, а на нашій рідній землі!

Чимраз то ближче підходить чекіст Кошовий до мене. І нікуди мені дітися. Селянська хата тісна, з одними дверима. Та ще й, на лихо, сиділа я не скраю на лаві, а майже посередині за столом між подругами. Та й у дворі, видно було, що є облавці.

Невже схоплять? Миттєво в уяві поблиснуло, як жорстоко катуватиме посіпака на допитах, вибиваючи зізнання...

– Фамілія, ім'я, отчєство і улибнісь! – ріже слух ненависне...

Кошовий запитує другу від мене дівчину. Вже ось націлює пальцем на мене...

І тут – за вікном постріл і зойк. Знов постріли... Чекіст миттю кидається надвір, у хаті гасне лампа, зчиняється ляклива метушня, й мене, Настю, хтось міцно підхоплює попід руки з-за стола, і чую гарячий шепіт:

– Видиш, дружко, кому вінки плелися?!

Не пам'ятаю, як вибігла з хати, як розчинилася в розтриженої темряві, куди вів мене несподіваний повстанський рятівник, чимраз віддаляючись від небезпечного місця, поки не опинилися у якомусь схроні.

– Сиди тут – і ні на крок, поки не перекажуться, – наказав упівець і покинув мене саму: поквапився туди, де бій. Там ще поклекотіло якийсь час – і повстанці, що так чудово справилися зі завданням командира, відійшли. Тоді-то сталінські вояки показали своє геройство перед цивільними сільськими людьми. Головно помста їх упала на родину відданиці.

Вранці стероризоване село стало свідком, як солдати під орудою того ж таки Кошового внесли у хату Дзьоби Ганни тіло червонопогонника, вбитого наповал повстанською кулею, і поклали його на стіл, на недоплетені барвінкові віночки. Хто міг противитися такій нарузі? Лежав там облавник, поки

з райцентру не приторохтіла машина. На щастя, ні батьків, ні самої Ганни Дзьоби не заарештували і не вивезли. Облавники зайнялися розшуками зв'язкової з лінії зв'язку «Грома»! У селі Золота Липа перерили, перевернули все догори коренем, але мене так і не знайшли.

Тільки через тиждень змогла я покинути теплу й надійну криївку поблизу обійстя Розалії Чех. Ця мужня селянка навіть у дні, коли облавці особливо шалили в селі, спромоглася потай подати зв'язковій їжу, повідомити, що робиться в Золотій Липі.

Надалі як зв'язкова-підпільниця я була обачнішою. Ще цілий рік ходила, немов по лезу бритви.

Тим часом з військового шпиталю повернувся мій брат Дмитро Дзьоба, що був заарештований червоними на фронт. Через тяжке поранення він став інвалідом. Не раз при коротких зустрічах зі мною вдома просив мене піти з повинною, зголоситися «в органи», аби зберегти моє життя. Він по-своєму бачив життя, розумів труднощі підпілля, та ще й переживав за долю всієї родини, – її могли вивезти в невідомість будь-коли. Адже з Петрилова у повоєнні роки совіти вивезли родину Федора Твердохліба, трьох моїх стрийв – Антона, Дем'яна і Федора Дзьобів, Євдокію Шпак, Петра Твердохліба, Олексу Шпачинського, Дмитра Кирсту й інших невинних людей. Меч зависнув і наді мною. Либонь з тих міркувань, щоб урятувати моє життя, мій брат-інвалід Дмитро зголосив мене оперу Кошовому.

Пам'ятаю, як опер вів зі мною «беседу».

– Якби я тебе спіймав раніше, я б із тебе паси дер. Але нині... Твій брат, як бачиш, став інвалідом, захищаючи радвласть... Ладно. Но смотрі – будеш виходіть замуж, об'язательно у меня попроси разрешенія, за каво ідті...

В той час у Петрилові проживав демобілізований з ЧА племінник Миколи Твердохліба – Ярослав Олексійович Твердохліб. Зайшло нам на заручини – весілля. Мусів мій брат повідомити Кошового.

– Пускай женятся – великодушно дозволив. – Нада будет – обоїх вивезем, їх под суд отдадім.

Побралися ми у 1950 році. Жили з Ярославом на родинному обійсті Миколи, де тоді господарив його старший брат Олекса з дружиною Катериною. Зрозуміло було, що за нами всіма чекісти організували посилене стеження. Мабуть, органам повідомляли про наш кожен крок. Але не вивозили. Тримали, як кроликів у клітці удава. Як приманку для «Грома».

І ось навесні 1950 року «Грім» відвідав нас, аби побажати щасливого подружнього життя, дізнатися, як живе родина.

Залетів у родинне гніздо, як сизокрилий голуб. Поворкотів зі старшими братами та племінником, сказав і мені напутнє побажання, – і тієї ж ночі вибрався у свою дорогу, щоб нічії злі очі не бачили. Та злі люди, видно, не спали. Страшно тяжких побоїв і знущань від енкаведистів натерпівся Олекса Твердохліб за те коротке побачення з рідним братом – «Громом». Вся наша сім'я була стероризована сталінськими вислужниками. Лайкою, погрозами і побоями від нас домагалися повідомлення: куди пішов «Грім», де його постій. Мій свекор витерпів майже пекельні муки, та нічого не сказав своїм катам-мучителям. Врешті, ми й не знали і не могли знати про стежки-дороги Командира четвертої Воєнної округи, референта СБ Карпатського краю – рідного нашого «Грома».

З бодем і тривоگوю наслухали кожную вістку про дії підпільників, чули і про випадки чорної зради, про безчинства псевдобоївок, що орудували з метою плямування й очорнення повстанського руху. Найпекучіше боліло нас, що син «Грома» Ярема з дрібних літ зазнавав тяжких ударів долі – його переховувала в Станіславові рідна сестра Ольги – Євдокія. Коли ж всевидне око КГБ вислідило повстанського сина, його забрали з метою «перетягнути на своє копито». Ворогам намір частково вдався. На превеликий жаль.

Якось зарадити в тій ситуації ні родина, ні «Грім» не могли. Над родиною коршуном нависала загроза виселення, а стежки «Грома» – чи не всі! – контролювали енкаведисти і сексотські вислужники. Тільки у 1954 році донеслася до нас чорна вість – загинув разом з дружиною Ольгою у бункері на горі Березовачці поблизу села Зелена Надвірнянського району. На сорок першому році свого життя відійшов у безсмертну людську пам'ять «Грім», що десять років гримів покарою і мстою ворогам української землі і рідного люду. Повернувся у рідне село Петрилів лише у 1996 р. – гранітним пам'ятником, створеним Всеукраїнським Братством вояків ОУН-УПА.

Як в одному серці живе надія і віра, то пам'ятники і хрести на могилах борців за справжню волю України, за Українську Самостійну Соборну Державу стануть видними не тільки в нашому краї, а й людям доброї волі у всьому світі.

Записав В. САВЧУК

Іванна Герасимович
(1919 – 1997)
рідна сестра дружини Миколи Твердохліба
Ольги Герасимович

СПОМИНИ ПРО МИКОЛУ ТВЕРДОХЛІБА ТА ЙОГО ДРУЖИНУ ОЛЬГУ ГЕРАСИМОВИЧ

Про Миколу Твердохліба дуже мало відомо людям, які безпосередньо не співпрацювали з ним. Конспірація була надзвичайно сувора і навіть рідні розуміли, що не повинні знати більше, ніж належить знати для діла.

Я, Герасимович Іванна, рідна сестра його дружини Ольги, знала Миколу особисто, бо не раз доводилося передавати йому медикаменти або передавати якусь інформацію.

Тож відомо мені, що Микола Твердохліб народився 1914 р. в селянській родині, в селі Петрилів, Тлумацького повіту на Станіславщині, де провів свої дитячі роки і закінчив сільську школу. У нього була сестра Ганна і брати Василь та Степан, всі вони повмирили давно. Микола був наймолодшим сином. Дальше навчання Микола продовжував в Станіславській торговельній школі, де на одному курсі з ним вчилася моя сестра Слава Герасимович, а курсом нижче вчилася друга моя сестра Ольга Герасимович, майбутня дружина Миколи, де вони і познайомилися. По закінченні школи Микола продав 10 гектарів поля і купив у Станіславові залізний маґазин, який був у тому місці, де тепер побудований універмаг. У цьому маґазині було все, що потрібне для сільського господарства. В той час Микола вже був членом ОУН і виконував різні доручення, залишаючи торгівлю на свого спільника. У вересні 1939 р. був мобілізований на польсько-німецький фронт. Через деякий час після закінчення польсько-німецької війни Микола Твердохліб нелегальним шляхом повернувся на Батьківщину по завданню ОУН. В 1941 р. Микола і Оля поженилися, він відкрив в Станіславові на вулиці Липовій крамничку з ляльками, забавками, яка була напівпорожня. Ця крамничка була явочною квартирою для членів підпілля, туди приходив Микола, мав зустрічі з різними людьми. В цій крамничці працювала його дружина Ольга і ще одна дівчина на змін, як Оля виходила на завдання ОУН. Не-

далеко від їхньої крамнички був магазин, де видавали продукти на картки і отці-редемптористи віддавали свої картки, а Оля купувала продукти і передавала їх своїм друзям з підпілля.

За німців Микола був на вишколі в Німеччині, а після повернення з вишколу, весною 1942 р. відбув у невідомому напрямі і повернувся до нас тільки у 1943 р. на лікування і відпочинок. Був дуже худий, надзвичайно втомлений, хворий (мав коросту), і я бігала по аптеках, щоби дістати лікарства, а Оля його лікувала і доглядала, аж поки кріпко не став на ноги. І тоді він знову зібрався в дорогу, – провела його Оля в Чорний ліс.

По відході Миколи Оля розказала мені, що в 1942–1943 рр. Микола перебував на Волині, де брав участь у формуванні перших відділів УПА та у боях з німцями. В бою у м. Горохові був поранений і тому приїхав додому. Вдома лікувався більше місяця. Після відходу у Чорний ліс я його більше не бачила. З Олею він підтримував контакт, але вона мені нічого не розказувала про Миколу – закони конспірації були однакові для всіх, навіть для найближчої родини.

24 лютого 1945 р. в Олі народився синок, якого назвали Яремою. Жили ми тоді у нашої сестри з трьома малими дітьми і хворим чоловіком. Дуже важко було їй з малою дитиною, бо часто наскакували енкаведисти і треба було втікати з хати, ховатися по сусідах і знайомих. Я завжди допомагала їй знайти місце для переховування. Так прожили всі ми у тривозі до 1947 р., а літом того року перед хатою зупинилася фіра зі жінками з Карпат; Оля перебралася в сільську одягу, розпрощалася з нами і відправилась до свого мужа, залишивши мені під опіку свого дворічного сина Ярему. І більше ніколи не бачила я ні Олі, ні Миколи.

Сестра моя Оля народилася 1918 р. в м. Станіславові в багатодітній родині Степана та Марії Герасимовичів, була дев'ятою дитиною. Батько був дяком у Єпархіальній Катедрі. Родичі наші важко трудилися, щоб забезпечити дітей всім необхідним, дати освіту і виховати у високоморальному християнському дусі. Оля вчилася в гімназії “Рідна школа”, потім в Торговельній школі, займалася спортом, ходила в далекі походи, брала участь у різних націоналістичних товариствах. Після знайомства з Миколою Твердохлібом була йому надійним і вірним помічником і дружиною. За характером лагідна, спокійна, добра, вона мужньо, відважно, без страху переносила все, що

випало на її долю. 17 травня 1954 р. в криївці на горі Березовачка в с. Зелена Надвірнянського району на Станіславщині, оточеній ворогами, щоб не потрапити живими до рук ворогів, Оля застрелила себе з пістолета, а Микола з револьвера. Обоє загинули як герої.

Про це я вже дізналася після цього, як повернулася зі заслання.

Після відходу Олі в Карпати доля наша була дуже жорстока. В серпні 1949 р. однієї ночі під хату під'їхала машина, військові зі зброєю оточили хату і повідомили, що нас виселяють на Сибір. За дві години ми зібрали наше скромне майно, нас посадили на машину, обставили вояками з автоматами і повезли на збірний пункт. Була вся родина, яка залишилась у Станіславі: сестра Євгенія з трьома малими дітьми і чоловіком Кульчицьким Оскаром, брат Герасимович Тарас з дружиною та п'ятимісячною дитиною. Сина Олі і Миколи – Ярему – силою відібрали від мене і повезли в дитячий будинок, а мене кинули в тюрму, а потім долучили до всієї родини на збірний пункт, звідки всіх разом вивезли в Хабаровський край на важкі роботи.

*Записала Лідія Зеленчук, 11. XII. 1994 р.
м. Моршин, Львівської області*

«ГРИМ» СЕРЕД ЯСНОГО НЕБА

Моє знайомство з Миколою Твердохлібом було цілком приватним, через подругу-гімназистку Ольгу Герасимович. Товаришували сім'ями, ходили на пляж, грали вечорами в карти, були молодими і насолоджувались життям. Оля була дуже красивою, ніжною дівчиною, особливо чарувало її довге, вище від паса густе шовкове волосся. Акуратна, майже педантична дівчина запам'яталась колишнім гімназисткам тим, що уміла знаменито цирувати подерті речі. Дірочка латалась її ручками так непомітно, що не було видно сліду. Гімназистки часто бігали до Ольги зашивати свої панчішки.

Ольга не закінчила повністю гімназії, бо багатодітна сім'я церковного дяка не змогла її забезпечити. Пішла працювати в крамничку на вулиці Галицькій, де продавала взуття. Почала працювати в 1934 році, коли виповнилось 17 років. Саме там у передвоєнний період до 1939 року зустріла свою долю – Миколу Твердохліба, який у цей час мав помешкання на вулиці Лесі України. Микола був набагато старшим за Ольгу, зі сформованим і не дуже лагідним характером. Про Миколу спочатку знала дуже мало: народився в 1908 році (бо в 1941 році справляв своє 33-річчя) в селі Петрилів Тлумацького району, закінчив Станіславівську чоловічу гімназію, мав на Галицькій свою крамничку господарських товарів: виделки, ложки, ножі, баняки тощо. Про приналежність до ОУН не було мови, бо добре замаскувався.

Уже після війни від родичів Ольги довідалась, що Твердохліб з юних літ був прихильником національно-визвольного руху і вступив в ОУН. У 1939 році, коли Західна Україна була приєднана до СРСР і Червона армія увійшла в Галичину, Твердохліб емігрував у Німеччину, де в Мюнхені вчився і закінчив школу розвідки. Після закінчення переїхав у Краків, де був центр українських націоналістів, і де далі продовжував свій вишкіл розвідки. Треба відмітити, що до 1939 року Микола Твердохліб закінчив у Кракові школу підхорунжих польської армії. Таким чином, на початок 1941 року він був професійним військовим. Мав характер замкнутої і дуже обережної людини.

Дуже нелегко складались взаємини між юною тендітною Ольгою Герасимович і Миколою Твердохлібом. Знайомі і роди-

чі не розуміли, на чому ґрунтується ця тяга Олі до грубуватого в обходженні і ззовні молодого чоловіка не дуже привабливої зовнішності. Він був майже альбіносом: волосся, брови і її мав біляво-руді, ріст – нижчий середнього, хоч гарної статури. У загальному, побачивши його, можна було подумати, що це справжній «породистий» прусак. Сам Микола деколи демонстративно намагався уникати Ольги, особливо зустрічей в багатолюдних місцях, але кохання все-таки поступово його затягувало щораз сильніше. Щоб відштовхнути від себе дівчину, він деколи був з нею просто грубуватим, видумав собі наречену Ганну зі с. Ямниця, що під Івано-Франківськом – не допомогло. Вони з Ольгою залишились разом до самого кінця.

До Станіслава Микола повернувся в часи окупації, продавав у своїй крамниці. Вперше я зустрілась з ним у себе вдома у 1941 році. В той час наше подружжя мешкало на вулиці Гіллера. Ольга Герасимович працювала в той час поблизу в хлібному магазині, який знаходився на тій же вулиці біля церкви (тепер у приміщенні цієї церкви є молитовний дім баптистів). Одного разу Ольга прийшла до нас на обід з Миколою. Так познайомились восени 1941 року. Надалі часто відпочивали разом. Влітку 1942 року були разом на пікніку на річці Бистриці Солотвинській. Мій чоловік Любомир мав фотоапарат і любив фотографувати. Відпочивали за схемою: сісти, з'їсти і фотографія. На які тільки видумки не вдавався Микола Твердохліб, лиш би не потрапити в кадр. То йому хотілось в цей момент купатись, то знаходив подалі інших знайомих, то пропонував, що сам буде фотографувати. У випадку, коли трапилось йому потрапити в кадр, то обов'язково брався сам плівку проявляти у своїх знайомих. Такі фотографії взагалі пропадали.

Після початку окупації Микола Твердохліб не засвічувався відкрито як член ОУН. Мені запам'яталась така подія часів окупації. Подружжя вибиралось на прем'єру спектаклю в театр, але Марія нездужала і на спектакль не пішли. У надвечір'я зайшов Микола Твердохліб, мужчини почали грати в карти. Гра затягувалась до комендантської години. Микола залишився переночувати і цим самим, як потім виявилось, врятувався від можливості бути схопленим. Наступні дні принесли страшні новини про розстріл невинних людей на вулиці під театром. Тепер вулиця носить назву Страчених. Місто гуло від акції німецьких властей з метою винищення підпілля ОУН. Напередодні відбулася підпільна нарада бандерівців. Гестапо мало інформацію,

що дехто із бандерівців буде на виставі. Акція почалась в театрі. Після першої дії зал заповнили гестапівці, людей обшукували і за найменшого підозріння арештовували. Так загинув друг нашої сім'ї пан Бібик. Він мав невелику крамничку, де торгував хутром. В театрі його арештували, бо знайшли в кишені 10 доларів США. Цього було достатньо, щоб розстріляти. По цій акції проти бандерівців Микола Твердохліб пішов у підпілля і відкрито більше не появлявся, щез із поля зору.

Після «звільнення» Станіслава Червоною армією у 1944 році до мене зайшла Ольга Герасимович. Це був листопад місяць. Ольга тоді була вагітна і скоро мала родити. При розмові між іншим попросила, що хоче переглянути старі альбоми із фотографіями. Через деякий час я виявила в альбомах пусті місця. Не залишилось ні одної знімки, на якій були б Ольга або Микола. У цей час за Ольгою вже стежили. Не встигла вона зайти в будинок на вулиці Січових Стрільців, де тоді ми проживали, як прийшли якісь чоловіки, зайшли до власника будинку, ніби перевіряти домову книжку, запитували, чи не заходила молода жінка. Ольгу прийшлося захвати в туалеті.

24 лютого 1945 року в будинку сім'ї Кульчицьких (будинку своєї старшої сестри Євгенії Кульчицької з дому Герасимович) Ольга народила сина Ярему, а через два тижні Микола вночі на фірі вивіз її з міста. НКВД не арештувало Ольги до родів, бо надіялись, що появиться сам Твердохліб. На цей час Твердохліб був одною із визначних фігур підпілля ОУН і УПА. Мене викликали на допити, щоб в'яснити про можливе місце переховування Твердохліба, а одного разу заставляли опізнавати труп якогось чоловіка, бо вважали, що це саме він.

Родину Ольги Герасимович піддали репресіям. Ольга походила із багатодітної сім'ї. Батько був дяком. Жили в будинку від церкви, на теперішній вулиці Січових Стрільців, у подвір'ї музичного училища ім. Д. Січинського.

На 1941 рік мама і батько уже відійшли. Найстарший брат Ольги Богдан і сестра Марія перед 1939 роком емігрували в США. Коли найстарша зі сестер Ольги Євгенія вийшла заміж за теслю – пана Кульчицького, усі разом переїхали з будинку парафії у власний будинок на вулиці, де зараз розташована школа-інтернат біля міського парку. Будинок був дерев'яний, невеликий. Крім Кульчицьких там проживали Ольга, сестри Слава та Іванка, а також брат Тарас. Слава Герасимович виїхала в США

перед приходом Червоної армії у 1944 році і живе там й понині. Син Ольги і Миколи залишився на руках наймолодшої сестри Іванки. До пори до часу сім'ю не турбували, надіючись, що син буде приманкою. Восени 1949 року вивезли в Хабаровський край усіх дорослих і дітей Кульчицьких, сестру Іванку та брата Тараса. Малого Ярему заховали в бочку, звідки він мав вранці утекти до знайомих. Не вдалося.

Ярка, який кричав і виривався, знайшли і відлучили від рідних. Довідавшись, де утримують малюка, я вирішила провідати і віднести щось домашнього поїсти. Дитину утримували в Станіславові в будинку на вулиці Павлика Морозова. Там довгий час був санаторій для дітлахів із туберкульозом. Тихенько підійшла до паркану, коли дітей вивели на двір, і покликала Ярка. Підбігла вихователька і тихенько сказала: «Тікайте, бо за цією дитиною слідкують». Далі сина Ольги перевели в дитячий будинок.

Від початку вимушеного переїзду Кульчицьких і Герасимовичів на заслання Іванка закидала Уряд УРСР листами і клопотаннями про повернення їй Яреми і про реабілітацію. Після листа на ім'я Микити Хрущова, тоді Першого секретаря ЦК КП(б) УРСР, дозволили знайти і забрати дитину. Зимою 1952 року Іванка приїхала у Станіславів і почала пошуки по усіх дитячих будинках області. Ярка знайшла в Маринопільському будинку, що на станції Єзупіль. Жив він там, називаючись Яків Дикий. Прізвище Дикий йому дали за дуже замкнуту натуру і на пам'ять про те, що когось покусав, коли забирали від рідних.

Іванка, оформивши усі необхідні документи, забрала Ярему зі собою до родини на заслання. Сім'ю реабілітували лише в 1956 році. Усі повернулись: Кульчицьким й Іванці з Яремою дозволили жити в містечку Кременець Тернопільської області, а Тарас Герасимович зі сім'єю став жити в м. Калуші.

Ярема тягнувся до музики, тому після закінчення 8-го класу поступив у Чернівецьке музичне училище по класу віолончелі. Для нього це був період захоплення творчістю Пабло Казальса і Растроповича. Натура юнака була романтична і дуже ранима. Дома над ліжком висів портрет мами, він слухав оповідки про свого батька, а навколо була атмосфера підозріння і ненависті до рідних.

Записав Назар Форович, 1999 р. м. Івано-Франківськ.

СПОГАД

Моє перше мимовільне знайомство з Миколою Твердохлібом відбулося за надзвичайно буденної ситуації у 1943 році. Івано-Франківськ, тоді Станіславів, під німецькою окупацією не мав вигляду знищеного війною міста. Життя йшло своїм трибом, – працювали маґазини, молоді люди мого віку, на яких ще не поширювалася загроза бути вивезеними на роботу в Рейх, могли осягати якусь професію. Мені пощастило влаштуватися учнем фотографа у фотоательє пана Угорчака, який був родом з Тисмениці.

Одного дня п. Угорчак покликав мене у свою кімнату, дав конверт з якимсь листом і наказав віднести його Твердохлібові. Я знав, що в Станіславові є маґазин Твердохліба, але ще ніколи туди не заходив. Маґазин знаходився недалеко від базару, над ним була прикріплена продовгаста табличка з написом «Залізо-скоб'яні товари. М. Твердохліб».

Коли я увійшов до маґазину, його господар стояв за прилавком чи, як тоді казали, за лядою. Стрункий, вищий середнього зросту, з привітним обличчям. Можливо, що в час, коли я подав йому того листа, хтось заходив до крамниці. Бо Твердохліб тут же кинув лист під ляду і хотів дати мені якусь винагороду, але я відмовився.

Хочу сказати, що одного разу я зробив для себе велике відкриття. У фотоательє був фотоапарат на трьох ніжках. Служив і для практики, і використовувався при потребі. Якось я відкрив його – там лежав пістолет «парабелум» у кобури.

Також у шафі висів мундир з відзнаками німецького фельдфебеля. Мені було цікаво, для чого він, і господар пояснив:

– От зайде який-небудь плюгавенький німчик, що хотів би похвалитися власною персоною перед друзями, то й зазнимкується як офіцер.

Але я запримитив котрогось дня, що той мундир одягнув чоловік атлетичної статури і вийшов. Зовсім незнайомий, правда, привітався. Зайшов цивільний, пішов військовий. Звичайно, я почав про дещо здогадуватися, – ставало зрозумілим, що мій

господар і навчитель має зв'язок з Організацією Націоналістів, з нашим підпіллям.

До Твердохліба я ще кілька разів носив подібні листи. Але незадовго та крамниця перестала діяти. Господаря більше я не бачив.

Пізніше, коли я перебував в УПА, мені доводилося не раз чути про командира «Грома». Але «Грома» бачити не довелося, ні на вишколі, ні пізніше.

Аж у 1992 році, коли велася підготовка до відкриття меморіальної таблиці над місцем останнього постою командира Групи «Говерля» на г. Березовачці, дізнався я, що командир «Грім» і Микола Твердохліб це одна і та ж особа.

І ще таке. Я родом з с. Ямниця. Це повстанський край; багато молодих хлопців стали в лави УПА. А в наших навколишніх лісах — хороші умови і для військового вишколу, і для магазинування зброї та іншого. Були там у справах підпілля і Василь Андрусак – «Різун», «Грегіт», і Ярослав Мельник – «Роберт», провідник ОУН на Станіславівщину, і Павло Вацик – «Прут», командир куреня «Підкарпатський» та інші провідні люди Воєнної округи.

Можливо, що бував там і Микола Твердохліб – «Грім». Йому як командирові Воєнної округи доводилося інспектувати не лише великі, а й менші відділи УПА. А вони таборували по всьому Карпатському краї.

*Записав В. Савчук, 16. XI. 1997 р.
м. Івано-Франківськ*

Євгенія Красій
(1935)
мешканка села Петрилів

ТАЄМНИЙ ПІДСТУП, ЩО СТАВ ЯВНИМ

Про родину Твердохлібів, з якої походить Микола Твердохліб – «Грім», можу сказати тільки добрі слова. Пам'ятаю їх як порядних, чуйних, працьовитих людей, патріотів України і чесних християн.

Але одна жаклива подія, що сталася в їх хаті у березні 1945 року, надовго затінила все добре і світле, що було пригаманне їм. І все село Петрилів, внаслідок цієї події, довгі роки дивилося на них якщо не зовсім вороже, то і не цілком привітно. А те, що тоді сталося, запам'яталося мені навек.

Мала я тоді яких десять літ. Після школи йшла додому. Серед білого дня. Тоді-то мене перепинили двоє, одягнених у напіввійськову форму. Так нерідко були одіті наші повстанці, – мені траплялося їх мимохиті бачити. То ж і тих двох сприйняла за наших повстанців. Запровадили вони мене до хати Твердохлібів. Там у сінях стояло ще двох таких самих вояків. А в прочинені двері хатини (першої кімнати) побачила я ще двох, яких ті, з сіней, називали «Карпенко» і «Мороз».

У тій хатині були ще й цивільні, наші люди. Двох, Червака і Кузика, я впізнала відразу, – вони з Петрилова. Інших бачила вперше. Мабуть, були ці люди зі сусідніх сіл.

Довго роздивлятися я не могла. Мене буквально упхали в другу кімнату ті двоє, що мене вели. Тут було, може, не менше 36 осіб. Чого нас тут запакували, ніхто не міг знати. Старші жінки були стривожені, наслухали биття, лайку і стогони людей з тої меншої хатини, шептали молитви і хрестилися, а діти плакали, або ж, як зацьковані звірки, перелякано тиснулися одне до одного. Так тривало аж до вечора. Що саме робилося в тій хатині, не знаю, не бачила. Але грізні голоси, лайка, удари, як і стогони й приглушені крики людей, котрих, очевидно, катували ті, з якими прийшли «Карпенко» і «Мороз», – це виразно було чути.

Потім усе це стихло, і ті ж напіввійськові сказали усім нам, кого тримали в сусідній кімнаті, що можемо йти додому. Розі-

йшлися ми перелякані. Чи хтось щось нам говорив, не пригадую. Але відтоді в селі пошепки поширилася страшна вістка: «У хаті Твердохлібів повстанці «Грома» помордували людей». Несамовільними свідками тієї трагедії були ті 36 чи 38 осіб, котрих напіввійськові насильно зібрали у другій кімнаті хати. Тож ніхто не міг заперечити самого факту злочину. А от хто вчинив його? Тут також була нібито готова відповідь: повстанці «Грома». Саме так згодом стверджувала пропаганда більшовиків на всіх рівнях. Люди повірили цьому. І я також думала не інакше, хоч болючі роздуми, гіркі сумніви не полишали мене. Ось про це скажу.

Найперший сумнів і біль: чому боївка «Грома», якщо то була вона, зіграла свою помсту не на якихось більшовицьких вислужниках, чиновниках, сексотах, а на зовсім випадкових людях, які, до того ж, верталися з тюрми?!

Друге: невже «Грім» чи хлопці з його боївки чи, з будь-якого відділу УПА дозволили б собі чинити убивство чи мордування інших людей у родимій хаті командира Четвертої Воєнної округи?

Про те, що Микола Твердохліб – «Грім» займав дуже високе становище в УПА на той час, в нашому селі було відомо, хоч, як то кажуть, ніхто про це не говорив у голос.

Третій сумнів теж не давав спокою: повстанці, якщо й забирали когось підозрілого чи явного вислужника більшовиків, то робили це вночі, в темну пору доби. Цей же розбій стався серед білого дня, дещо за полудень, і перед вечором закінчився.

По-четверте, думалося й так: якщо упівці когось знищували, то знищували хіба що на очах родини, але не робили з тієї акції публічного видовища, не збирали свідків з півсела. Чому в даному випадку вчинили навпаки, проти свого «правила»?

По-п'яте: трагедія в хаті Твердохлібів відбувалася довго, протягом яких 6-8 годин. Дуже спокійними й упевненими мусіли бути злочинці, адже тоді в кожному селі стояли енкаведистські гарнізони, всюди було повно «визволителів». У Петрилові гарнізонці поміщалися в хаті Цицюрів, недалеко від Забича, де є хата Твердохлібів. Тож, мабуть, їм було відомо, що в селі, крім них, орудує ще хтось. Чому ж ніяк, навіть жодним пострілом, не втрутилися? Адже ж – «защїтнікі»?!

І, нарешті, цей сумнів, що виник у мене пізніше: тоді, на провесні 1945 року в окрузі над Дністром не було чути ні про

які дії повстанців, ніхто не бачив навіть малого їх відділку. А тут несподівано – серед полудня! – появляється група (я особисто бачила п'ятьох), ловить невинних жертв, зганяє людей-свідків і впродовж 6-8 годин чинить чорну справу.

Тільки недавно, після ознайомлення з матеріалами «Альманаху Станіславівської землі» (Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975р.) роз'яснилася картина тодішньої трагедії у Петриліві. Не «боївка «Грома», як у 1964 році переконувала читачів «Прикарпатська правда» за 7 липня 1964 року, а псевдобандерівська, спеціально створена емґебістами для дискредитації ОУН-УПА «боївка Шоріна» (майора МГБ чи НКВД) вчинила названий злочин. І після того, як то кажуть, усе стає на свої місця, для сумнівів не залишається місця. Псевдобандерівська «боївка Шоріна» вже чекала на петрилівському боці Дністра тих людей, що були звільнені з тюрми у Станіславові, аби знищити їх під «марку» повстанців «Грома». Щоб застрашити людей і створити образ упівців як убивць невинних людей.

Чому людей мучено «шорінцями» саме в рідимій хаті «Грома»? Щоб викликати зненависть жителів Петрилово до самого імені «Грома», до родини Твердохлібів.

З якою метою зібрано, власне, зігнано випадкових перехожих у другу кімнату хати Твердохлібів у той березневий день, коли беріївські кати під виглядом упівців мордували невинних людей?

Щоб надати більшого розголошення вчиненому розбою, адже ж то за їхнім сценарієм нібито були бойовики з «боївки «Грома».

Кажуть, що у брехні короткі ноги. Якби-то так! Більшовицько-беріївська брехня про трагедію в Петриліві піввіку ходила між людьми навіть у Петриліві в золочених шатах правди. Слава Богу, нарешті люди побачили, що брехня, хоч як майстерно підтасована, стоїть на глиняних ногах, на яких стояла і вся комуна.

*Записав В. Савчук, 5. X. 1997 р.,
с. Петрилів Тлумацького району
Івано-Франківської області*

Петро Панівник

(1927)

ветеран УПА,

голова Братства вояків ОУН-УПА

Яремчанського району

Івано-Франківської області

ШТРИХИ ПЕРЕБОЛЕНОГО

Я, Панівник Петро Дмитрович, народився 12 лютого 1927 року в селі Білі Ослави. Був другою дитиною в сім'ї Анни і Дмитра Панівників, а всього нас було у батька п'ятеро. Батько 1900 року народження, мати 1905 року народження, були дуже свідомими на той час людьми.

У 1933 році я вступив до "Рідної школи", яка існувала в нашому селі на громадських засадах, ходив до школи разом зі старшим братом Василем. Василь з 1925 року народження, у 1942–1944 роках був станичним юнацтва в Білих Ославах, розстріляний у 1945 році в Німеччині.

Сестра Марія, 1929 року народження, була підпільницею в 1944–1945 році, зараз проживає в с. Білі Ослави, там живе і брат Іван 1932 р. н. Один з братів Степан помер від хвороби перед війною.

У 1942 році я закінчив восьмирічну сільську школу в нашому селі, а в 1943 році поступив у Станіславівську ремісничу школу на шоферський відділ і вчився там до приходу фронту.

В час навчання в Станіславові я поступив до Організації Українських Націоналістів (1943 р.). В юнацтві я виконував різні доручення, які мені давали зверхники. Був свідком, коли у Станіславові розстріляли наших борців за волю України під Божницею (біля теперішньої філармонії). Деяких хлопців я знав особисто. Це був з Микуличина війт Гупляк Микола, два сини якого загинули на Закарпатті у 1939 р., Личковський Петро – секретар з цього села, і ще були брати Кацуляки і Стефанюк. До тепер чую їх передсмертні крики.

У 1944 році, коли наближався фронт, навчальний заклад було закрито, і я зі своїм товаришем Поварчуком Василем (загинув у 1948 р., псевдо «Остап») повернулися в рідне село і брали участь у роззброєнні мадярського війська, яке відступало. Тоді нашими активістами ОУН було роззброєно більше як дві сотні мадярів і німців.

На Великодні свята 1944 року в наше село прийшли більшовицькі наїздники і ми мусили зброю заховати. Викопали на цвинтарі ями, поставили бочки і склали туди зброю стволами вниз. Бочки накрили землею, поставили хрести, – і так замаскували більше як 200 штук «стволів».

У травні в село прийшли німці і мадяри, зробили велику облаву і забрали майже всіх здорових чоловіків. У селі залишилося дуже мало молодих хлопців, а зброю потрібно було переправити у терени, де формувалися нові відділи Української Повстанської Армії. Ми всі ходили скритно, щоб німці не забрали нас. З Білих і Чорних Ослав та з Чорного Поточу нас набралосьдесь п'ятдесят-шістдесят юнаків.

Ніколи не забуду ті слова, що сказав мені батько, це була наша остання зустріч. Тато сказали, що кулі ще зарано торкатись мене, (я ще молодий 17 років), але такі обставини склались, що треба боронити Україну, бо більшовики не дозволять нам жити. Вони поблагословили мене: «Сину, в житті і в боротьбі будь чесним і не зроби мені встиду, хай завжди з тобою буде Бог». Ми розійшлися назавжди, навіки. Батька в 1945 р. одного з перших у нашій родині заарештували і замордували у тюрмі в Яремчі.

Після того ми зібралися на полонині між Микуличином і Яремчем. Взяли по два-три кріси, бо було важко нести, і вночі перейшли Прут у Яремчі. Річкою з великими труднощами ми дійшли до с. Лугу, а потім на полонину Коширки, де стояв табір. Там збиралися з усіх ближніх сіл стрільці, хто боявся або не міг витримати, то міг повернутися додому, але таких було мало. Коли зібралося більше стрільців, прийшли кур'єри, і ми пішли хто куди. Нас розділили, і зі мною залишився лише один з мого села Настасюк Микола (псевдо «Ромко»). Після одної зустрічі вночі з мадярами у селі Пороги, після перестрілки він кудись відбився і я залишився без побратима. А ми один одному обіцяли вірність у всьому. У червні я зі зовсім незнайомими стрільцями прийшов до Чорного лісу, біля села Прислуп. Там був табір сотні «Довбуша», і я був зарахований в «Довбушеву» сотню четвертої чоти. Там ми проходили вишкіл і водночас воювали з мадярами.

Одного разу ми роззброїли між с. Сливки і Ясень більше трьохсот мадярів, так що одягнені ми були добре і зброї було на вибір. Пам'ятаю, як три наших чоти пішли на мадярів, які

були біля Перегінська–Ясиня, а в той час більшовики прорвали мадяро-німецький фронт і наблизилися до наших постів відділків. Почали наступ широким фронтом, обстріляли наш табір, а там знаходилася чота новоприбулих ще не вишколених стрільців.

Ми у засідці на мадярів біля Перегінська одержали звістку, що наш табір розбили більшовики. Коли ми верталися в табір, нас зустріли стрільці з тої чоти, що залишилася в таборі, і нам все розповіли. Ми голодні переночували в лісі і тільки на другу ніч пішли в бік табору і дуже рано прибули на місце. Там було дуже багато побито мінометним вогнем, багато залишилося; большевиків не було, але залишатися в таборі було неможливо, і наші відділи з Чорного лісу переходили в глибину Карпат. Ми довго блукали лісами, їли напівсире м'ясо, були дуже знеситені. Пам'ятаю, як зайшли в село Гуту під горою Сивулею і нас нагодували кулешем, що у них називався "гопка". Спокою у той час не було, наші командири вели переговори з мадярами, і вони нас не чіпали, а ми їх. Але нас було багато, а продуктів мало і ми були напівголодні. Десь у липні, пам'ятаю, що падали сильні дощі. Не знаю з якої причини наша сотня розділилася. «Довбуш» взяв чоти «Чайки», «Нечая», «Зеленого» і відійшов у напрям Зеленої і Рафайлова, а наша чота «Залізняка» залишилася на місці. Нам було дуже скрутно, ми пішли у Маняву. Там у присілку під лісом, що називався Бандери, розмістилися по хатах, виставили кругом стійки і трохи відпочили. Одного разу вечором пішли в рейд у бік Биткова, бо до нас дійшли відомості, що у Биткові є продуктові склади. Коли ми йшли вночі, по нас відкрили вогонь зі засідки. Наш чотовий «Залізник» йшов попереду і був смертельно поранений в живіт. Цей страшний випадок змусив нас відступити. Ми несли свого чотового на руках і прийшли на постій рано на другий день. Чотовому зробили операцію, він дуже мучився і до вечора помер. На третій день хлопці пішли у Маняву, привели священника й похоронили з почестями поблизу присілка, де ми знаходилися.

Після втрати чотового до нас прибув новий чотовий «Степа» і наказав до збору на горі Малиновище для проходження вишколу. Там вже були багато сотень: «Іскри», «Шрама», «Хмари», «Кривейка», «Чорноти», інші угруповання і підстаршинська школа «Чмелика». Була тут і сотня «Запорожця», який потім виявився большевицьким провокатором.

Під час вишколу на горі Малиновище у лісничівці я помітив провокаторські дії сотенного «Запорожця». Він на тактичних заняттях за що-небудь без причин бив стрільців. Молоді стрільці з нерозумінням дивилися на сотенного «Запорожця». Одного разу, пригадую, привели до нас у лісничівку стрільці Служби безпеки арештованого сотенного «Запорожця» і нашої хоті було наказано строго тримати його під арештом. Пізніше почали його допитувати, слідство проводив старий сотник УНР (1918 р.) наш курінний «Сокіл». Я стояв на варті і чув, що відповідав арештований. Він сказав звідки він родом, що прийшов у наше підпілля ще у 1939 р., як дезертир з фінської війни, наводив різні факти на свою користь, мотивуючи, що він належить до родини борців за нашу незалежність. Він сказав, що походить з Чернігова чи Черкас. Йому навели багато фактів, що свідчили проти нього (тепер всього не можу пригадати), пізніше привели кілька жінок, які в очі доказували, що були його зв'язковими і розказали про його гріхи проти нашої визвольної боротьби. Він не мав що сказати у свій захист. Його забрали і більше його ніхто не бачив.

Після цього прибула «Довбушева» сотня, у складі якої було три чоти — «Чайки», «Зеленого», «Нечая», наша чота була четвертою, ми мали нового чотового «Гонту». Ми зайняли звільнений табір сотні «Шрама», котра відійшла в рейд. Сотня «Довбуша» в повному складі продовжувала вишкіл. До нас прибули з Холмщини два інструктори (псевдо «Незломний», другого не пам'ятаю, здається «Дзвін»).

Лікар у нас був жид, псевдо «Калина», пригадую бунчужного виховника, але не пам'ятаю його псевда. Лікар «Калина» лікував нас як міг. У нас кинулася епідемія корости, і він робив мазь: із танкових мін виймав тол, перемішував з розтопленим салом. Ця мазь нам дуже допомагала.

У той час до нас приходили представники проводу і бесідували з кожним із нас, проводили реєстр, питали звідки родом, щоб потім, у випадку смерті, знати куди сповістити.

Було у нас назначено Свято зброї і перегляд боездатності сотень. Тоді я зустрівся з кількома хлопцями-стрільцями з мого села, котрі разом зі мною пішли в постанці. Це Ковбель Василь і Слизінський Дмитро. Належали вони до сотні «Хмари». То була наша остання зустріч, бо після того ні я, ані хто інший їх не бачив. Пропали безвісті.

Одного разу і я зазнав на собі провокаторську дію. Це було вночі, дув сильний вітер, падав дощ. А небо гуло, – більшовицькі літаки летіли на захід. Нас, двох стрільців, відправили на цілу ніч на чату (стійку за 3-4 км) біля с. Крички. В той день я нездужав, болів шлунок, я ходив до лікаря, але командир варті «Нечай» сказав виконувати наказ, і я пішов зі своїм напарником (здається, псевдо «Клим»). Нас ніхто не змінював цілу ніч (з «Климом» ми стояли в різних місцях). Десь після півночі я почув біля себе якийсь шелест. Я звів кріс, крикнув: «Стій! Хто там?» Але він хотів мене роззброїти. Я його упізнав та не встиг спитати кличку. Міг я вистрелити, але він на мене нагримав і зник. Рано прийшла зміна. Мене і «Клима» роззброїли (бо з ним стався такий самий випадок), повели на ранню збірку. «Нечай» наговорив на нас, і нам дали по 25 буків. Після того покарання я довго не міг сісти.

Аж тепер я дізнався, що той «Нечай» був з Делятина, був великий провокатор. Про це мені розповіла Бойчук Ліля («Ореля»), вона знала його як добре замаскованого провокатора.

У вересні 1944 року сотня «Довбуша» закінчувала вишкіл і були розмови, що скоро підемо в рейд.

А 20 вересня, перед полуднем, ми цілою сотнею проводили вишкіл і раптом навпроти, на другій горі, де стояла сотня «Кривейка», почалася стрілянина. Ми побачили у повітрі ракети. Наша чота тоді була у стані гострого поготів'я. Нам був даний наказ: зайняти при вході до табору на невеликій горі становище у старих австрійських окопах. Наше становище було дуже невідгідне, бо окопи були порослі молодим лісом. Поле обстрілу не проглядалося, а це було дуже потрібно, бо більшовики обійшли наші чоти через густий ліс зі сторони сотні «Кривейка». Коли ми зайняли оборону, я потрапив на ліве крило від кулемета і був крайнім, зліва від мене вже нікого не було. У тому молодому лісі, перед нами чути було тріскіт, і була команда відкрити вогонь. А більшовики у куцах хотіли зробити паніку і кричали: «Бандьора, здавайся. Первая, вторая рота вперьод!» Після того більшовики кидали гранати. Коло мене з правого боку впала граната, на щастя, в окопі був поворот і мене не зачепило, лише глиною трохи присипало. Після вибуху я подивився вправо, але там нікого не було, і наказу на відступ я не чув. Зліва також нікого не було, бо я був крайнім. Я почав виходити з окопів і думав, що піднявся на повний зріст, вийшов на просіку,

і на відстані двадцяти метрів на мене вийшов москаль. Я чітко побачив його. Він впустив по мені чергу з автомата, я скочив назад в окоп і почув біль у правій руці. Відчув кров у рукаві, перехопив кріс у ліву руку і поповз у напрямі табору. На моє щастя, з другого боку табору, а поляна табору стала добрим тереном обстрілу, наші стрільці відкрили вогонь по ворогові. Така ситуація була для мене щаслива, я перебіг коло кухні, де були вже побиті котли з нашим обідом. Того дня ми залишилися без обіду, а я добіг до становища сотенного «Довбуша» і сказав, що я поранений. Поруч стояв інструктор (здається, «Місько»), перев'язав мені руку, а кріс віддав кухареві. Після цього мене інструктор відправив лісом у сотню «Іскри», там було вже кілька поранених. Бій тривав до вечора. Стало темно, а ще чути було постріли. Після бою поранених перевели у густий ліс до ранку. Все робилося без звуку, щоб себе не викрити.

Основні сили, напевно, відійшли, а з нами залишилася сотня «Кривейка» і були стрільці з підстаршинської школи. Деяких із них я знав. Нас хотіли викрити, бо прилітав літак і чути було постріли десь далеко в лісі. На щастя, нас не викрили. Ми були дуже голодні, але звідкись принесли цукор і ми підкріпилися. 23 вересня ми дуже рано вирушили з місця постою, нам сказали, що будемо переходити лінію фронту. В нас було десять поранених, одного несли на ношах. Був один стрілець з охорони командира «Шелеста». Я його добре пам'ятаю. Він був мого росту, колишній солдат совецької армії, прізвище Бачмага Антін, родом зі Львова.

Ми старалися йти закритим тереном, щоб нас ніхто не помітив. Йшли два дні у бік гори Сивулі і підійшли десь пополудні на невелику полонину. Це був відкритий терен, а внизу протікав потічок.

Сотенний «Кривейко» послав у розвідку двох стрільців. Розвідники перейшли потічок, за котрим був стрімкий берег, і там були старі австрійські окопи. Наші розвідники підійшли до окопів, звідти на них кинулися зі штиками солдати, – одного прокололи, а другий вирвався. Ми бачили згори все це. Потім нас почали обстрілювати з мінометів. Тоді в нашому лісі багато стрільців пропали. Пропав стрілець, котрого несли на ношах, пропав товариш, котрий ніс мій наплечник. Ми пішли в другий бік, але і там була засідка. Близько вечора ми зайшли у густий ліс, поставили стійкових і полягали спати. Розвідники пішли

шукати безпечного місця, а вранці, ще затемна, ми перейшли потічок. Було темно, і ми набрали води в черевики. Але ніхто не пив, бо не було часу. Забігли у лісок, і я випив води, що була в ямці, яку зробила худоба. Ми почали шукати дорогу, що вела на гору Сивулю. Всі були дуже голодні і їли по дорозі, як знаходили десь чорниці. Нарешті знайшли дорогу, яка вела на Сивулю. Пішли. Невдовзі почули на горі розмову мадярів. Ми зрозуміли, що то вже передова лінія фронту. Ми почали підійматися вгору, дорога була стрімка з крутими поворотами, видовбана у скелі. Наші стрільці, котрі йшли попереду, взяли на штики кілька білих сорочок. Це означало, що в нас мирні наміри. Коли ми підійшли ближче, до нас раптом почали кричати з кількох боків: «Ай!» Це означало по-мадярськи «Стій!». З нами були стрільці, які прийшли до нас зі Закарпаття, з мадярської армії. Вони почали відгукуватися по-мадярськи, по-німецьки, що ми УПА: «Вір зінд УПА» Тоді появилися з-за скелі два мадярські офіцери і дали знак, щоб до них підійшли два наших представники (парламентарі). До них наблизилися два стрільці, котрі знали мадярську і німецьку мови. Після переговорів нам дозволили йти далі. Лиш тоді ми побачили, що оточені з усіх боків мадярами, бо вони почали виходити з-за укрить. Ми зрозуміли, що могло би бути з нами, якби мадяри відкрили вогонь по нас на дорозі між скелями. Але тепер, після цих переговорів, угорські вояки на цьому становищі сприймали нас вже не як ворожий відділ. З усіх сторін бачили ми не насторожені, не злі обличчя, а чимраз привітніші усмішки. Мало не кожен вояк-угорець вважав за потрібне вигукнути: “Сервус, УПА!” Ніби не пам’ятали про недавні бої з нашими сотнями й чотами, які змушували угорські частини піднімати білі полотна й просити у повстанців примирення. До чого ж перемінливе вояцьке щастя!

Потім мадярські залоги вийшли на гору Сивулю, і тут, в оточенні чужого війська, застав нас вечір. Ми готувалися до спочинку, дякуючи Богу, що щасливо вирвалися з-поміж більшовицьких військ, бо потрапити в їх лабеті для нас означало певну смерть. Задоволені були й тим, що угорці не проявляли до нас явної ворожості. От тільки дошкуляв голод. Проте нам дано наказ навіть не подавати виду, що ми голодні, і нізащо не брати від вояків-угорців жодних їстівних подань. Та поки зовсім споночіло, ми трохи підкріпилися назбираними ягодами годзів (брусниці).

Не скажу з точністю, чи це було ще того ж вечора, чи наступного раннього ранку. Хтось із моїх друзів-вояків торкнув мене за руку і кивнув головою у бік:

– «Грім» прийшов, бачиш?! Ну, то ще ми не пропали.

Справді, попри наше потріпане боями, підморене голодом і тяжким переходом вояцтво, у напрямку до групи угорських старшин, що вийшли, мабуть, зі штабної землянки-укриття, крокував «Грім», командир нашої ВО-4, знаний нам ще з вишколу на Малиновищі. Там він не так давно вітав наше повстанське поповнення, там всі ми чули його щире звертання до нас, як до вояків УПА. Там він був зі своїм почетом, у колі старшин, – приймав їх зголошення, разом з ними оглядав повстанські ряди, цікавився вишколом. Особисто я не бачився з ним з ока в око, як кажуть, «не ручкався» з Командиром. Проте знаю з вигляду, як багатьох провідників. Як було не знати Командира!? Хто хоч раз бодай спостеріг його постать, той запам'ятовував її надовго. Так було і зі мною.

Поява командира «Грома», – а це був таки саме він! – дещо заскочила кожного з нас. Хто міг би сподіватися, що за наше незначне вояцьке число він почне завдавати собі клопіт! Врешті, не беруся стверджувати, що «Грім» прибув на гору Сивулю до угорського штабу домовлятися тільки про нас. Мабуть, у них були ще й інші проблеми, що вимагали негайного вирішення. Але разом він подбав і про нашу долю, про наше життя. Хоч тут він, правда, не підходив до нас, не мав також зі собою великого ескорту, – всього-навсього двох охоронців. (Нині думаю собі, що у той грізний час наш командир, очевидно, мав свій постій десь недалеко, в околицях Сивулі).

– Справді, Бог привів його сюди, – шепнув мені вояк-сусід. І з тону його голосу зрозумів я: «Грім» нас не залишить у біді. Хоч сам заради нас наважився на видиму небезпеку. Але видно, це вже була не перша його зустріч з угорськими офіцерами. Так упевнено й незалежно підходив до них, як господар на своєму подвір'ї до знайомих гостей. Не знаю, чи тривалою була розмова «Грома» з ними, – не спостеріг, коли й куди пішов він опісля. Але другого дня нас у супроводі кількох угорських старшин і рядових відвезли до Рафайлова (Бистриці). Там був лазарет для наших повстанців, і нам угорські медики перемили й перебинтували рани, до яких ніхто не дивився, мабуть, цілий тиждень. У Рафайлові пробули ми чи не два дні. До нас долучи-

ли ще одного стрільця – Юрія Бойка з Яремчі, який мав тяжке поранення в ногу, у п'яту, і потребував хірургічної допомоги.

На третій день нам сказали, що трьох поранених передають до мадярського воєнного лазарету. Це мене, Бачмагу Антона з охорони «Шелеста», родом зі Львова, в якого були перестрілені зуби і поранений рот так, що ми його годували з пипки. Була в нього ще поранена рука, перебиті пальці, і він ледве йшов, а Бойко з Яремча також ледве йшов на милицях. Мадяри перевезли нас трьох через Рафайлівський перевал на Закарпаття в Усть-Чорну, а потім у Мароморош Сегет. Нами опікувався мадярський полковник Боднар, тому що нас взяли на обмін після домовленості з нашим повстанським командуванням і за нами, куди нас перевозили, пересилали документ, підписаний мадярським командуванням.

Пам'ятаю, одного разу нас перевезли скоріше, ніж доставили наші документи. Мадяри з нас почали знущатися, помістили до більшовицьких полонених. Коли ж ми йшли коридором на перев'язку, то мадярські офіцери на нас покрикували і штовхали нас.

Пізніше нас привезли у місто Кошиця, що було під мадярами. До нас прийшов офіцер розвідки Заслуш – майор, він говорив чисто по-нашому. Розпитав про кожного окремо. Ми розповіли про мадярське командування, зокрема про полковника Боднара, який нас прийняв. Після цієї зустрічі до нас почали ставитися значно краще, видали одягу і поставили на таке ж забезпечення, як мадярів. В той час стався переворот у мадярському керівництві. Глава держави Хорті зійшов з державного поста і владу взяли у свої руки Салош і Нілош. Після перевороту нас перевезли до Будапешту, біля якого в той час точилися сильні бої, велися страшні бомбардування.

Почалася блокада міста Будапешта. Моє лікування закінчувалося в грудні. Будапешт оточили совєцькі війська, в місті була паніка і до мене дійшла звістка, що мене, вже вилікуваного, передадуть до совєцьких військовополонених. Цього я дуже не хотів і боявся. Та на щастя у лазареті я познайомився з нашими хлопцями з Галичини, котрих зловили німці під час відступу і вишколили у Німеччині у місті Нойгаммер. Вони розказували, що деякі поповнили нашу Галицьку дивізію, а ті, що попали на Будапештські фронти, увійшли до складу німецької армії. Моє становище було дуже непевним – я опинився в ото-

ченім Будапешті без документів. Якщо мене затримають, то в першу чергу заженуть у концтабір. А там голод, холод, а може і смерть. Я прилучився до наших галичан. Вони за мене поручилися. Між ними були львів'яни, тернопільчани і хлопці зі Станіславова.

Я був між своїми і під опікою Божою. Що було би всім, те й мені. Видали мені уніформу і зарахували до резервної частини. Потрапив я був на барикади, бо йшли страшні бої на вулицях, не було спокою ні вдень, ні вночі. Які тільки методи не використовували: з повітря бомбили, трупи ніхто не хоронив, вони валялися, як снопи в полі, і ніхто не звертав на це уваги. У січні лютому оточення трохи послабилось, німці і мадяри укріпилися у другій половині міста – Буді, там були підземелля. Окружність вже досягала кількох кілометрів. Настав день 12 лютого, в цей день мені виповнилося 18 років. Нас погнали на прорив, настала страшна година. Ніч темна, танки розчавлювали своїх, команда перервана. Нас обстрілювали з «катюш», артилерії. Я молився до Матері Божої, просив помочі і думав, що мені судилося жити лише 18 років.

Під час страшної канонади мене відкинуло у якісь розвалини, де нічого не було видно. Кругом падали і рвалися снаряди, і я був сам один. Руками я нащупав трупи, звідкись чувся слабкий стогін. Нарешті примостився під стіною в якійсь ямі на щось тверде, може і задрімав, а коли ж розвиднілося, я побачив, що сиджу на купі артилерійських снарядів, кожен з яких лише трохи менший за мене.

Рано бій затих. Я сам пройшов підвалом з одного будинку в другий. Там були і німці, і наші хлопці – декілька зі Східної України, були й власівці. Ми не знали, що діяти. А нагорі точився бій. Скоро й у наш підвал закричали: «Бросай оружие! Виходи, а то забросаєм гранатами!»

Ми виходили, кидали зброю. Набралося до двох сотень, і червонопогонники погнали нас, під окрики й постріли, в тил. В одному з конвоїрів я інтуїтивно відчув українця, але звернувся до нього по-польськи: «Пан не потшебує пасек?» Хотів віддати йому свій ремінь, аби лиш зав'язати розмову. Він також зрозумів, який я поляк, бо порадив, щоб я назвався корінним поляком з глибини Польщі, якщо хочу жити.

Далі був збірний пункт. При перепитуванні я назвався жителем Краківського воєводства – і мене погнали у табір війсь-

ковополонених. Хто ж на команду майора: «Рускіє, вихаді!» вийшов зі строю, тих цей же майор змасакрував багнетом, відтак дав наказ розстріляти – і падали хлопці труп на трупа. Це було жакливе видовище.

Назавтра погнали за Дунай. По дорозі зустріли нас московські фронтовички, п'яні, наглі, – вирвали з колони кількох полонених і тут же розстріляли з наганів. Далі ще один п'яний солдат випустив у колону автоматну чергу. Стріляли полонених і самі конвоїри. Так тривало кілька днів подорожі, поки не стали ми на хуторі Дунайкрельдвар. Звідти перегнали в інший табір, потім – у місто Фекшани в Румунію, і далі перевезли пароплавом в Новоросійськ, потім – у Донбас, на шахти, а насправді в табір т. зв. «госпроверкі». Допити вночі, тяжкі норми у шахті з'їдали здоров'я. Та, на щастя, тут з-поміж полонених ніхто мене не знав – ніхто не «всипав», що я зі сотні «Довбуша» стрілець «Дуб», «Вільшина». До того ж мене мучила малярія, покидали сили, і керівництво шахти відпустило мене додому, правда, під розписку. Я поїхав у рідні сторони – і вже залишився. Хоч не раз доводилося надзвичайно тяжко – і переслідування, і утиски, і зневага...

Все ж я щасливий, що дожив до цих благословенних днів, що бачу рідну Україну вільною. І роблю, що можу, аби пам'ять про дні визвольних змагань жила в серцях наших людей.

Записав В. Савчук, м. Яремча Івано-Франківської області

Іван Белейлович
(1916)
сотник УПА,
керівник Української Народної
Самооборони Станіславівщини,
командир Станіславівської Воєнної округи-4 (1943-1944),
командир Воєнної округи-5 «Маківка» (1944-1945)

СПОГАДИ

Народився я 1 червня 1916 року в с. Микуличин Станіславівської області, в родині селян Федора і Катерини Белейловичів. Батько мій провадив невеличку торгову справу – мав свій склепок (крамничку, маґазин) змішаних товарів. Як мені пригадується, це була, мабуть, єдина в селі крамничка, що належала українцеві. Решта інших торгових точок були в руках жидів та поляків.

Мати моя вела домашню господарку, котра не була великою, бо ми належали до селян таких статків, яких за пізнішими мірками можна би зачислити до «середняків» або й «незаможників». Як батько, так і мати твердо стояли на рідному національному ґрунті, і того ж навчали дітей. У родині панувала атмосфера пошанівку українських традицій, пам'ять про недавні національно-визвольні змагання була просто-таки священною. Про людей з нашого Микуличина, які збройно в лавах Легіону УСС ставили опір царським московським військам, а відтак воювали в рядах Української Галицької Армії за встановлення Західно-Української Народної республіки і билися проти поляків і більшовиків на теренах Східної України, – ми говорили як про героїв, достойних наслідування. Таких микуличан, котрі боролися за волю України на всіх фронтах, тоді було не менше вісімдесяти. Не кожне село Західної України може похвалитися такою кількістю патріотів, що в часі великої потреби виступили на битву з готовністю пожертвувати кров і життя за самостійну Україну. В рідне село вони повернулися не всі. Але ті, що прийшли, завдали невидимий, та відчутний напрям духовному національному життю.

Світлим образом у моїй пам'яті зберігається учитель з української сільської школи, колишній січовик Струць. Добре навчав дітей, був вимогливим. Проте кожної вільної хвилини старався оповісти нам якийсь епізод з життя січових стрільців

або історії з воєнних буднів, фронтів бувальщини. Не знаю, чи хоч в одного малого слухача не билосся схвильовано серце, не горіли заповзяттям оченята. Наша уява переносила нас на ті важкі воєнні дороги стрілецтва, душі були там, де рвалися стрільна, де витали ратна січова слава і геройство. Звичайно, такі оповідки Струця з великою увагою слухали й дорослі микуличани, коли збиралися в читальні «Просвіти». Його спомини – то був живий відгомін національно-визвольної боротьби, він будив і кликав кожне серце до активної праці на ниві українства. Так мені з нинішнього дня бачиться роль і значення тодішньої роботи Струця і його побратимів.

Багато власного запалу та енергії вклали у свідомість української громади Микуличина також недавній стрілець з УСС та УГА, керівник просвітянського хору Берник, колишній адміністратор хору Кошиця, Вінцковський та його брат – композитор Ярославченко, які в той час осіли в нашому селі й активно розбудовували драматичний гурток.

Працювали на ниві українства і два офіцери з армії Симона Петлюри, але, на жаль, не пригадую їхніх імен.

Більше відома мені життєва дорога Берника. Він походив з Кавчого Кута на Стрийщині, пройшов Першу світову й польсько-українську та українсько-більшевицьку війни, одружився й поселився з жінкою та дітьми у Микуличині, працював на залізниці, відтак шляхово-будівельним майстром. У 1939 році більшовики, може через місяць після визволення, вночі заарештували його і вивезли чи забрали в тюрму. Слід по ньому пропав. Може судилося йому стати одною з жертв Дем'янового Лазу чи бути змасакрованим більшовицькими садистами в котрійсь із тюрем на Станіславівщині під час панічної втечі у 1941 році.

Це були люди віддані національній ідеї до кінця і, повторюю, вони формували напрям духовного розвою Микуличина в періоді між світовими війнами. Від їхнього духу зайнялося багато юних сердець, уд тому числі й моє.

Коли виповнилося мені десять літ, батько відвіз мене у Станіславівську гімназію. На той час там діяли три польські, одна німецька й одна українська гімназії. Вступити на навчання було дуже важко, але, напевно, батько заручився чиеюсь протекцією, або ж мав там когось знайомого. За моє навчання батько щороку платив 120 золотих, або ж половину з визначеної суми, бо пред'явив директору гімназії посвідку з «ужонду гмінного» про стан незаможності.

Вчився я добре, але не міг спокійно зносити постійні кпини та знущання гімназистів-поляків. Часто доходило до зіткнень, і не раз винним, всупереч фактам, називано мене. За те, що боронив власну гідність українця. Така моя постава була недовподоби й учителям-полякам, і вони «сипали» мені двійки. Здається, за сім чи вісім таких двійок мене й виключили зі Станіславівської гімназії.

Батько від мого імені написав заяву у Львівську шкільну кураторію, і мені надали можливість вчитися далі, але... аж у Тлумацькій гімназії. Та ще й з умовою складання іспитів з усіх предметів. Проте такий бар'єр успішно подолано і навчання продовжено.

Гімназію у Тлумачі згадую добрим словом хоч би тому, що в ній на учнів не вели явної нагінки за їхні політичні погляди. А всі ми там «політикували», хоч з великою осторогою. Це, власне, зводилося до того, аби не давати поліції явних доказів своєї прихильності до тих чи інших політичних течій. Бо кому було б доведено його причетність до «політики», той міг опинитися за порогом гімназії або й на лаві підсудних.

Отже, тлумацькі гімназисти дуже «вдарялися» в політикування. Були там соціалісти, комуністи, але переважали таки націоналісти. Наш націоналізм виражався, найперше, у захопленні книжками Грушевського, Андрія Чайковського, в перечитуванні підпільної газети «Сурма», яку видавала Українська Військова Організація за кордоном. За «Сурму» можна було «сісти» до криміналу на довший час, тож ми читали її дуже конспіративно. Тим не менше, її волелюбні ідеї проймали наше серця наскрізь, і учні-українці проявляли свою національну свідомість не раз. Траплялися непоодинокі сутички з місцевими членами польського «Стшельца», в яких частіше ми брали верх. Не скажу, що всім тим духом спротиву верховодив там я, але «стшельцам» від мене особисто діставалося таки добре. У тій протидії чужинцям набував я відповідного загартування.

З вдячністю завжди згадую нашого гімназійного священика родом з Кутів, отця Плав'юка. Для гімназистів-українців то був батько рідний. Він умів і застерегти нас перед донощиками, і привернути молодечу увагу до національних питань, і утвердити нашу віру в перемозі історичної справедливості, у правильному виборі шляху – служіння рідному народові. До речі, був він і на словах, і на ділі дуже чесним чоловіком. На прощання, перед випуском з гімназії, о. Плав'юк зібрав нас, українців, окремо і дав напуття, котре можна назвати його золотими словами:

– Ви йдете в життя. Знайте, що будуть вас тягнути в різні сторони. Пам'ятайте, що є немало фальшивих пророків, які стараються звести з доброї дороги. Але ви тримайтеся одного. Не забудьте, хто ви є. І пам'ятайте, з кого вийшли ви.

З гімназійних часів запам'ятався найбільше ще й такий характерний випадок. У нашому випускному класі проводили опитування: кого слід намалювати на шкільному табло. Польські гімназисти голосували за те, щоб зобразити там портрет глави держави Юзефа Пілсудського. А я подав пропозицію, щоб це був звичайний футуристичний малюнок. Щодо відкинення пропозиції поляків аргументував дослівно так: «Футуристична картина краща з будь-якого погляду, бо це – мистецький твір. А портрет Пілсудського, побачите, ще буде виставлений у виходок. Так у житті трапляється з “великими”».

Був я задоволений з того, що при голосуванні моя пропозиція збрала більшість голосів. Це була перемога. Могла вона обійтися мені дорого, але саме того року маршал Ю. Пілсудський «відійшов до правитців».

Ще скажу, що в гімназії мене найбільше приваблювали ідеї та діяння Української Військової Організації, душою і помислами був я цілком її «боївкарем», але насправді членом УВО не числився. Моєю мрією і переконанням було стати активним працівником на ниві «Просвіти». Тож у 1935 році, після гімназії, моя мрія здійснилася: став я просвітянином у рідному селі Микуличині: був активним членом хору, драмгуртка, до того ж декоратором.

Хором тоді, як я згадував попередньо, керував недавній воєк УСС і УГА, добродій Берник. Вистави відігравали ми під керівництвом колишнього адміністратора хору “Кошиця” п. Вінцьковського, добрим суфлером був Перцович з Березова, як композитор проявив себе у Микуличині пан Ярославенко. Про микуличинський хор і драмгурток знали всі навколишні села й містечка, – ми дуже активно ширили національну ідею. Через хор і вистави мали змогу впливати на свідомість людей, привертати молодь до себе, до української справи.

У такій праці підійшли ми до важливих історичних подій 1938 року. На той час у Микуличині вже діяла п'ятірка ОУН. (Можу сказати лише про одну, якою керував мій на два роки старший друг Прокопчук. З причин суворої конспірації, що існувала тоді в сітці ОУН, не знаю, чи були в Микуличині ще й інші «п'ятірки» ОУН. Думаю, що такі існували).

Коли Організація кинула клич збиратися добровольцями на допомогу новопосталій Закарпатській Україні під проводом о. Августина Волошина, наша микуличинська п'ятірка однією з перших вирушила на Закарпаття. Потрібно було нелегально перейти тодішній чесько-польський кордон, котрий досить сильно охоронявся підрозділами Корпусу охорони пограничної. Той кордон поблизу села Яблуниця ми пересікли щасливо у повному складі, п'ятіркою: друг Прокопчук (зі с. Татарів), д. Гуцуляк (зі с. Ланчин), хлопець з Добротова, прізвище якого забув, друг Василь Мотрюк з хутора Піги та я (з Микуличина).

З властивим юнакам запалом – було ж нам по 20-24 роки! – розпочали ми агітацію серед населення за підтримку Карпатської України, на той час автономної республіки з офіційною назвою «Карпатська Русь», на чолі якої від 26 жовтня 1938 року стояв д-р о. Августин Волошин, її президент.

Однак, слід зважати на ту обставину, що чеська влада призначила міністром внутрішніх справ тієї ж автономної «Карпатської Русі» генерала Прхалю, вороже наставленого до закріплення української державності на Закарпатті. До того ж, на Закарпаття зазіхала Угорщина, якій, за так званим «Віденським арбітражем» з 2 листопада 1938 року – тобто за згодою сталінського та німецького урядів, було віддано південну смугу цього краю з містами Ужгород, Мукачево і Берегово. Це був прояв цілковитої зневаги до волі українців Закарпаття, які змагали до створення власної держави.

Отож нам, ентузіастам світлої ідеї, за таких умов та обставин довелося нелегко з перших наших кроків на Закарпатті. Не встигли ми розпочати серед населення роз'яснення політичної ситуації в цьому регіоні, як нас тут же, в українському закарпатському селі Ясині, заарештувала чеська поліція. Нам інкриміновано нелегальний перехід державного кордону й відвезено в м. Рахів. Відбувся скорий суд, нас засуджено на десять днів, з наступною вимогою виселення в сусідню державу, яку ми мали право обрати. Ми назвали Румунію.

На наше щастя, боронив нас на суді д-р Юськів, який влаштував справу так, що чеські жандарми тільки відвезли нас до румунського кордону. Звідти ми знову повернулися в Рахів і після десяти днів вимушеного переховування від поліції (адже це був термін нашого засудження), розпочали активну роботу. Головним нашим завданням було полагодження питань військового характеру, організація та вишкіл патріотичної воєнізованої орга-

нізації «Січ». Її члени мали бути підготовлені до захисту української держави, якщо цього вимагатимуть обставини.

Такий осередок «Січі» в Рахові був зорганізований за дуже короткий час. Складався він як з членів ОУН зі Станіславівщини, Львівщини й Тернопілля, так і з українців – корінних мешканців Закарпаття. Це були, в основному, високоосвічені молоді люди, студенти вищих навчальних закладів, учителі або ж абсолювенти гімназій, національно свідоме робітництво й сини українських сіл. Немало було й неграмотних.

Осередок «Січі» швидко виростав у загін, власне кіш. Його найближчим заняттям – перед військовим вишкілом – стала акція «українізації» в Рахові й поближких селах: ми почали замінювати всі вивіски чеською мовою на вивіски мовою українською. Треба сказати, що тут нам дуже сприяли торговці-евреї, чи як тоді казали – «жиди». Вони замінювали написи на вітринах своїх маґазинів з угорських на українську мову без повторних нагадувань. Крім того, активно, нарівні з місцевими українцями, допомагали нам заготовляти продукти для вишкільників загонів «Січі». Звичайно ж, що харчі й інші речі ми брали в них у кредит, зі запевненням:

– Відстоїмо Україну – віддамо й оплатимо.

Організаційний осередок «Січі» мав свій осідок в Рахівському Народному домі, а вишкільні загони базувалися коло села Кобилецька Поляна. Їх вишколював поручник Генелевич. Допомагав йому у тій справі і я. До речі, рахівська «Січ» була першою у цьому краї.

Моїм обов'язком також було ведення політвиховної роботи серед учнів української гімназії, що зістала переведена з Мукачєва в Хуст внаслідок окупації мадярами південної смуги Закарпаття. В тій гімназії я викладав також українську мову. Але цей період мирного існування Карпатської України тривав дуже коротко. Бо вже з 2 листопада 1938 року постала гостра потреба протидії мадярським саботажникам та необхідність забезпечення порядку при евакуації українських установ і населення з Ужгорода. Тож було створено в Ужгороді Українську Національну Оборону, власне, першу чоту УНО під команду полковника Михайла Колодзінського – «Гузара». Незабаром УНО реорганізовано в Організацію Національної Оборони «Карпатська Січ» – ОНОКС, що в народі популярно називалася «Карпатська Січ».

При переїзді українського уряду та Команди Карпатської Січі до Хусту, організовані нами загони «Січі» влилися в загальне русло та підпорядкувалися Генштабу «Карпатської Січі», і

вже 4 грудня 1938 року взяли участь у дефіляді перед урядом Закарпаття. Загалом число січовиків сягало десяти тисяч з відділом «Січовичок» Стефанії Тисовської включно.

Але гостро постала проблема озброєння січових відділів. Планувалось, в основному, отримати зброю та амуніцію зі складів чехословацької армії та чеської жандармерії. Проте сталося не так. Коли жандармерія віддала зброю «січовикам», то генерал Прхаля несподівано наказав чеським підрозділам роззброїти «січовиків». Почався обстріл будинку Головної Команди і Штабу «Карпатської Січі». Бої були дуже запеклими. Слабо озброєні січовики успішно протистояли чехам, озброєним до зубів, що атакували з участю танків і гармат. Їх кулемети буквально косили траву перед укріпленнями січовиків. Немало наших хлопців зустріли там геройську смерть.

14 березня 1939 року чехи панічно відступили, так і не передавши зброї для січовиків. Натомість, уздовж південного кордону Карпатської України почався наступ 40-тисячної мадярської армії. Та зломити рішучий спротив 10 тисяч слабо-озброєних січовиків їм вдалося тільки після двотижневих запеклих боїв. До того ж їм на підмогу виступила Польща – диверсійні відділи, що заатакували січовиків з тилу. Наперекір усьому, деякі загони січовиків боролися до зими 1939–1940 рр. Знаю, що втрати наші у тих боях були дуже великими. Зокрема з головного Коша, що налічував близько тисячі вояків, вийшло ціло коло 80-100 чоловік. На полі слави впали головний командир армії Карпатської України Михайло Колодзінський та його заступник Зенон Коссак.

Серед захисників Карпатської України були також пізніші керівники національно-визвольної боротьби, командири відділів УПА – Іван Бутковський, Роман Шухевич. Знаю, що в околицях Бичкова проявив особисту безстрашність і героїство Горліс-Горський, автор славної повісті «Холодний Яр» – про визвольну боротьбу східних українців проти більшовицької окупації на початку 20-х років. Не можу стверджувати, чи був тоді на Закарпатті Микола Твердохліб. Мені він там не зустрічався. Врешті, фронт боротьби за Карпатську Україну був дуже широкий, і число її оборонців становило коло десяти тисяч.

Окремим загонам січовиків пощастило прорватися на територію Румунії та перейти в Австрію. Серед тих щасливців була група Р. Шухевича і моя (з 19 вояків). До речі, моя група йшла услід за командою Гузара-Колодзінського і Зенона Кос-

сака. Воєнне щастя нам усміхнулося завдяки тому, що на той час вже був розстріляний керівник румунської сигуранци – агент мадярів. А групи, котрі відходили «додому» на територію України під Польщею, нерідко потрапляли в руки польської пограничної служби, котра жорстоко, по-садистськи знищувала учасників «Січі». Відомо, що угорці також розстрілювали полонених січовиків або ж віддавали їх на знищення полякам.

Ті ж із «закарпатців», котрим доля судила щасливо перейти в інші держави, згодом були сформовані в безіменний курінь під керівництвом друга Сушко. Курінь стаціонував у Брундерляйтері на території Австрії.

У час формування згаданого куреня деякий час проживав я у друга Івана Габрусевича – «Джона», одного з членів закордонного бюро ОУН, а саме співпрацівника Націоналістичної Пресової Служби. Там же перебував і друг «Калина» – Юрій Лопатинський, недавній командир підстаршинської школи в Хусті, член штабу «Карпатської Січі». Крім «Калини», довелося мені побачитися і з Романом Шухевичем, там же у Відні, на вулиці Шобернильц, 2. Ближче запізнався там і з Іваном Бутковським, також «закарпатським січовиком», який внаслідок кульового поранення в тильну частину голови втратив зір. Іван Бутковський був разом зі мною у таборі Зауберсдерфлі. Коли йому погіршало, друг «Калина» відвіз його у Віденський шпиталь; лікарі прочистили рану й Бутковський став бачити – «прозрів». Але це поранення нагадувало про себе й пізніше.

Хочу подати одне уточнення: першим командиром одного з відділів «Січі», ще в Ужгороді, був колишній військовик з Української Галицької Армії Гнат Степанів. Разом з ним ділила всі труднощі військового життя й допомагала в організаційній роботі його рідна сестра Олена Степанівна, – відома хорунжа з Легіону Українських Січових Стрільців, що прославилася героїзмом у боях на горах Маківці й Лисоні у війні 1914-1918 рр.

Пізніше в Хусті на чолі січовиків стояв Дмитро Климпущ, його заступник Іван Роман та інші.

Закарпатська українська держава, хоч проіснувала недовго, дала сотням і тисячам патріотів добрий вишкіл та гарт для майбутньої боротьби. Герої «Карпатської Січі» стали легендою у пам'яті українського народу, ствердили його нездоланий дух у боротьбі за волю.

Влітку 1941 року мені доля судила бути в рядах тих двох тисяч українських січовиків-закарпатців, котрі з початком

німецько-більшовицької війни гнали советів з нашої землі. Добре пригадую, як у Городку Ягеллонському на Львівщині люди нас зустрічали квітами. Незабутні миті! Та дуже скоро німецьке командування відправило нашу частину назад у Краків, де роззброїли, а старшин арештували. Рядовиків знову зачислено у вартівничі сотні при фабриках зброї на теренах Польщі. Але таємно ми підпорядковувалися Організації і виконували її розпорядження.

Мені з кількома друзями наказано повернутися в рідні краї. Я звільнився зі служби за станом здоров'я і поїхав у Станіславів. Тут включився в підпільну роботу ОУН. Точкою зв'язку з проводом ОУН Станіславівщини служив маґазин Миколи Твердохліба. Я і визначені друзі проводили підготовку для творення відділів Української Народної Самооборони. Найперше дбалося про нагромадження зброї, харчів, усього необхідного для діючої армії, яка постала з відділів УНС наприкінці 1943 року. Звітував про зроблене обласному провідникові «Роберту» – Мельникові Ярославу.

За дорученням Проводу був я спочатку керівником УНС. З періоду роботи в підпіллі й організації загонів УНС пам'ятається один з наших гірких прорахунків. З провідником «Робертом» вирішували ми питання: чи йти братам Степана Бандери в підпілля. Стали на тому, що їх «зникнення» може ускладнити долю тоді вже ув'язненого Провідника. Ми не знали, що ґестапо давніше вже полювало за ними. У підпіллі вдалося врятувати лише наймолодшого брата С. Бандери.

Відтак в обласному проводі ОУН Станіславівщини доручено мені обов'язки референта воєнних справ. На ділі це означало безпосередню організацію і вишкіл збройних повстанських відділів. З-поміж людей, які підпорядковувалися мені тоді, найперше хочу назвати друга «Різуна» – Андрусяка Василя. Це був надзвичайно працьовитий і чесний чоловік, його любили й поважали як командири, так і рядові стрільці. З ними він ділив і негоди повстанського життя, і холод, і голод, і небезпеки. Мабуть, завдяки таким рисам характеру Василь Андрусяк зумів за дуже короткий час скомплектувати сотню і курінь. Як ініціативний командир, умілий тактик, Андрусяк – «Різун» згодом, у 1943 році, був назначений шефом штабу Станіславівського ТВ.

З часом реорганізації та злиття її з діючими відділами «УПА-Захід» з постановням ВО-4 мені довірили командування цією Воєнною округою, перед Іваном Бутковським і Миколою

Твердохлібом – «Громом». Щодо Миколи Твердохліба – «Грома» могу додати таке.

Він був в Організації Українських Націоналістів ще з гімназійної лави. Відтак став власником крамниці залізних товарів у Станіславові. Так було треба. Відслужив у війську, мав звання підхорунжого. Далі вів своє і наше діло. Поліція запідозрила його в «нелояльності» тільки перед упадком Польщі, десь у половині 1939 року. Миколу заарештували, ув'язнили.

Пізніше, в час більшовицької окупації Західної України, Микола Твердохліб за наказом Організації перейшов кордон на Захід і працював у Кракові. Також тримав крамницю. Був надійно законспірований, гестапо його не підозрювало.

З вибухом німецько-совецької війни Микола повернувся у Станіславів. З початком організації УПА був післаний на Волинь. Ненадовго. Потім працював на Станіславщині як один з організаторів відділів Української Народної Самооборони. Деякий час був командиром сотні старшинського вишколу «Олені-І». Цю справу доручив йому як командир Станіславівської ВО-4. Командиром старшинської школи він був і при другому командирові ВО-4 – Іванові Бутковському, певно, що до літа 1944 року.

Здається, в липні командування «УПА-Захід» призначило Миколу Твердохліба – «Грома» командиром ВО-4. На той час Бутковський Іван хворів після повторного поранення, яке дістав у праву руку в бою в Чорному Лісі. Внаслідок поранення права рука його була паралізована. На щастя, у штабі округи перебувала вміла лікарка-єврейка. Вона одразу ж розвела міцний сольовий розчин і кількома гарячими ваннами вилікувала Бутковського – «Гуцула». За кордон він пішов уже без паралічу. Там Організація завантажила його іншою роботою.

На посту командира ВО-4 «Говерля» Микола Твердохліб проявив себе з доброї сторони, як організатор повстанської боротьби, умілий тактик. Висилання сотень і куренів у пропагандивні рейди навіть за кордон, – то частинно його ініціатива й заслуга.

Знаю добре, що його цінував командир «УПА-Захід» Василь Сидор – «Шелест», зі щирою повагою ставилися до нього курінні і сотенні командири. Крім вояцького характеру і винахідливості, мав природжену якість доброго промовця, умів переконувати людей. Вів за собою не так наказом, як саме переконанням і власним прикладом. Був цілковито відданий ідеї, боротьбі за вільну Україну. Таким його пам'ятаю у тих неспокійних часах.

Влітку 1947 року мені доручено керівництво групою кур'єрів від Української Головної Визвольної Ради до ЗЧ ОУН. Йшов я з групою супроводу під командою Володимира Чав'яка – «Чорноти». Шлях пролягав через Чехословаччину. Цими теренами першим провів свою сотню на Захід командир «Громенко» – Дуда Михайло. Його рейд був успішним. Але відділу «Бурлаки», що йшов через якийсь час за ним, не пощастило. Багатьох повстанців було захоплено підступом і видано полякам, які їх стратили.

Наша група йшла після «Бурлаки». 7 вересня 1947 року щасливо перейшли кордон Чехословаччини, але в околицях Чеських Будейовіц спіткало нещастя нас трьох, які ще лишилися з групи: мене, «Чорноту» і його стрільця «Явора» захопили підступом. «Явір» поліг у перестрілці, я і «Чорнота» опинилися в камерах-одиначках тюрми в Чеських Будейовіцах.

Два тижні мені давали на день тільки 100 грамів картоплі. Вкрай знесиленого мене передали двом совєцьким майорам, які приїхали легковою машиною і перевезли мене в Берлін. Знову помістили в одиначку, давали їсти по-табірному і не влаштовували жодних допитів. Я знав, що найтяжче мене чекає попереду. І подумки заздрих Дмитрові Грицаєві – «Перебийносу», шефові Головного військового штабу УПА та Дмитрові Маївському – «Тарасові», референтові Пропаганди Проводу, котрим доля послала можливість загинути, але не потрапити живими до рук ворогів. Мені судилося інше.

Десь через тиждень мене літаком відправили в Москву, і на слідстві почали застосовувати різні методи з гіпнозом включно. Подібні випробування чекали мене в Києві. Але я витримав. Ніяких повстанських таємниць вороги не вивідали від мене. «Особое совещаніє» – це пародія на правосуддя, винесло мені вирок: двадцять п'ять літ каторжних робіт. Відбув я в «Інті-уголь» не всі з них. Мене розбив інфаркт, і після тривалої волокити й пересуду за хрущовських часів звільнили. Але й на волі постійно зазнавав я утисків, ущемлень, гоніння. Врешті, не я один. Такого зазнали всі, хто боровся за волю України проти більшовицького антилюдського режиму.

*Записав В. Савчук 1. IX. та 21. XII. 1997 р.,
с. Микуличин Надвірнянського району,
Івано-Франківської області*

Михайло Зеленчук
хорунжий УПА,
голова Всеукраїнського братства вояків ОУН-УПА,

З ЇЇ СВЯТИМ ІМЕННЯМ

Нелегко відтворювати пережите. З віддалі сімдесяти трьох житейських кілометрів-років, трудно до деталей розглянути той перший слід на обраній чи судженій дорозі. Але мені він впам'ятку надзвичайною подією, котра справила потрясаюче враження на весь наш край, а в серця таких як я, тоді – шістнадцяти-вісімнадцятилітніх, упала іскристою жариную-головнею, що розгорілася непогасним багаттям. Вогнем ненависті до ворога. Палючим жаром помсти за завдані нашому народові кривди і рани. Багаттям жертовного пориву боротися за кращу долю рідного краю, матері-України.

Хто раз побачив помордовані по-садистськи, по-звірячому енкаведистами тіла рідних, близьких чи знайомих, хто бодай почув тоді про масакри українських в'язнів більшовиками, їх енкаведистсько-сатанинськими службами в тюрмах більших і менших міст Західної України в кінці червня – на початку липня 1941 року, – той все життя ніс у своїй душі прокляття катам-душогубам, жадобу помстити смерть наших патріотів.

Моє 30 червня 1941 року

Для мене, тоді сімнадцятирічного хлопця з села Зелена Надвірнянського району Станіславівської (нині Івано-Франківської) області якраз ті дні – дні панічної втечі більшовицько-енкаведистської влади з її репресивними органами і «непобедимою» напівголодною, слабоозброєною армією, дні, що відкрили підвали тюрем з жадливо закатованими нашими патріотами і ями з трупами замучених більшовиками в урочищі Буковинка – стали часом цілковитого прозріння і дозрілості мого патріотичного духу, морального і психологічного змужніння як молодой людини, яку самі обставини забов'язували помститися кривдникові за завдані матері кривди.

Так, це були лічені дні, але настільки насичені вражаючими, приголомшуючими подіями, внаслідок яких моє виховання у «Пласті» й дорості ОУН отримало дострокову, й тим не менше, повновартісну за сучасними визначеннями й мірками атестацію на зрілість. Я і мої ровесники у прямому розумінні чекали тільки поклику до дії.

Той поклик для нас пролунав у формі проголошеного Акту відновлення Української державності 30 червня 1941 року. Це був поштовх до творення українського життя за нових історичних обставин. Це був зразок нам для наслідування – як відчайдушно треба боронити свої права народу державного.

У нашому гірському селі, що має кілька присілків і тому досить велике й людне, про ту несподівану й радісну для всіх новину повідомили коло церкви, коли закінчилося Богослужіння. Акт Українського Державного Правління, даний у Львові 30 червня 1941 року, нам проголосив Сіщук Дмитро Олексійович. І запросив усіх до себе додому, де увімкнув радіо і ми почули знову зміст даного Акту, переданого зі Львова. Люди були тим крайньо зворушені, всіх сповнило бажання боротися, братися до активного творення свого управління, до віднови нашого духовного й державницького життя.

У дуже короткому часі – кілька днів – у селі організувався спортивно-вишкільний курінь. Очолював цю роботу Михайло Борисюк, що згодом був обраний громадою на сільського війта. А його син Василь, член ОУН, псевдо «Орест», став провідником Юнацтва молодіжного формування Організації. А куренем безпосередньо керував наш односелець Лука Михайлович Гринішак, 1917 року народження, що згодом у лавах УПА став командиром куреня й був удостоєний звання сотника. В той час він займав пост підрайонного провідника ОУН, потім – районного. Саме на плечі цих осіб лягала вся відповідальність за організацію та розбудову сітки ОУН в нашому й поблизьких селах. Одночасно на них чекала і найбільша небезпека. Адже німці, виарештувавши членів Українського Державного Правління у Львові, повели запеклий наступ на українських націоналістів, насамперед на «Бандеральойте» – людей з-під проводу Бандери. Тож наші вишкільні курені також опинилися під загрозою ліквідації. Гітлерівці могли всіх нас виарештувати й відправити у свої концетраки. І тому розбудова мережі ОУН велася цілком підпільно, відповідно до умов під нацистською окупацією. В такий час вступив у молодіжну ОУН і я.

Одним з основних наших завдань того часу були вишколення підпільників, майбутніх вояків-захисників рідної землі. Також – збирання й маґазинування зброї. Кращі з наших вишкільників за завданням провідників відправлялися по зв'язку на Волинь і Полісся, де вже велася безкомпромісна боротьба українських повстанців проти розмаїтих ворогів України. Пер-

шими недругами українського народу на тих теренах були нацисти, а також більшовики-партизани. І перші, і другі до протиукраїнських акцій активно залучали польських колоністів, усіляке шовіністичне шумовиння. Фронт боротьби на північно-західних землях був дуже складним, умови – просто жорстокими. Не дивно, що відбір людей та їх переведення на північні землі належали до особливо відповідальних завдань у часі творення перших регулярних відділів УПА.

У наших же сторонах тоді не ставилося питання про творення загонів повстанської армії. Вимогою дня була організація відділів народної самооборони – УНС. Ці відділи ще не цілком підпорядковувалися загальному командуванню, терени їх дій відповідно обмежувалися районами дислокації та проживання. Відповідальним завданням залишалось збирання зброї, заготівля харчових запасів, розвідка та всебічна допомога вишкільним куреням, які таборували у важкодоступних місцях гірських масивів. Той період до 1943 року я назвав би періодом підготовки для творення бази «УПА-Захід». До речі, на початку 1943 року мене призначено станичним у моєму рідному селі.

Хочу штрихом відзначити високий рівень конспірації в рядах Організації. Скажімо, моє призначення станичним відбулося в лісі. Я навіть не зумів розгледіти обличчя того, хто зі мною говорив. Він прочитав, а я за ним повторив «Декалог націоналіста», далі – передав мені вишкільні матеріали, зокрема, «12 прикмет» і «44 правила» з «Катехизму українського націоналіста». Тоді склав я приречення відданості Ідеї.

Було це навесні 1943 р. Станичним у селі тоді працював Василь Йосипович Остащук – «Тиміш», якого призначили районним провідником. Моїми новими обов'язками як станичного стали підбір членів, реагування на події в терені, призначення варту у селі, розвідка за переміщенням ворога і попередження про наїзд гестапо тощо. При появі цих ворогів варта в горах підпалювала багаття або ж біла в рейку чи дзвони – і населення всієї долини Бистриці утікало в ліси, в гори. Зовсім як у лихоліття нападу Батия.

У липні 1943 року село Зелену захлюпнула справжня орда грабіжників, так звані партизани-ковпаківці. За нашими даними було їх у межах сімнадцяти сотень – обдертих і постійно голодних, агресивно налаштованих супроти місцевого населення. Без власних харчових запасів, грабували вони людські комори і стайні, перешукуючи за доброю одежею та взуттям. Цей яв-

ний грабунок тривав майже два тижні. І кожного дня десять-двадцять німецьких бомбардувальників скидали смертоносний вантаж на позиції «ковпаків», фактично на село, на цивільне населення, що випадково опинилося в заручниках у сталінських партизанів. Люди проклинали їх як найтяжчих ворогів, як катів. Адже в пам'яті кожного закарбувався навіки жахливий вигляд тіл у поспіхом виритих ямах на Буковинці, – коли було знайдено жертви більшовицького терору й перезахоронено у Надвірній 126 тіл наших патріотів. Грабіж селян «ковпаківцями» влітку 1943 року додав ще більшої ненависті до червоних зайд. На жаль, наші можливості на той час були невеликими і провчити нахабні банди «ковпаківців» відділи УНС ще не могли. Проте вони стояли буквально на порозі жорстоких двобоїв, великих випробувань на полі битв з іншими грабіжниками.

Погромлені гітлерівцями, «ковпаки» утекли через Делятин за Прут і, уникаючи сутичок зі збройними формаціями УПА, подалися малими групами на північний схід. А з фронту хлинули відступаючі мадярські військові частини. Як кожен озброєний загарбник, їх солдати просто-таки нахабніли, грабували села, як тільки могли. Але це не минулося їм безкарно. Загони УНС, випробовуючи власні сили, почали відповідні акції опору. Найчастіше вдавалися до засідок на невеликі відділи відступаючих угорців і роззброювали їх. Таким чином активніше й відчутніше поповнювалися запаси зброї та амуніції повстанців. Ці запаси стали солідними, значними.

Взимку 1943–1944 рр. у горах встановлювалося відносно затишшя. Та це була тиша перед бурею. Бо навесні зі Закарпаття посунула на фронт угорська Гірська дивізія, озброєна до зубів. Піхота сунула і через село Зелену й інші, де почала грабежі, «десятування» не згірш від германців та «ковпаківців». Зокрема, вони заблокували село Рафайлів, спалили кожну десятку хату, а мешканців розстрілювали без будь-яких на те підстав. Таке нахабне звірство окупанта не могло залишитися безкарним. Повстанський штаб Воєнної округи поставив завдання вдарити по знавіснелих зайдах.

Та ще хочу сказати про події, що передували цьому. Коло Надвірної у Биткові розміщався німецький гарнізон, значну частину якого становили поляки-фольксдойчі. Під час більшовицького березневого наступу танкова група прорвала фронт, і той гарнізон панічно тікав на захід. Наші відділи зі засідок розметали його до решти. Було захоплено дуже великі трофеї, якими

спорядили ми повні три сотні УПА. Тоді в с. Зелена вже квартирувала регулярна чота УПА під командою «Довбуша». Сотенним був «Іскра». У лави УПА готувалися влитися й вишкільні сотні з повстанського табору між селами Манява–Пороги–Зелена. Отож наші сили були відповідно збільшеними й зміцнілими. Тоді-то й проходила на фронт згадана угорська дивізія, що накіла стільки злочинів у наших селах.

Запланований повстанським штабом удар був настільки сильним і нищівним, стільки застосовано автоматичної зброї, а навіть мінометів і гармат, що командування угорською дивізією після півгодинного ураганного увіпського вогню наказало підняти білий прапор. Кілька офіцерів підійшли до наших позицій і попросили, щоб наші командири розпочали з ними переговори. З цією місією в угорський штаб відправилися сотенний «Довбуш» і майор «Грім». У висліді тих переговорів угорці дали слово не грабувати наші села, залишити все спорядження, що після бою лежало на землі, як часткову компенсацію покривдженим селянам. Українські ж повстанці мали безперешкодно пропустити цю частину на фронт.

«Грім» зблизька

Після того переможного бою та проведення перших обнадійливих переговорів між воюючими сторонами у моєму повстанському побуті сталися деякі зміни. На Малиновищі командири «Коник», «Чмелик» та інші ще проводили черговий вишкіл вояків, а мене у серпні викликали з розташування вишкільного відділу «Іскри» у штаб Воєнної округи. Тут отримав я нове призначення – у спеціальний зв'язок до «Грома», який у липні 1944 року прийняв командування ВО-4.

Що найбільше мені імпонувало в характері «Грома» – це його відчайдушність, постійна готовність до ризику, коли йшлося про важливі справи, найперше, про інтереси національно-визвольної боротьби. Найвищим у них він ставив життя людей, – вояків під своєю командою. Щоб зберегти їх для боротьби з іншим, набагато жорстокішим і підступнішим ворогом. Таку його позицію хочу підтвердити конкретними вчинками Командира. Першим з таких вчинків було продовження переговорів з командуванням угорської дивізії, коли вона ще утримувала певну ділянку фронту.

У той час мені було важко пояснити деякі ризиковані кроки «Грома». Наприклад, чому він особисто, взявши у супровід

лише мене, поїхав на переговори до угорців. Лиш згодом дізнався я, що «Грім» довідався, що командиром частини угорців є його знайомий, – чи не син графа, – Іванчо. З ним домовився «Грім» про передачу для повстанців певної кількості амуніції. Така товариська умова була досягнута в с. Зелена, і незабаром повстанські відділи забрали з угорських становищ на г. Ріпна чимало ящиків з набоями і гранатами.

Звичайно, такого результату не було б досягнуто, якби на зустріч зі сином графа чи командуванням угорською дивізією «Грім» направив делегацію повстанських старшин. Потрібна була присутність його самого, важило найбільше його слово – слово командира ВО-4. Відповідну роль зіграло й особисте знайомство.

Вдруге пішов «Грім» на зустріч з угорцем у присілок Грипилів, звідки автомашиною повезли нас в с. Усть-Чорна. Супроводив його також я. Пам'ятаю його тодішню, спокійно висловлену настанову:

– Знаєте, друже, ідемо ми, все-таки, не в гостину: всіляко може бути. Тож тримайте свій автомат готовим до стрілу. Візьміть ще й мій. Як парламентарист я мушу бути беззбройним. А ви і дивіться я, і слухайте, і як щось до чогось – не даймо свої життя задаремно.

Все-таки і цього разу все обійшлося щасливо. Хоч, правда, місія «Громова» не зовсім вдалася. Він мав намір схилити Іванчо до переходу на сторону повстанців. Здається, навіть пропонував йому командування куренем УПА. Але угорський офіцер відмовився. На те, зрозуміло, він мав право мати і свої міркування. Проте вже сам факт, що між командиром ВО-4 і командиром підрозділу угорської дивізії велася розмова такого характеру, говорить про те, що між ними вже здавніше існувала приязнь чи й дружба. На жаль, про це можна лише здогадуватися.

Тут дозволю собі зробити короткий відступ. Особа командира Военної округи-4 майора, а відтак полковника «Грома» для більшості людей була й залишається досі таємничою. Якщо в мемуарній літературі на теми національно-визвольної боротьби відносно часто згадуються імена командирів «УПА-Північ» і «УПА-Захід» – «Клима Савура» і «Шелеста», – то про «Грома» маємо далеко неповні дані, зібрані Петром Содолем у його довіднику «Українська Повстанська Армія, 1943–1949.» Навіть більш фундаментальна в наш час праця «Літопис УПА», зокрема томи з матеріалами про ВО-4 «Говерля», наводять ім'я

Командира не більше п'яти разів, та й то у згадках про мало-значні епізоди. Тому з опублікованого навряд чи можна скласти собі уявлення про той обсяг роботи і ті обов'язки, які лягали на плечі Командира ВО-4 майора «Грома» – Миколу Дмитровича Твердохліба, уродженця села Петрилова Тлумацького району Івано-Франківської області.

У липні 1944 року, коли Головнокомандувач УПА призначив Миколу Твердохліба командиром ВО-4, йому виповнювався щойно 31 рік (уроджений у листопаді 1913 р.). Добре знаючи, наскільки ретельно підбиралися кандидатури навіть на командирів сотень і куренів, можемо тільки уявити те, яким надійним повинен був бути «послужний лист» Миколи Твердохліба як члена ОУН до 1944 року, щоб обійняти цей відповідальний пост. На той час у ВО-4 числилося не менше 36-ти бойових сотень. До того ж були й вишкільні сотні. Тож під рукою Командира перебувало щонайменше п'ять тисяч вояків і старшин УПА.

Доводиться лише шкодувати, що не маємо документальних даних про те, як, коли і які саме операції проти ворогів планував повстанський штаб ВО-4, та яка участь у тому Командира. Не збереглися (якщо такі й були) свідчення очевидців, учасників бойових дій, штабних офіцерів про вибір «Громом» стратегічної лінії й тактики визвольної боротьби. Словом, поstattи командира ВО-4 залишається таємничою як і тоді, півстоліття назад. Штрихи його командирського портрета, відмітні риси його полководницького таланту навряд чи будуть відтворені вповні. Але було й залишається одне з найголовніших свідчень його незаперечних заслуг перед ОУН, і УПА й усім нескореним українським народом. Це той факт, що керована «Громом» ВО-4 найдовше протидіяла більшовицьким займам, зберігаючи свою військову структуру. Потрібно підкреслити, що це були 1944 – 1950 роки, тобто період найбільш масової енкаведистської навали на наші землі, найжорстокіших репресій, застосованих сталінським режимом до західноукраїнського населення. Це, водночас, був період найпідліших підступів супроти відділів УПА і підпілля з метою дескредитації й підризу національно-визвольної боротьби (загони «псевдобандерівців», мережа сексотів і т. п.). Це також і період розгорнутої пропагандистської фальшивої кампанії проти самостійницького руху, і тотального знищення матеріальної бази для підтримки визвольного руху (масові вивози в Сибір національно свідомого населення з одного боку, та насильницьке заганняння людей

в колгоспи з одночасним пограбуванням засобів для існування та майна з другого боку). При таких умовах і обставинах зберегти тривалий час бойовитість повстанських відділів і розгалужену мережу підпілля могла тільки людина, наділена сильним організаторським хистом, добрий знавець тактики повстанської боротьби і, безперечно, тонкий психолог людської душі. Цими усіма якостями і був наділений від природи Командир «Грім» – Микола Твердохліб.

Мені здається, що в кожного, хто мав нагоду бодай трохи поспілкуватися з Миколою Твердохлібом – чи як просто членом ОУН, чи в'язнем польської тюрми, чи підпільником на Закарпатті в 1939 – 1941 роках, чи одним з організаторів відділів УПА на Волині, чи Командиром ВО-4, останньо – керівником СБ Карпатського краю в 1950 – 1954 роках – у кожного, мабуть, складалося враження про нього як людину освічену, наділену належними навиками роботи з підлеглими і взагалі з населенням, людину глибоко віруючу, з міцним духом та устремлінням до мети, людину, цілком віддану ідеї визволення свого народу, ідеї творення Української Самостійної Соборної Держави.

Така моя узагальнена коротка характеристика мого безпосереднього командира і Командувача ВО-4. Але ще необхідно додати й такі штрихи та епізоди з повстанського побуту, які доповнять портрет «Грома».

У дійову сотню УПА я влився у червні 1944 року. Що приємно вражало, – це те, що на постої щоранку ми співали «Боже, послухай благання», а після вечірньої молитви – «Боже, великий, єдиний». Луна котилася лісами, а душа відчувала незвичне піднесення. Хлопці-вояки стояли у трилавах, обличчя дивно просвітлені, немов одухотворені: ці церковні гімни, духовні співи зміцнювали в кожному серці віру у справедливість нашої боротьби. А хто чув наш спів – також кріпився духом.

Не знаю, чи такий порядок у війську був запроваджений «Громом», чи його попередником на цьому посту. Але новий командир ВО-4 того ритуалу пильно дотримував. Особливо у вишкільних сотнях, зокрема, як знаю особисто, на Малиновищі, де в час наближення фронту та його переходу через гори таборували, крім вишкільних, ще й сотні «Кривейка», «Гамалії», «Хмари», «Довбуша». Здається, сім бойових сотень. Тоді ж там перебував і весь Провід ОУН Станіславівської області.

«Грім» як командувач округи розумів, що велике скупчення людей, хай навіть і в горах, в густих борах, не може бути не вис-

тежене ворогом. Безумовно, ним було передбачено відповідні заходи на випадок блокування ворогом окремої території чи повстанського відділу. Пам'ятаю, як 7 липня 1944 року до нас примчав гонець з лихою вісткою: «Німці блокували Чорний Ліс».

Нам був наказ – іти на допомогу обложеним. Дійшли до села Хмелівка. Німецька залога, котра там стояла, панічно втекла перед нами, навіть кулемет покинули. Ми почали їх переслідувати, – дійшли до села Грабівка. Тут звідки не взявся сотник «Шрам» на трофейній автомашині. З нашим сотником скоригували дальші дії. І пішли ми громити інші німецькі застави, що навколо Чорного Лісу прилаштувалися: ударами ззовні допомагали оточеним розбивати вороже кільце. Застосування такої тактики відношу на рахунок «Грома», як також і доцільне розташування власних людей за прикритої ситуації. (Сотник «Шрам», поза всяким сумнівом, керувався вказівками командування округою, коли віддавав наказ нашому відділові).

Інший випадок з нашого побуту на Малиновищі перед самим більшовицьким фронтом. Удень понад горами-лісами деренчать московські «кукурузники»-розвідники. А увечері нам команда – виходити з лісу на полонину й маскуватися. І ось... летять кілька хвилями: спочатку кілька літаків, з котрих сипляться світла, підвішені на парашутиках – освічують ліси. За тими – гудуть-стогнуть бомбовози і чути моторошне завивання падаючих бомб, страшні вибухи, тріск дерев. На тих місцях, де ми перебували за дня, і куди знову повертаємося вранці. Дві ночі підряд так бомбили нас більшовики, – і не завдали нашим відділам ніяких ні людських, ні матеріальних втрат. Мабуть, команда про таке маневрування сотнями подавалася також зі штабу, від Командира.

24 вересня 1944 року на наші позиції посунули «кирзяки». Наші сотні зайняли оборону. Видно було нам, як політруки гнали ту сіру масу під наші кулемети й гранатомети. Повірте, в нашій сотні було 15 гранатометів, то вони розпікалися до червоного. Тричі кидалися на штурм наших становищ енкаведисти, і щоразу відкочувалися назад, залишаючи за собою трупи й поранених. Немало їх залишилося там зимувати, – на поталу вовкам і крукам. Більшовики більше не потикалися в гори, але заблокували наші становища від сіл. По сотнях передано наказ – іти на прорив. 27 вересня наша сотня «Іскри» ще повечеряла на своїх позиціях і вночі рушила в рейд у Тернопільську область, по тилах ворога.

Коло Галича зустрілися ми з куренем «Ясьміня», котрий прямував у Карпати. В нього було дві батареї 45-мм гармат, котрі в гористій місцевості стають хіба що зайвим тягарем. А для нас на більш рівнинному Тернопіллі вони послужили б добре. Тож відбувся обмін: ми ж віддали «Ясьмінцям» кілька кулеметів, а вони нам ті «сорокап'ятки». Ми їх відразу й випробували – мало не прямою наводкою розбили Галицький більшовицький гарнізон і взяли добрі трофеї.

Далі наш маршрут проліг через рідне село нашого Командувача ВО-4 – Петрилів, що розкинувся на лівому березі Дністра. Гостили нас люди, чим могли. Але тут ми довго не затримувалися. На свято Покрови затаборували поблизу с. Яргорів. Там, як виявилось, саме був престольний празник. Тож люди зібрали й доставили нам п'ять фір харчів, – свої ж бо сини й батьки в УПА! На радість яргорівцям – пройшли ми селом почесним маршем.

Та виявився між ними якийсь сексот, і вже о четвертій ранку, ще затемна, наші позиції були обстріляні, і несподіваним штурмом «кирзяки» розчленили їх надвоє. Я опинився у меншій групі, котрою керував чотовий «Дуденко». Вив'язавшись із бою, ми відступали до лісової дороги, на якій несподівано для себе виявили крупний підрозділ більшовиків, котрі, мабуть, були післані, щоб загородити нам шлях відступу, і тільки-но під'їхали, ще не розставилися у бойовому порядку. У тій ситуації вибору для нас не було: тільки іти на пробій.

«Дуденко» змахнув руками: «У розстрільну!», – і тільки ми розсипались ланцюжком, крикнув на весь ліс:

– Слава! Вперед!

Той клич, повторений кількома десятками грудей, помножений лісовим відлунням, шокував чи й паралізував енкаведистську зграю: «кирзяки» залишили машини й усе спорядження і кинулися врозтіч. Наші вояки скосили кількох цілковито отерілих «бойцов», захопили кулемети й набої, з більшовицької ж зброї «врізали» по моторах їхніх авт – декотрі спалахнули, і, як мовиться, поки вороги отямалися від несподіванки, за нами й слід простиг. З нашої групи ніхто не був навіть легко пораненим.

Вже в Залукві, де був призначений пункт нашого збору, «Дуденко», радий таким наслідком бою, згадав, сміючись, настанову командира «Грома» під час вишколу на Малиновищі: «Коли ситуація безвихідна – виходи пробоєм!»

Розголос про переможний бій горстки повстанців з кількаторазово переважаючою групою озброєного до зубів, противника весняним веселим громом прокотився по всіх навколишніх селах. До нас голосилися добровольці не поодиночі, а цілими групами. У тій же Залукві до нас приєдналося більше тридцяти юнаків, – третина прийшла зі своєю, заздалегідь прибереженою зброєю. Подібно було і в інших селах. То ж наш рейд на Тернопільщину був дуже результативним: по-перше, вороги відчували силу повстанських ударів; по-друге, люди наші зрозуміли, що Повстанська Армія залишилася обороняти їх, ділити з ними долю-недолю до кінця; і, по-третє, відчутно поповнилися повстанські сотні. Зокрема, наша повернулася в Карпати, ставши вже повноцінним куренем. Тут необхідно відзначити, що на початковому етапі командування Воєнною округою «Громом» – Миколою Твердохлібом карпатські відділи УПА набули великої популярності серед населення, і їх ряди у той час зростали дуже швидко. УПА на теренах Карпат стала грозою – справді народним гнівом і карою для московсько-сталінських «визволителів».

Уява відтворює його в часі проведення інспекції бойових сотень. Постає, наче влитий у військову форму, «Грім» вже самою зовнішністю справляв відповідне враження на вояків і старшин. Його намагалися наслідувати. Імпонувало старшинам і те, що Командир ходив з невеликим числом охоронців – це сприймалося як ознака особистої відваги, безстрашності. Хоч, з іншого боку, це було зумовлене потрібною конспірацією: невеликий відділ вояків не привертав до себе посиленої уваги недругів. І, все ж, треба сказати, що нехтування небезпекою було чи не природженою рисою характеру «Грома» – Твердохліба.

На жаль, моє перебування в оточенні «Грома», в його спецзв'язку перервалося внаслідок мого поранення у бою з прикордонниками четвертого грудня на свято Введення. Мене перевели у сотню «Довбуша», і там я залишився надовго. Але доля розсудила по-своєму: моя вояцька стежка знов злилася зі стежкою «Грома» у найскладніший період національно-визвольної боротьби, на прикінцевому її етапі, і вела до останньої межі, за якою Командир ВО-4, тоді керівник СБ Карпатського краю, відійшов у безсмертя.

На тому етапі – етапі діяльності в глибокому підпіллі – розкрилися мені та іншим побратимам по зброї такі грані характеру й потаємни душі його, що у додаток до вже окреслених

попередньо творять цільний образ Командира як людини, воїна, саможертвовного патріота – підпільника, справжнього сина України, що жив і діяв з її святим іменням, і залишився вірним присязі до кінця.

**Провокаційна акція ворога проти підпілля ОУН у 1951 р.
(10 районів знищено повністю, інших 10 – наполовину)**

Ішов 1951 рік. Після перших весняних зустрічей теренових керівників підпільна обстановка, як щороку, входила в свій звичний ритм боротьби. Всі осередки дістали конкретні завдання на найближчий час – друкування і розповсюдження листівок, повідомлень (комунікатів), відозв, бефонів (підпільна позика), пропагандистських відбитків з дереворитів та інші види друкованого слова. Окружний провід ОУН Станіславівщини дав наказ підготувати на липень великий вишкіл керівників усіх рівнів і референтур для подальшого вдосконалення підготовки.

Відповідальним за підготовку і господарем вишколу був надрайонний провідник Надвірнянщини сотник УПА «Хмара». Підготовка проходила у великій таємниці. Вздовж і впоперек краю рейдували зв'язкові групи, доставляючи свіжі інструкції у найдальші закутини і відбираючи звіти з теренових осередків для окружного проводу. То тут, то там проводились окремі наскоки на державні маґазини, каси та інші ворожі об'єкти.

Все це приводило в лютя ворожу поліційну машину. Беріївці бісилися і проводили на терені масові «сліпі» облави для застрашення населення і грубого тиску на підпілля. Разом з цим дуже активізувалась аґентурна діяльність – всі комсомольці і партійці були запряжені до таємної боротьби з підпіллям.

У такій обстановці з труднощами зібрати з терену керівні кадри на вишкіл. Але все ж таки у другій половині липня двотижневий таборовий вишкіл відбувся у повному засязі щодо програми і цілі.

Щодня проводились заняття з утаємниченими районними керівниками. На той час діяли три референтури в районі: 1 – Організаційна, 2 – СБ, 3 – Пропаганди. Всі бойовики круглодобово повнили службу, ніхто з табору не виходив. Керували цим останнім вишколом Крайовий провідник «Гомін», окружний провідник пропаганди майор «Сокіл», член УГВР, директор «Берест» і окружний референт СБ «Жар». На закінчення було остаточно розподілено нові кадри на терен, надано кожному осередку інструкції для підготовки до зими і теми зимо-

вого вишколу. Всі надрайонні дістали наказ у серпні й вересні зробити обхід терену своїх районів, перевірити роботу кожного осередку, зокрема, дати завдання на зиму, визначити місце і дати зв'язків на наступний рік.

А тим часом на частині низинного терену вже від весни діяла страшна провокативна машина, поглинаючи і віддаючи у пазурі чекістів своїх провідників, своїх командирів, своїх друзів і побратимів. Інших на місці вбивали як непотріб, створюючи страшні драматичні сцени й оказії.

Започаткувалась ця ворожа акція приблизно так: потрапив якимось живим у руки ворога надрайонний провідник «Байденко» (Козак, с. Ганусівка) і згодився піти на співпрацю з ворогом. Він особисто розробив плани захоплення й арешту своїх підлеглих на зв'язках під видом СБ, ніби для перевірки, а потім вийшов на зв'язки окружного проводу і почалася вакханалія вбивств на місці і схоплювання живими всіх, хто міг знати дальші зв'язки.

Це проводилось за детальним планом на кожну операцію, але завдання і схема дій були завжди однакові – керівників живими, боївкарів стріляти на місці. Під час зустрічі на зв'язку керівник провокаторів крикне слово «Веселий». Тоді кожний виконує своє завдання – одні вбивають, другі накидаються на жертву, обеззброюють та в'язуть, – і за кілька секунд – усе готово.

Були й інші методи акції. Для прикладу подаю повну картину арешту на зв'язку 15 вересня 1951 року надрайонного референта СБ сотника УПА – «Довбуша», який після вищезгаданого вишколу обходив для інспекції свій терен.

Але для кращого розуміння справи повернемося трохи до попередніх подій. Десь у червні потрапив до рук ворога поранений боєвик «Дяченко» і повів на криївку «Довбуша». Там чекісти взяли живую підпільницю, яка була господинею осередку. Під час операції господиня – Анна Попович була тяжко поранена в ліву руку, її взяли в лікарню, руку ампутували і тримали в палаті під охороною двох солдат. «Довбуш» налагодив спостереження за нею і в догідний час два боєвики запасним ходом увійшли в палату і крикнули охороні: «Руки ввєрх!». Одначе солдати кинулися по автомати, що лежали на столі і були вбиті, а Ганну Попович взяли знову в підпілля.

За час до 15 вересня чекісти встигли взяти живими окружного провідника «Куряву» (розстріляний), надрайонного провідника, сотника «Хмару», щойно на вишкoлі призначеного на районного Галицького району, хорунжого УПА «Шварна» і ін-

ших. Усі вони дали згоду мовчазно бути присутніми на зв'язку стрічі з «Довбушем». Чекісти через «Довбуша» планували вийти на «Грома».

І от «Довбуш» з наказу «Куряви» приходить на зв'язок із трьома бойовиками. Бачить «Куряву», «Хмару», «Шварна» і інших, з якими був на вишколі, і які з вишколу пішли кожний окремо на свої терени дій, а тут знову бачить усіх разом і дивується, що сталося. Але довго не довелося дивуватися. Підійшов «Довбуш» до «Куряви», по-військовому вдарив на струнко і зголошує свій прихід. У цей час лунає команда: «Веселий». Затріщали автомати, повалилися закривавлені два боївкари. «Довбуша» і третього боївкаря взяли живими. Коли на руках клацнули наручники, підходить один із провокаторів і заявляє: – Вас арештує група з Краєвої Екзекутиви СБ. Вас оточують агенти, – і показує на вбитих. – Ви самочинно взяли свою полюбовницю з лікарні, піддаючи на смертельну небезпеку двох своїх боївкарів, ви втратили зв'язок зі своїми підлеглими, ви не намагаєтеся піддержувати надійний зв'язок із «Громом».

– Як це розуміти?

– Із командиром «Громом» я піддержую зв'язок через «Деркача».

– Коли зв'язок із «Деркачем»?

– Четвертого жовтня.

– Де?

– На полонині Нидея.

– Де тепер «Деркач», де цивільний зв'язок?

– У селі Рафайлів наш цивільний зв'язок, у селі Гвізд має бути його звіт про діяльність за останній час.

Десь приблизно під час цього речення «Хмара» вставив репліку: «Як людина зі зброєю – вона людина, як у неї забрали зброю – вона арештант».

Тут «Довбуш» зрозумів і на дальші допити почав крутити, але сказаного вже було досить, щоб готуватися до четвертого жовтня.

З кущів покликали полковника МГБ Костенка – начальника оперативного відділу КГБ Станіславівської області.

Потім «Довбуш» розказував: «Дивлюся, іде до мене малий ростом, криволабий чекіст у фуражці з піддертим дашком, у накиненій на плечі плащпалатці, з пістолетом ТТ у руці. Підійшов впритул, помахав пістолем перед очима і каже: «То ти «Довбуш»? А я гадав, що ти силач. Що ж, будемо віднині разом працювати для України. Для радянської України!», – і показав

жестом руки на всіх присутніх. Всі мовчали. «Курява» і всі інші похнюпилися, посихляли голови і ... мовчали. Так закінчилася драматична сцена, одна зі сотні таких.

– А тепер на Станіслав, хлопці, з Богом – сказав Костенко і пішов до своєї «Волги».

Зелена ракета сповістила про кінець акції і спецгрупи військ прикриття зі собаками та натренованими душогубами зняли з місць застав та подались у своє лігво в Станіславові.

Почалась розробка нових планів до дальших провокативних кривавих акцій.

Одначе непередбачена втеча «Шварна», «Хмари», «Довбуша» і ряду інших на деякий час поламали плани ворога. Підпілля ожило і ще на кілька літ продовжило своїм існуванням фактичну боротьбу підпілля ОУН проти окупанта.

Як загинув командир 4-ї Воєнної округи «УПА-Захід» майор «Грім» – Микола Твердохліб

Як уже було сказано, перший раз «Довбуша» схопили зрадою живим 15 вересня 1951 року. Під час допиту на місці під маскою СБ «Довбуш» виявив зв'язки, через які можна вийти на «Грома». Зрозуміло, що чекістам дуже потрібно було схилити «Довбуша» до співпраці. То вже на другий день після арешту його і «Хмару» повезли до Києва.

Там на різних рівнях проходили розмови в тому напрямку, що всі біди й економічні невдачі – це через збройну боротьбу. «Люди бояться належно працювати на всіх ділянках, щоб бандерівці не повбивали. Як підпілля ліквідуємо – все піде скорими темпами до світлого майбутнього. І ви повинні нам допомогти в цьому», – заявив Голова Президії Верховної Ради Гречуха.

Він запевнив, що ніхто не буде суджений, хто допоможе ліквідувати підпілля, і «Довбуш» з «Хмарою» у принципі, погодилися зі затаєною надією, що під час операцій можна буде втекти від ворога.

Після повернення з Києва була створена група захоплення «Деркача». Скрупульозно готувались до «зустрічі» на зв'язку 4 жовтня 1951 р. Підготовка ускладнювалася тим, що зв'язок був намічений на високій, безлісній горі Нидеї, де море повзучої альпійської сосни (джарапу) і далеко ліс, де могли скритися оперативні групи зі собаками. Було розроблено два варіанти, і основний полягав у тому, що як на зв'язок прибуде «Берест» і районний тереновий провідник «Тарас», то «Деркача» і «Берес-

та» брати живими, а «Тараса» і решту, скільки буде, убивати на місці, щоб в жодному разі ніхто не втік.

А тим часом події розвивалися зовсім інакше. Інша група провокаторів, в якій для маскування тримали беззвучного окружного «Куряву», готувалась на зв'язок до крайового провідника «Гоміна». Тут основну роль грав «Шварно», який керував групою, що мала зустрітися зі зв'язківцями від «Гоміна» і надалі діяти залежно від того, які відомості почерпнуть від зв'язківців.

День зустрічі був десь наприкінці вересня. «Шварно» також цілий час думав утікати від ворога, і він вирішив це зробити на зустрічі зі зв'язківцями від «Гоміна» й таким чином безпосередньо повідомити його про велику провокаційну акцію. У його групі були всі знані підпільники, яких також хвиля захопила у вир зради.

Зустріч відбулася точно і без всяких підозрінь зі сторони «гомівців».

«Шварно» закликав «своїх» у сторону і твердо заявив: «Досить творити злочин проти своїх друзів. Тут ми повинні все виявити і тікаймо, хто куди може. Негайно повідомляти всіх підпільників і людей у тих районах, де ще не сягнула чорна зрада».

Отож «Шварно» докладно розповів зв'язківцям, щоб передали «Гоміну», як започаткувалась і як проходить ліквідація збройного підпілля, хто з керівних кадрів потрапив живим, і хто ще нічого не знає про цю зраду.

Звідтіля всі вийшли без пригод, а ворог у відповідь на другий день блокував терен Богородчанського району тисячами військ, щоб не дати вислизнути втікачам.

«Шварно» за ніч зумів пройти в безпечні терени і зразу ж написав алярмовий комунікат цивільними людьми порозсилав у села, де знав, що діють підпільники. Такий комунікат одержали і ми. Але трудно було повірити у його правдивість. Там говорилося таке: «Йде краєм страшна провокація чорної зради; до рук ворога попали живими окружний «Курява», надрайонний «Хмара» і «Довбуш», районні «Дуб», «Явір», багато боївкарів і всі вони в тій чи іншій мірі пішли на співпрацю з ворогом. Десятки загинули на зв'язках. Не виходьте на ніякі зв'язки, повідомляйте про це «Грома» – «Гомін» уже знає. Ми також були у ворога, але втікли, щоб врятувати хоч те, що можна – «Гоміна» і «Грома». Вересень 1951 р. Хорунжий Шварно». («Шварно» загинув тієї ж осені в Галицькому районі, потрапивши на засідку).

Після цього випадку «Хмара» зі своєю групою, «Дуб», «Залізняк», його брат також утекли і більше року скривалися на свою руку («Хмара» загинув 7 квітня 1953 р. у с. Лоева, біля Надвірної).

Отже ми думали, що цей комунікат – це чергова ворожа за-тія, бо як можна було собі усвідомити, що такі з крові й кості вояки-революціонери, як «Хмара», «Довбуш» і інші можуть щось таке ро-бити. Але все ж таки на зв'язок 4 жовтня ми не пішли. Тим більше, що в міжчасі безслідно зникли з терену «Берест» і «Тарас».

На всякий випадок ми відвідали цивільний зв'язок у Ра-файлові. Там чекала нас записка, написана рукою «Довбуша». Я вивчав кожне слово, кожну букву, чи щось не так, але все було так. У ній вказувалося, що у зв'язку з посиленими операціями ворога на зв'язок 4 жовтня не міг прибути. Назначую зустріч 12 жовтня через цих людей. Дім, де був зв'язок, був 1 км від села. В цьому проміжку плив потічок, через який був місток. Тут ми вдвох і заховалися ще за дня, щоб на сутінки бути там. Я ще не довіряв, щоб «Довбуш» був з чекістами. Дивимося – ідуть. Перший, другий, третій ... п'ятий ішов «Довбуш»; всіх було 6. Через деякий час загавкав собака, і я собі подумав – вже роз-ставились і тоді підійшли до хати. Скоро дівчина за домовленіс-тю почала голосно кашляти і шукати нас. Ми, переконавшись, що вона одна, покликали її. Дівчина вже декілька років співпра-цювала з нами й привикла до нас:

- Чому не підходите ближче до дому, «Довбуш» уже чекає вас?
- Скільки з ним є хлопців? – питаю.
- Три, він і ще два незнайомі.

Я розпитав за кожне слово, що він говорив, як він стояв, чи ті два були близько біля нього і т. п., а тоді кажу:

– Анно, дуже уважно мене вислухай, але наперед наберись мужності, бо від цього буде залежити доля вашої родини і Твоя.

– Що таке?

– «Довбуш» у руках ворога. Ми бачили, як вони йшли. Їх усіх шестеро, чотири в засідці, а два з ним. Ти мусиш зіграти роль, що ти нічого не знаєш, шукала, шукала нас і не знайшла, і, лаючись, прийдеш додому. Якщо зможеш, перевір, чи він не прив'язаний до другого шнуром через рукав лівої руки.

Дівчина виконала завдання добре. Він сварився, що ста-лося, що мене нема і, присвічуючи ліхтариком, накрившись плащпалаткою, написав другу записку з новою датою за три дні. Коли відходили, то відвитуючись, потис її руку.

Але тепер ми точно переконалися, що «Довбуш» у руках, і попередили про це наших людей по селах. Опісля «Довбуш» говорив, що він там планував зробити замах. Він знав, що нас прийде двоє, троє. Одного несподівано уложить він сам своїм металевим «пепеесом», а ми, побачивши таку ситуацію, повинні вдарити, або накинутися на другого – і все. Четверо інших були 50 м. у засідці.

Більше на ніякі зв'язки ми не йшли. Зробили хатину на найвищих горах «Полянський» і там, маючи лампове радіо, на сніговій воді перезимували 1951–1952 рр.: «Дуб» – Верхоляк Дмитро, Анна Попович і я.

Весною 1952 р. ми пішли в терен і довідалися, що «Довбуш» зимою втік від ворога і шукає через родину зв'язку з нами.

У міжчасі я пов'язався і зустрівся з «Громом», здав докладний усний звіт з обстановки на нашому терені. «Грім» тоді базувався на Рожнятівщині–Осмолоді–Сивулі.

Уважно вислухавши, «Грім» дав наказ піти в терен, віднайти «Довбуша», заарештувати і привести до нього. Рівно ж було вирішено повідомити всіх, хто уцілів після провокації, прибути на відправу (збори) 12 липня 1952 р. на гору Межинидеї.

Виконуючи наказ «Грома», я віднайшов «Довбуша», зустрівся з ним і сказав, що він з нами має піти до «Грома», але не арештував. Його жалюгідний вигляд і розпач душі за все, що сталося, якимось вплинуло на нас, що ми йшли разом, як і колись у добрі роки.

12 липня 1952 р. на Петра й Павла зранку стягувалися з усіх-усюд рештки по 2-3 підпільники на Межиґавурську, щоби взяти участь, може, в останній відправі, яку мав провести командир УПА, а нині референт СБ ОУН Карпатського краю – «Грім» і старий сотник армії УНР, майор УПА, нині окружний референт пропаганди ОУН «Сокіл» – Кость Петер.

Коли ми надійшли із «Довбушем», то біля вогнища великим колом одні сиділи, другі стояли, загартовані часом і трагічними подіями, командири й боївки підпілля УПА-ОУН. Побачивши нас, всі піднялися. Я підходжу до «Грома», всі клацають за каблуками на «струнко» і я зголошую: «Друже командир, зголошую свій прихід зі сотником «Довбушем». Всі на мить завмерли. «Довбуш», опустивши голову, стоїть біля мене... «Грім» старається зрівноважитися, але це йому не вдається. «Зголосіть, сотнику!» – каже «Грім». «Довбуш» підходить, ще раз стає «на струнко» і трагічним голосом зголошується. «Громові» капають сльози, майор «Сокіл» плаче, і всі довкола заплакали.

Ніхто ще не бачив такої тяжкої відправи ... такої трагічної атмосфери.

«Грім» і «Довбуш» сам-на-сам відійшли набік, а «Сокіл» проводив відправу. Кожен керівник осередку одержав нові вказівки та інструкції. Підпільні зв'язки як такі ліквідуються. Зв'язки між окремими групами можуть відбуватися тільки через посередництво довіреного нам населення.

Біля цього вогнища згадалися давно минулі спогади, як то в 1943–1944 роках успішно організувались підстаршинські школи, перші відділи, вишкільні сотні, які у скорім часі вирости в курені й загони. А весь терен засягу дій ОУН-УПА був насичений підпільним збройним людом, і все це зорганізовано в дисципліновану структуру станиць і кущів, які несли повсякденну службу в забезпеченні продуктами, медикаментами, зброєю, амуніцією і поповненням УПА, які були тилом і кадровою УПА. Все діяло так справно, як годинниковий механізм. Здавалося, що ми можемо вести підпільну боротьбу в Карпатах ще десятки років. Та от на сьомому році боротьби упала на нас така чорна зрада.

Упала на наше збройне визвольне підпілля страшна трагедія – пішов командир на командира, провідник на провідника, побратим на побратима, боївкар на боївкаря. Всюди на зв'язках полилася кров зради, падали герої, потрапляли в пазурі чекістів на тяжкі муки есбісти й провідники, лицарі – революціонери священної боротьби за визволення.

Все це нині біля цього вогнища усвідомлюється, все це нині зважується: у чому наші помилки, як зробити, щоб якнайдовше пронести наш прапор боротьби. І на закінчення цієї відправи «Грім» сказав:

– Друзі! Ворогові не вдалося за одним помахом знищити нас фізично. Але він, як гідра, роз'ятрена на легкій добичі, докладає всіх зусиль до цього. Деспот з Кремля сичить люттю на нас і перед нами ще більші випробування. Кожна наша листівка, кожна відозва, кожна наша поява на терені дратує окупантів, що ми ще існуємо, що боротьба продовжується. А з другого боку, – радує і тішить, що наш пригноблений терором народ не зломлюється духом. Звертаюся до вас усіх: доложити вміння і винахідливість та продержатись якомога довше наперекір лютому й нещадному ворогові і на славу нашій воюючій і нескоренній Україні.

Дорогі друзі! Бойові побратими! Всі усвідомлюємо, що ця відправа наша – історичного значення. Що віднині боротьба

пiде iншими методами, iншим трибом. I не знаємо, коли i який буде кiнець нашої збройної боротьби. Але знаємо ми i свято віримо, що Україна незборима, що Україна розірве кайдани i стане Самостійною Незалежною Державою.

Хай вам усiм щастить.

Хай вам допомагає Бог!

А на закiнчення, може вже останній раз, проспiваємо разом гiмн «Ще не вмерла Україна».

Струнко!

На цій вiдправі прощено «Довбушеві» його вчинок, який суперечив присязі, одначе функцію надрайонного знято i призначено в групу «Деркача», з пониженням до звичайного боiвкаря.

Через рiк, лiтом 1953 р., «Грiм» з дружиною перейшли iз Рожнятiвського району на постійне перебування у наш Надвiрнянський район.

Пiсля докладного вивчення терену було вiрiшено будувати пiдземну криiвку на схилi гори Березовачка. Мiсце було добре тим, що вода була пiдземна, без нiяких ознак потiчка. Вона пробивалась зi землi i через кiлька метрiв у землю ховалася. В криiвцi мало жити 6 людей: «Грiм» з дружиною, «Довбуш» з Попович Анною, я – «Деркач» i Ярослав Обрубанський – «Яркий». У цьому складi ми почали будувати осiдок. Ольга – дружина «Грома» i Анна Попович цiлий час будiвництва стояли з двох сторiн на стiйках, а вечорами варили їжу на примусах. Треба вiддати належне жiнкам-пiдпiльницям, дружинi «Грома» Ользi Герасимович–Твердохлiб i Аннi Попович, якi разом з нами – мужчинами – стiько переносили всi труднощi пiдпiльного буття. Бувало, Ольга по тижневi сама одна жила серед далеких гiр, даючи змогу виконувати iншу роботу боiвкарям, своїм охоронцям. Будiвництво йшло вiдкритим способом: розчистили на 3-4 м. глибини яму, зав'язали з круглякiв стiни, основою 3-4 м., поклали подвiйну стелю, щоб снiг не топився, зробили коридорчик i комору на продукти, на зберiгання бензину, iнструменту та iнших речей. Кiмната була приблизно 3x4 м., в протилежному вiд входу кутi був проведений вивiд вентилятора (люфтiвник), а вхiд повітря був у коридорi, бiля виходу. Треба сказати, що ґрунт складався зi суцiльного грубого каменя, який легко пропускав повітря i нiколи не вiдчувалося задухи. У цьому ж мiсцi попри стiни були зробленi поверховi прiчi для спання, серед кiмнати був столик i лавки, де ми їли i займалися. Кори-

дорчик закінчувався туалетом, туди ж зливалися помий з кухні, а тверді відходи зберігали в скрині до весни. У верхній частині коридору була зроблена криничка, вода з якої жолобком стікала в туалет і далі просочувалася між камінням у підземелля. В кінці коридору на 3-4 м. був вихід – отвір 60х60 см. Вверху вихід прикривався «дучкою» (це скриня на завісах, наповнена землею і мохом відповідно до місцевого терену).

Робили ми криївку дуже тихо, без жодного стуку, пилку завивали у рушник, сокирою майже не користувалися. На початок вересня 1953 р. криївка була готова і настільки добре замаскована, що вівчар ходив з вівцями через криївку і нічого не помічав. У цьому місці хочу висловити належне жителям хутора «Рівня», особливо двом родинам, від яких ми мали всі продукти, розвідку і все що потрібне було. «Грім» завжди говорив, що цих добрих людей треба нагородити найвищими нагородами. У найтяжчі трагічні часи боротьби вони жертвували своєю безпекою і безстрашно допомагали нам усім, чим могли.

Так ми стали на зиму з 1953 на 1954 рік. На цілу зиму був розроблений план занять. Треба сказати, що для безпеки ми мусли замінити день на ніч. Отже, коли надворі ранок, тоді в нас ніч, і ми лягаємо спати. Коли надворі вечоріє, ми встаємо, варимо їсти, проводимо заняття, – і так цілу зиму. Ми мали радіо, трохи книжок, писали спогади і так жили. До обіду три години були заняття з таких дисциплін: історія загальна, історія Польщі, Росії і Румунії, тобто наших окупантів, історія України, історія дипломатії, психологія натовпу, загальна психологія, логіка, основи красномовства. А також способи діяльності СБ (тут завжди для закріплення матеріалу після занять проводилося індивідуальне читання протоколів зізнань агентів НКВД-МГБ), структура і методи роботи МГБ. Після обіду вільні заняття: кожний по своїх потребах і можливостях займався самостійно за програмою «Олега».

Находила весна 1954 року. «Довбуш» цілий час наполягав, щоб налагодити зв'язок із групою «Хмари». Ми знали, що «Хмара» після втечі то тут, то там був у терені. Я за дорученням «Грома» зустрічався з «Хмарою» влітку 1952 року після відправи, але «Хмара» не захотів піти до «Грома» і діяв повністю на свою руку.

«Довбуш» добре жив із «Дубом» (районний Яремчанського району Антін Вадюк) і дуже його «тягло» до «Дуба» на зв'язок.

Тож після того, як ми своє бліде від підземелля тіло трохи припалили на сонці й дістали людський вигляд, «Грім» зважився на те, що пішов зі мною на терен с. Рафайлів (тепер Бистриця), а «Довбуша» і «Яркого» («Яркий» – Обрубанський Ярослав, с. Делятин) відпустив на зв'язок до «Дуба» у с. Лоева, на господарство Романюка Івана.

Було домовлено, що всі ми мали повернутися до криївки 15 травня. Якщо ж на 15 травня «Довбуша» і «Яркого» не буде, то в криївці мали прийняти це як стан тривоги і на деякий час до в'яснення обставин покинути криївку. Одначе, коли ми прийшли з терену до криївки 14 травня і не застали «Довбуша», то «Грім» запевнював нас, що він має добре передчуття і не збирається покидати криївку. Не хотів виходити з криївки і коли 15 і 16 не було ні «Довбуша», ні «Яркого». Навпаки, 16 травня в неділю він післав мене у с. Зелену дістати кислої капусти, цибулі та ще дечого купити і 18 рано прийти на осідок. Я піднявся на гору з криївки і кажу до Попович, яка сиділа на криївці: «Може підеш зі мною у село?». А вона відповіла, що не піде, бо снівся поганий сон. І я пішов сам.

Увечері зустрівся з нашим чоловіком, поговорили про новини, я дав гроші на купівлю рибних і м'ясних консервів, просив наготувати капусти. Діти в день мали принести мені дещо поїсти, а ввечері знову ми мали зустрітися. З тим я пішов досипляти ніч. Ніч була досить холодна, я загорнув голову у куртку і так задрімав. Сниться мені сон, що дівчина, подібна на мавку, паде з неба біля мене, взяла мене рукою за плече, розбудила і каже: «Скоро йди на свій осідок». Я пробудився. Довго не думаючи, закинув автомат на плече і йду скоро до криївки. Перейшов я відкриту гору на другий бік, а на протилежному узбіччю вже була наша криївка. До криївки вже цілий час ліс і, отже, нема чого поспішати, я сів і закурив. День видався дуже погідний, сонце тільки-що зійшло, ще по-весняному червоне, і я міркую собі, що це за сон такий снівся. І тільки я піднявся іти далі, як біля криївки затрікотіли автоматні черги. Стрілянина продовжувалася кілька хвилин і затихла. Потім пролунали два чи три приглушені вибухи гранат. Все! Бункер упав, думаю собі. Ось закидують гранатами. Привів «Яркий» або «Довбуш». Потім пролунали два пістолетні постріли так, як з бочки – і тишина. Я подумав собі: «Грім» з дружиною пострілялися, а Попович взяла живою. Так воно і сталося.

Нині Анна Попович при кожному разі подає іншу картину, але одне є незмінним. Коли вони почули на криївці гуркіт, то дружина «Грома» Ольга пішла дивитись хто це, трохи припідняла дучку, і тоді просвистіли кулі понад головою, почалась стрілянина. «Що, ми вже готові?» – запитав «Грім» і пішов до дучки в'яснити, хто привів. Костенко дозволив «Довбушеві» обізватися. «Грім», упізнавши голос «Довбуша», запитав: «Як ви ся там чуєте, сотнику?». Довбуш відповів: «Так, як коза, прив'язана на заріз» (за словами Попович Анни, по-чоловікові Матвейко, с. Залісся, Золочівського р-ну Львівської обл.).

За теперішньою версією Попович, там облога продовжувалася цілий день, велися переговори про здачу «Грома» і аж понад вечір вони пострілялися. Одначе, «Яркий», який біг повідомляти, що «Довбуша» нема, і під час перших стрілів був недалеко від криївки, також чув пістолетні вистріли не далше, як 15 хвилин від початку. Так приблизно розглядалася справа і на суді.

Попович твердить, що Ольга застрілилася і зразу померла, а «Грім» довго мучився і просив Попович, щоб його дострілила. Анна говорить, що «Грім» після вистрілу, як прийшов до себе, то згадав, що «Деркач» пішов у село, і просив її, щоб не виспала (не сказала), куди він пішов, аби його не вбили.

Ось так загинув командир 4-ї Воєнної округи «УПА-Захід», майор УПА «Грім» – Микола Твердохліб, уродженець с. Петрилів, Тлумацького р-ну.

Події з «Довбушем» розвивалися так: коли вони пішли в терен, то пару днів походили разом, а потім «Довбуш» відпустив «Яркого» до дружини у Делятин і 14 травня ввечері вони мали зустрітись біля нафтової вишки у с. Пасічна.

Зустріч з «Дубом» мала відбутись 12 травня. «Довбуш» прибув до с. Лоева 11 травня ввечері і, викликавши господиню дому, старався в'яснити, чи «Дуб» і «Хмари» брат Іван не можуть бути знову провокаторами. Вона сказала, що вони на стриху чекають на нього і запевнила, що вони не зрадники, що вона гарантує своєю головою, що вони чесні. Після таких запевнень «Довбуш» вирішив зустрітись. 12 травня вони зустрілися. Їх було троє. «Довбуш» – один. По короткій сутичці «Довбуш» був зв'язаний. Господиня, дізнавшись про таку трагедію, вз'яла на себе відповідальність і з того розпачу кинулася у криницю й загинула.

Костенко знав, що «Довбуш» зимував з «Громом», тому зразу ж почав тиснути. «Довбуш» згадав про 15 число, як останній речинець, і на всякий випадок міркував, що «Яркий» 14 прийде на зв'язок і, як його не буде, піде на осідок повідомити «Грома» про небезпеку. А тим часом «Яркий» вирішив чекати на другий день, тобто 15 травня, і аж тоді пішов на осідок. Але 16 вдень не ризикнув перейти присілок Зеленицю, зачекав до вечора, перейшов присілок, заночував і раненько пішов на осідок, не дійшовши 500 м., як почалася стрілянина.

«Довбуш» тримався до 16 зранку признався і показав на карті місце. Тоді почалася підготовка і 16 травня вночі група чекістів зі зав'язаним «Довбушем» поїхали у гори і до світанку прибули на місце трагедії. Далі події розгорталися, як описано вище.

За рік, знову ж таки за допомогою зрадників-провокаторів з використанням наркозу вдалося взяти мене, «Яркого» і «Архипа» в Надвірнянському р-ні, «Дуба» – Верхоляка Дмитра і «Остапа» – Іванківа Степана в тодішньому Солотвинському р-ні. З 9 по 16 лютого 1956 року відбувся суд над нами усіма – 9 людей. Вирок такий: чотири на розстріл, решта на різні строки. Мені, Верхоляку, і Обрубанському замінили розстріл на 25 літ лагерів, а «Довбуша» – розстріляли.

Ось так трагічно закінчилася боротьба останніх повстанців-революціонерів у Карпатському краї.

*14. VII. 1991 року
м. Івано-Франківськ
Михайло Зеленчук,
хорунжий УПА*

Частина цих матеріалів опублікована у книзі:
Зеленчук М. Останні сальви. – Стрий, 1992

Ярема Твердохліб
(1945)
син Миколи Твердохліба

ЖИТТЯ, БОРОТЬБА І ЗАГИБЕЛЬ КОМАНДИРА «ГРОМА»

Упродовж останнього десятиріччя дві дати в році є особисто для мене найбільш значними. Це 17 травня – дата загибелі мого батька Миколи Твердохліба – «Грома», командира четвертої ВО «Говерля», групи «УПА-Захід» і 14 жовтня – дата утворення УПА.

1992 рік в день 17 травня відбулася панахида і вшанування пам'яті на криївці, де загинули 38 років тому мій батько і моя мати Ольга Твердохліб-Герасимович. Свою честь і гідність вони не проміняли на життя в неволі і самі пострілялися.

Урочистості були зорганізовані і проведені Братством колишніх вояків УПА, утвореним побратимом і найближчим помічником в останні роки боротьби командира «Грома», хорунжим Михайлом Зеленчуком – «Деркачем». На урочистість зібралось коло трьох тисяч людей з усієї Західної України. Кілька годин йшов похід до криївки, місця останнього бою командира «Грома», яка знаходилася майже на щиті гори Березовачка, Надвірнянського району коло села Зелена. Шлях тяжкий і виснажливий, і найбільше вразив мене старий ветеран УПА, який сам ледве йшов, спираючись на палицю, і ніс на плечах маленького внучка. «Мій онук має на все життя запам'ятати, як ми боролися і як ми гинули, виборюючи волю Україні і боронячи її честь і гідність», – сказав ветеран.

Кілька місяців пізніше в Києві відзначалася 50-річниця утворення УПА. Неможливо переоцінити того величезного значення, яке мала та акція для утвердження в свідомості людей недавно здобутої незалежності України. Це була історична акція, адже не було в УПА стрільця чи старшини, який би не мріяв пройти під синьо-жовтим прапором Хрещатиком древнього Києва – столиці Незалежної Соборної України. І ось проходять Хрещатиком до Софіївського майдану і далі до св. Володимира колони чудом вцілілих, воїнів УПА, яких доля розкидала по цілому світі, і які тепер зібралися, щоби заповітну мрію своїх юнацьких днів втілити у дійсність.

Дивлячись на колишніх воїнів УПА, вглядаючись в обличчя ветеранів, я бачив і відчував присутність серед них мого батька, командира «Грома». Ще за свого життя він заложив початок цієї величної акції тим, що безпосереднім організатором її був найближчий помічник і вихованець командира «Грома», організатор Братства колишніх вояків УПА Михайло Зеленчук. І тоді я подумав, що не помер командир «Грім», бо живе його справа, яка і була його життям.

З кожним роком зі збільшенням обсягу інформації про мого батька і щораз глибшого розуміння його особистості, постає Миколи Твердохліба окреслюється в чіткий образ борця за визволення України періоду 40-х – 50-х років. В його житті, як у краплі води, сконцентрована вся історія боротьби з різного роду окупантами, від її початку і до завершення організованого збройного опору советським окупантам.

Цьогорічна 57 річниця утворення УПА, яку ми відзначали в переддень близьких президентських виборів, а радше вибору подальшої долі України, стало приводом до написання правди про життя, боротьбу і загибель мого батька Миколи Твердохліба. В той час українські патріоти також стояли перед вибором: упокоритися і жити рабами на своїй землі, чи продовжувати боротися і загинути в боротьбі за честь, гідність і майбутню волю України, своєю смертю спонукаючи майбутні покоління до боротьби. І сьогодні святим обов'язком кожного українця є вибрати вільне життя в незалежній Україні для своїх дітей і внуків, а не дати різного роду пройдисвітам облудними обіцянками знову затягнути себе в московське ярмо.

«Я тисячу разів готовий піти до пекла тільки заради того, щоб спонукати мій нарід встати з колін і стати людьми, а не рабами чужинців на своїй землі», – так говорив мій батько своїй майбутній дружині, а моїй мамі Олі Герасимович, ще до початку війни в 1939 році. І все його життя до останнього подиху, навіть сама загибель, були спонуканням і закликом до нації «встати з колін».

А народився Микола Твердохліб наймолодшим сином у великій хліборобській родині в наддністрянському селі Петриліві на Івано-Франківщині в 1914 році. Як більшість молоді тодішнього покоління, зростав у атмосфері національного піднесення 20-х років, коли наша нація заледве відчула смак національної незалежності. Ще живі були для юного хлопця приклади посвяти для нації його старшого брата, що загинув у боротьбі з поляками в УГА, жертовна постава героїв Крут, Білас і

Данилишин, Микола Лемик, молодий націоналіст, що свідомо жертвував своїм молодим життям, щоби задемонструвати на весь світ протест ОУН і всієї Західної України проти голодомору наших братів у Східній Україні.

Микола перейшов усі щаблі національного виховання, як і тисячі його ровесників, від Пласту до ОУН. В кінці 30-х років Микола пройшов вишкіл у польській старшинській школі. Після вибуху німецько-польської війни він опускає польське військо і продовжує офіцерський вишкіл, організований Воєнною референтурою ОУН. Більшість молодих і політично наївних націоналістів сподівалися на німецьку підтримку в боротьбі проти комуністичної чуми і відновлення державної незалежності України.

Збройну боротьбу проти советського окупанта М. Твердохліб починає з вибухом німецько-советської війни 1941 року в складі батальйону «Роланд» Дружин Українських Націоналістів. Добре вишколені українські вояки і старшини, заприсяжені на вірність Україні, під синьо-жовтими барвами гнали зі своєї землі панічно втікаючих московських «визволителів». Після проголошення Акту відновлення державної незалежності України у Львові і репресій німецької окупаційної влади до членів ОУН, українські вояки відмовили послуху німецькому командуванню і в скорому часі багато старшин і вояків з ДУН переходять в підпілля, на своїх теренах готують кадри для збройної боротьби проти німецького окупанта. Микола Твердохліб прибуває в Станіславів і до кінця 1942 року веде організаційну боротьбу.

Чільний діяч ОУН на Волині в передвоєнний і воєнний час, д-р Папара з міста Крем'янець (Тернопільщина) залишив свій щоденник, де між іншим був запис про його зустріч з командиром «Громом».

«Ранньою весною 1943 року на Горохівщині (Волинь) з'явився великий, сильно озброєний і знаменито вишколений, умундирований в німецьку уніформу загін, зложений переважно з галичан. Старшини і підстаршини цього загону були з ДУН батальйону «Роланд», який збунтувався проти німців у Білорусії. Стрільці переважно були рекрутами з української шуцполіції, що приєдналася до батальйонців у час маршу з Білорусії. Командиром цього відділу був галичанин, поручник на псевдо «Грім», старшина з батальйону «Роланд». Виглядав на 30 років, з лиця і постави – типовий арієць, білявий, середнього зросту. Дуже скоро наладнав зв'язок з нашим Проводом і з відділами УПА, що були на той час в терені. В перебігу нашої зустрічі

і наради запропонував спільними силами за участю всіх відділів на терені Горохівщини зробити напад на Горохів, де німці мали великі маґазини продовольства, амуніції та інших припасів. Крім того, необхідність нападу поручник «Грім» мотивував політично-пропагандивними цілями. «Цією акцією ми мусимо задемонструвати не тільки нашим ворогам, німцям, полякам і червоним бандитам, які називають себе “советськими партизанами”, а й українському населенню Волині й Полісся, що вони мають свою українську армію, яка їх боронить і нищить ворогів українського народу». Ці слова командира «Грома» переконали всіх присутніх на нараді в доцільності акції. Напад на Горохів був проведений з'єднаними силами відділів бандерівців, мельниківців, а також одного відділу отамана Бульби-Боровця під загальною командою поручника «Грома». У висліді нападу було знищено багато німецьких вояків, захоплена амуніція, продовольство та інші припаси. Чого не могли забрати – роздано населенню, все інше знищено. Бій тривав цілу ніч і тільки на світанку німці почали стягати підкріплення. Ця акція переконала багатьох з нашого проводу, що бандерівці поважно взялися до збройної боротьби з окупантами й невдовзі піднімуть всю Західну Україну до збройної боротьби. Відділ поручника «Грома» рейдував по Волині і Поліссі до пізньої осені 1943 року, часто відкрито нападав на німецькі залоги по малих населених пунктах, винищуючи німецькі гарнізони і забираючи всі нагробовані припаси. Німецьке командування робило правдиве полювання на нього. Пізньою осінню 1943 року цей відділ перейшов у Галичину, правдоподібно в Карпати, але на той час Волинь і Полісся були опановані вже українською партизанкою і полум'я це поширювалось на схід, захід і південь України.

Як свідчать наявні факти, восени 1943 року в Карпати пробився відділ, який супроводжував старшинську школу з Волині. На підході до Дністра, в Галицькому районі коло села Блюдники відбувся кровопролитний бій з есесівською частиною з участю танків і артилерії. В цьому бою загинуло 17 українських повстанців, багато було пораниених і обпечених внаслідок пожежі, яка виникла внаслідок гарматного обстрілу. Після цього бою Микола Твердохліб добирається до Станіслава на лікування.

З весни 1944 р. і до липня він є командиром-інструктором старшинської школи «Олені». Не один курсант, а пізніше старшина УПА перейняв у командира «Грома» досвід партизанської війни.

В липні 1944 року відходить на захід з ЗП УГВР поручник І. Бутковський і командиром 4-ї ВО «Говерля» групи «УПА-Захід» був призначений сотник Микола Твердохліб – «Грім», як один з найдосвідченіших командирів УПА. Терен дій 4-ї округи «Говерля» обіймав Станіславівську, Чернівецьку, Закарпатську і Дрогобицьку області. ВО «Говерля» в часи своєї найбільшої потуги налічувала до 12 тисяч бійців, старшин і була найбільш потужною формацією УПА. Про боротьбу ВО «Говерля» під командою «Грома» від 1944 року до 1949 року (дата розформування УПА) написано багато і досить повно. Від 1949 року по 1954 рік (рік загибелі «Грома») він був керівником СБ Карпатського краю, а властиво керував всім збройним Рухом Опору Карпатського регіону.

Розвіялись сподівання українських патріотів, які не захотіли жити в комуністичному ярмі, які не захотіли на колінах хлебтати советську «похльобку» зі спільного корита. Західний світ відвернувся від, спливаючих кров'ю та слізьми, дітей і жінок України. Найганебніші методи терору і ґеноциду були задіяні советськими окупантами, щоб підкорити і поставити на коліна збройне підпілля і мирне населення. В 1947 року були депортовані на Сибір і Далекий Схід сотні тисяч західних українців, на яких впала хоч тінь підозри на підтримку Руху Опору, в тому числі була виселена вся родина моєї матері. І цей удар не зламав рішучості борців до спротиву окупанту. До 1954 року лунали постріли і вибухи гранат в Карпатах. То гинули окупанти і зрадники нації з руки українських месників, гинули молоді українські хлопці і дівчата з власної руки, гинув цвіт нації, своєю смертю боронячи честь і гідність України, і передаючи прийдешнім поколінням українців невмирущу ідею боротьби за волю української нації.

Дата 17 травня 1954 року значиться в звітах управління КГБ по Станіславівській області як дата закінчення операції «Завершення», а розуміється під цим криптонімом – ліквідація керівника Збройного Опору українських патріотів у Карпатському регіоні, а значить і в цілій Україні, Миколи Твердохліба.

На світанку 17 травня 1954 року спецвідділ КГБ оточив бункер на горі Березовачка коло с. Зелена Надвірнянського району. На той час у ньому знаходились командир «Грім», його дружина Ольга Герасимович і зв'язкова Анна Попович. Найбільш довірені і віддані люди командира «Грома», з якими він перезимував тут, сотник «Довбуш» (Лука Гринішак), хорунжий «Деркач» (Михайло Зеленчук) і старший булавний «Яркий» (Обрубанський Ярослав) були послані в терен по зв'язках і повин-

ні були повернутися згідно наказу ще до 15 травня. Згідно домовленості, в разі чийогось неповернення бункер мав бути опущений командиром «Громом» 15 травня. А сталося так, що «Довбуш» 12 травня був захоплений живцем через зраду, і до вечора 16 травня навіть під тортурами не зраджував місця знаходження бункера. Тільки 16 травня ввечері згодився вказати місце знаходження бункера, наперед знаючи, що він уже гарантовано має бути опущений, і маючи надію в гірському терені вночі зробити спробу втечі. Натомість командир вирішив чекати, чим порушив основний закон підпілля, ще й до того відправив «Деркача» в с. Зелену за продуктами. Це була може перша, але фатальна помилка командира «Грома». І не зрада когось із побратимів звела командира «Грома» сам на сам зі спецвідділом КГБ до останнього бою, це сама Доля подарувала йому ще останню можливість пройти пекельною дорогою, «щоб спонукати його нарід встати з колін».

Аналізуючи факти, викладені в публікаціях «Прикарпатської правди» на початку 70-х років, проведення операції «Завершення» за даними КГБ, співставляючи їх зі споминами Анни Попович, єдиного наочного свідка загибелі командира «Грома» і моєї матері, я прийшов до переконання, що такий розвиток подій, який був, мусів статися як підсумок усього життя Миколи Твердохліба – «Грома».

На пропозицію піддатися «Грім» відповідає пострілом. Потім упевнившись, що групу з КГБ привів «Довбуш» і зрозумівши його тактичні мотиви, поставив умову КГБістам, що буде вести переговори тільки з начальником Станіславівського обласного управління КГБ полковником Костенком, як рівним собі по військовому званні.

Напротязі всього часу очікування прибуття полковника Костенка «Грім» час від часу випускав короткі черги з автомата, щоб дати знати «Деркачу» і «Яркому», які могли в кожній хвили надійти, що бункер оточений.

Під вечір прибув полковник Костенко і як останній засіб примусу піддання, КГБістські нелюди застосували найганебніший метод шантажу, який тільки відомий людству. Вони кинули в отвір бункеру фотографію, на якій було знято мене дев'ятирічного хлопчика, поряд з батьковим братом Степаном, і загрозили в разі їхньої непіддачі, знищити мене.

Для ясності скажу кілька слів про себе. Народився в лютому 1945 року у Станіславові. До трирічного віку переховувався

з матір'ю в різних людей. В 1947 році моя мама Ольга Герасимович змушена була залишити мене у своєї старшої сестри у Станіславові і перейти в підпілля, щоби уникнути арешту. Через рік в 1949 році наш дім оточили автоматники, сім'ю моєї тети примусили з найнеобхіднішими речами сідати у вантажівку, а мене, чотирирічного хлопчину, вкинули, як щеня у воронок і завезли в управління КГБ. Всю родину моєї матері згодом вивезли на Далекий Схід. Мене утримували в різних дитячих закладах (Станіславів, Долина), а в шестирічному віці я опинився в Рогатині у дитячому будинку, де почав ходити до школи. Навесні 1953 року до мене приїхали офіцери КГБ, допитували, показували різні фотографії до опізнання, фотографували мене при моїх шкільних зошитах, і вкінці продиктували мені лист до мами, де я писав, що дуже прошу її приїхати до мене. Наступного разу КГБісти приїхали до мене з батьковим братом Степаном, у фотоательє нас сфотографували разом, і з тим від'їхали. Цю фотокартку використали КГБісти для шантажу, як potwierдження єдиного сина «Грома» в їх руках.

Одному Богу відомо, про що думали тоді мої батьки. Мама пустила собі кулю в скроню зі свого особистого пістоля, а командир «Грім» і перед лицем неминучої загибелі дбав про справу свого життя та про долю своїх побратимів: його наказ-прохання не стрілятися Анна Попович виконала, «щоб люди знали правду, як загинув «Грім», бо КГБісти збрешуть». Також виконала його останню просьбу не «всипати» «Деркача», бо на цього молодого повстанця «Грім» покладав великі надії в майбутньому, і як показала дійсність, ці надії сповнились вповні. В перший догідний момент «Деркач» – Михайло Зеленчук продовжив боротьбу відродження незалежності України, організувавши Братство вояків УПА.

Після цієї розмови командир «Грім» стрілявся з автомата, але тільки поранив себе і з великим трудом дострілювався з револьвера. Прийшов кінець його земному шляху. У вічність відійшов полковник УПА – командир «Грім» – Микола Твердохліб, як належить патріотів і воїнів героїчної армії, зложивши на жертовний вівтар Вітчизни все, що міг: всі свої сили і життя своєї дружини, долю свого єдиного сина.

Перестало битися серце борця, але жар його залишився в серцях у патріотів України, щоб передатися наступним поколінням.

1999 р.

Микола Твердохліб – «Грім», командир Воєнної округи-4 «Говерля»,
1945–1949 рр., Карпати.

Микола Твердохліб – «Грім» і його ад'ютант (невідомий),
весна 1945 р., Карпати.

Командир Групи «УПА-Захід» полк. Василь Сидор – «Шелест» та командир ВО-4 «Говерля» М. Твердохліб – «Грім», 1945–1947 рр., Карпати.

Микола Твердохліб серед стрільців і старшин куреня Володимира Чав'яка – «Чорноти» (сотня «Сірі» Михайла Коржака – «Сапера», чота Дмитра Найдича – «Кира», «Шварна»). Стоять: 2-й – пор. М. Коржак – «Сапер»; 4-й – пвх. Олесь Теслюк – «Богдан»; 6-й – ст. бул. «Мур»; 7-й – хор. Микола Пленюк – «Геник»; 8-й – сот. В. Чав'як – «Чорнота»; 9-й – к-дир М. Твердохліб – «Грім»; 10-й – пор. Богдан Драч – «Дунай»; 11-й – пор. Яків Кулик – «Павло»; 13-й – ст.бул. Дмитро Найдич – «Кир», «Шварно», травень 1947 р., Карпати.

Командир ТВ-22
«Чорний ліс»
ВО-4 «Говерля»
Василь Андрусак –
«Грегіт», «Різун» та
провідник ОУН
Карпатського краю
Ярослав Мельник –
«Роберт», літо 1944 р.

Командир ВО-4 «Говерля»
(січень–липень 1944 р.)
Іван Бутковський – «Гуцул.»

Сотенний Микола Харук – «Вихор», командир ТВ-21 «Гуцульщина» Петро Мельник – «Хмара», булавний Дмитро Олексюк – «Ілак».

Юрій Гуменюк – «Тарас»; «Молот»; Антін Вадюк – «Дуб»; Дмитро Найдич – «Кир», «Шварно»; Михайло Княгиницький – «Заяць»; Василь Кузів – «Базь»; Іван Мельник – «Залізняк»; Антін Жолобчук – «Галайда»; Ярослав Пилипчук – «Чиж», літо 1949 р., Надвірнянщина.

Затриманий надрайонний провідник Надвірнянщини Петро Мельник – «Хмара» (1-й справа), агент МГБ Роман Тучак – «Кіров» (2-й справа) в складі псевдодобітки СБ ОУН. Зима 1952 р.

На передньому плані Антін Вадюк – «Дуб»; Лука Гринішак – «Довбуш» та Юрій Гуменюк – «Тарас», на задньому плані Василь Мельник – «Чорнота»; Антін Жолобчук – «Галайда»; «Голуб»; Микола Настасюк – «Ромко»; «Мак». Літо 1950 р., Надвірнянщина.

Михайло Дяченко –
«Гомін», «Марко Боєслав»,
референт пропаганди
ОУН Карпатського краю,
відомий повстанський
поет і публіцист, 1950 р.

Референт СБ ОУН
Надвірнянського району
Лука Гринішак –
«Довбуш», літо 1950 р.,
Карпати.

Антін Вадюк – «Дуб»; Юрій Гуменюк – «Тарас»; «Голуб», літо 1949 р.,
Надвірнянський район Станіславівської області.

Полковник МГБ
Арсеній Костенко,
начальник управління
2-Н УМГБ у
Станіславівській області.

Родинна хата Твердохлібів у с. Петрилів.

Сотник Іван Белейлович – «Дзвінчук» з дружиною, 1997 р.

Виступ Анни Попович – «Ружі» під час вшанування пам'яті командира М. Твердохліба – «Грома», 1997 р.

Голова Всеукраїнського братства вояків ОУН-УПА Михайло Зеленчук зі журналістом Василем Савчуком, 1997 р.

Пам'ятний знак на криївці, де загинули Микола Твердохліб і Ольга Герасимович.

Пам'ятник М. Твердохлібу – «Грому» у с. Петрилів.

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ

АНДРУСЯК Василь – «ГРЕГІТ», «РІЗУН» (1914 – 24.02.1946) – полковник УПА, чільний діяч ОУН на Станіславщині, у 1940 р. арештований НКВД, проте звільнений, перейшов у німецьку зону окупації. У 1941 р. учасник ДУН «Роланд». Організатор УНС-УПА, на початку 1944 р. очолив курінь УПА «Скажені», а взимку 1945 р. призначений командиром станіславівського ТВ-22 «Чорний ліс». Загинув 24 січня 1946 р. в Богородчанському районі Станіславщини у бою зі спецгрупою НКВД.

БЕЛЕЙЛОВИЧ Іван – «ДЗВІНЧУК» (1916) – сотник УПА, активіст ОУН на Станіславщині, у 1938 р. організатор відділів «Карпатської Січі» на Закарпатті, 1941–1943 рр. воєнний референт проводу ОУН Станіславщини, організатор і керівник УНС Станіславівської області. Восени 1943 р. призначений першим командиром Станіславівської Воєнної округи-4 Групи «УПА-Захід», а в січні 1944 р. командиром Воєнної округи-5 «Маківка». Влітку 1944 р. керував охороною Першого Великого збору УГВР 11–15 липня 1944 р. У серпні 1947 р. у складі групи кур'єрів направлений від УГВР до Закордонних частин ОУН. Арештований у Чехословаччині, переданий радянській стороні. Засуджений на 25 років каторжних робіт. Після важкої хвороби звільнений, повернувся у с. Микуличин Надвірнянського району Івано-Франківської області.

БУРДИН Степан – «ШРАМ» (? – 24.9.1944) – сотенний УПА. Загинув 24 вересня 1944 р. у Товмацькому районі в бою з НКВД.

БУТКОВСЬКИЙ Іван – «ГУЦУЛ» (1910 – 1967) – підполковник УПА, активний учасник націоналістичного руху на Сколівщині, в'язень польських тюрем. У 1938–1939 рр. організатор і командир відділів «Карпатської Січі» на Закарпатті, важкопоранений потрапив в угорський полон. Учасник Похідних груп ОУН на схід України в 1941 р., арештований Гестапо. У 1943 р. командир старшинської школи «Лісові чорти» в Карпатах. В січні 1944 р. призначений командиром Станіславівської ВО-4. Організовує старшинську школу «Олені», проводить боротьбу проти радянських партизанів. Влітку 1944 р. у зв'язку з важким пораненням і хворобою звільнений зі займаної посади. В 1945 р. як голова місії УПА направлений закордон до ЗП УГВР. Помер у Мюнхені.

ВАДЮК Антін – «ДУБ» (?) – провідник Яремчанського району ОУН. Схоплений МГБ у 1951 р., завербований. Очолював спецгрупу МГБ, яка під виглядом боївки СБ ОУН арештовувала учасників українського підпілля і займалася пошуками Командира «Грома».

14–17 травня 1954 р. арештував Л. Гринішака – «Довбуша», був одним з ключових учасників операції зі затримання М. Твердохліба на горі Березовачка. Помилуваний радянською владою. Мешкає у м. Снятин Івано-Франківської області.

ГАЛЬО Михайло – «КОНИК» (1914 – 7.01.1946) – підполковник УПА, у 1941 р. у складі ДУН. В березні 1944 р. командир-інструктор в старшинській школі «Олені», з 1945 р. на Закерзонні заступник командира ТВ-26 «Лемко» ВО-6 «Сян» Василя Мізерного – «Рена», командир куреня «Перемиський». Загинув 7 січня 1946 р. під час нападу куреня на м. Бірчу.

ГЕРАСИМОВИЧ Іванна (1919 – 1997) – рідна сестра Ольги Герасимович, у 1949 р. виселена на Сибір в Хабаровський край, у 1952 р. забрала на виховання Я. Твердохліба. Повернулася до Івано-Франківська.

ГЕРАСИМОВИЧ Ольга (1918 – 17.05.1954) – дружина і соратниця Миколи Твердохліба, з 1947 р. перебувала в підпіллі разом з чоловіком, героїчно загинула поряд з ним 17 травня 1954 р.

ГРЕЧАНЮК Федір – «ІСКРА» (1916 – 8.10.1946) – сотенний УПА, у 1941 р. воював у складі Дружин Українських Націоналістів. У 1943–1944 рр. був командиром-інструктором кількох вишкільних сотень УНС-УПА. Влітку 1944 р. командував сотнею в складі ТВ-21 «Гуцульщина», брав участь в бою на г. Малиновище. Взимку 1945 р. очолив курінь «Сивуля» в ТВ-22 «Чорний ліс». Загинув 8 жовтня 1946 р. в с. Манява Богородчанського району Станіславщини під час бою з військами НКВД.

ГОНТА Іван – «ГАМАЛІЯ» (1914 – 01.11.1944) – сотник УПА, на початку 1944 р. командир сотні «Чорні чорти» куреня «Скажені», у вересні 1944 р. командир куреня «Довбуш». Загинув 1 листопада 1944 р. в бою з військами НКВД у Чорному лісі.

ГРИНІШАК Лука – «ДОВБУШ» (1917 – 18.08.1956) – сотник УПА, організатор постанського руху у Надвірнянському районі Станіславщини, командир сотні «Довбуша» та куреня УПА «Бескид». З 1949 р. референт СБ ОУН Надвірнянського району. Арештований у вересні 1951 р. легендарною МГБ боївкою СБ, погодився співпрацювати з радянськими каральними органами. Спрямований енкаведистами на виявлення місцезнаходження «Грома». З січня 1952 р. втік і повернувся у підпілля, в липні 1952 р. під час зустрічі з М. Твердохлібом виправданий. У липні 1952 – травні 1954 рр. як член охорони постійно перебував з «Громом». 12 травня 1954 р. під час встановлення зв'язку

арештований агентом МГБ А. Вадюком – «Дубом». Певний час зберігаючи мовчання, свідомо надав М. Твердохлібу можливість залишити місце постою. Вказав на розташування криївки командира, сподіваючись, що вона буде вже порожньою. 9-16 лютого 1956 р. засуджений Воєнним трибуналом Прикарпатського військового округу до смертної кари, 18 серпня 1956 р. розстріляний у Києві.

ДЯЧЕНКО Михайло – «ГОМІН», «МАРКО БОЄСЛАВ» – (1910 – 23.02.1952) – референт пропаганди Проводу ОУН Карпатського краю. Активний учасник націоналістичного руху Станіславщини, в'язень польських тюрем. Відомий як видатний повстанський поет і публіцист. Редактор газети УПА «Шлях перемоги» та журналу ВО-4 «Говерля» «Чорний ліс». У 1950 – 1952 рр. намагався відновити підпільні зв'язки. Загинув у криївці біля с. Дзвиняч Богородчанського району Станіславівської області.

ЗЕЛЕНЧУК Михайло – «ДЕРКАЧ» (1924) – хорунжий УПА, воював у сотнях «Іскри» та «Довбуша», з 1949 р. інформаційний референт СБ Надвірнянського району, зв'язковий «Грома». Влітку 1953 – травні 1954 рр. у складі охорони М. Твердохліба. Під час подій на г. Березовачка повертався до криївки командира, який направив його поповнити запас харчів у с. Зелена. Арештований 8 травня 1955 р. у с. Зелена агентами МГБ. 9-16 лютого 1956 р. засуджений Воєнним трибуналом Прикарпатського військового округу до смертної кари. 30 травня 1956 р. замінено на 25 років Мордовських таборів. 1971 р. повернувся до Івано-Франківська. Голова Всеукраїнського братства вояків ОУН-УПА.

ІВАНИШИН Петро – «КУРЯВА» (1923) – керівник Станіславівського районного проводу ОУН. Захоплений 19 серпня 1951 р. спецгрупою МГБ, пішов на співпрацю. Відіграв важливу роль при захопленні «Довбуша» та розшуках «Грома» і «Гоміна».

КОСТЕНКО Арсеній (1900 – ?) – полковник НКВД, МГБ, КГБ, начальник відділу 2-Н Управління МГБ у Станіславівській області, безпосередній керівник численних військово-чекістських операцій в Карпатах, зокрема ліквідації провідника ОУН Карпатського краю Ярослава Мельника – «Роберта» (жовтень 1946) і командира ВО-4 «Говерля» Миколи Твердохліба – «Грома» (травень 1954). Почесний співробітник КГБ, нагороджений орденами «Леніна» і «Червоного прапора».

МЕЛЬНИК Петро – «ХМАРА» (1910 – 27.04.1953) – сотник УПА, активіст ОУН Надвірнянського району, учасник німецько-польської війни вересня 1939 р., у 1941 р. підстаршина батальйону «Роланд». В 1943–1944 рр. інструктор у складі сотні, а згодом у курені

УНС-УПА «Різуна». У червні 1944 р. командир сотні «Стріла», в березні 1945 р. командир куреня «Дзвони» ТВ-22 «Чорний ліс». В січні 1946 р. призначений командиром ТВ-21 «Гуцульщина». Влітку 1949 р. брав участь у рейді відділу УПА в Румунію. З 1949 р. надрайонний провідник Надвірнянщини. В квітні 1951 р. був заарештований провокативною боївкою МГБ, погодився співпрацювати. Разом з «Курявою» і «Шварном» був використаний при затриманні «Довбуша». В квітні 1952 р. втік і знову перейшов у підпілля, боячись провокації, відмовився підтримувати будь-який зв'язок з іншими учасниками підпілля. Загинув 27 квітня 1953 р. у с. Лоева Надвірнянського району в бою з групою МГБ.

МЕЛЬНИК Ярослав – «РОБЕРТ» (1919 – 31.10.1946) – майор-політвиховник, чільний діяч націоналістичного руху Станіславщини, провідник ОУН Карпатського краю, член Крайового проводу ОУН Західних Українських земель, організатор українського повстанського руху. Загинув разом з дружиною та охороною на г. Яворина біля с. Липа Долинського району Станіславівської області, під час спецоперації НКВД, очоленої А. Костенком.

НАЙДИЧ Дмитро – «КИР», «ШВАРНО» (1921 – 3.01. 1952) – хорунжий УПА, керівник Станіславівського надрайонного проводу ОУН. 6 серпня 1951 р. схоплений спецгрупою МГБ, пішов на співпрацю. Використовувався для захоплення «Довбуша», виявлення «Грома» і «Гоміна». Діяв у одній групі з «Хмарою», «Курявою», «Дубом». У вересні 1951 р. під час однієї з операцій втік і знову перейшов у підпілля. Видав «Комунікат-попередження» про існування в ОУН агентурної мережі і пов'язану з цим небезпеку. Загинув 3 січня 1952 р. в Галицькому районі Станіславщини.

ОБРУБАНСЬКИЙ Ярослав – «ЯРКИЙ» (1915–?) – булавний УПА, учасник «Карпатської Січі», з 1944 р. в УПА. У 1952–1954 рр. у складі охорони М. Твердохліба. На початку травня 1954 р. разом з «Довбушем» був направлений «Громом» для встановлення зв'язку, однак відпросився до родини. Не зустрівшись у домовлений з Л. Гринішаком час, 17 травня 1954 р. повертався до криївки командира, щоб про це повідомити. В травні 1955 р. разом із М. Зеленчуком був заарештований у с. Зелена. 9-16 лютого 1956 р. засуджений Воєнним трибуналом Прикарпатського військового округу до розстрілу, замінено на 25 років каторги. Відбувши 14 років покарання, звільнений у зв'язку розладу психіки. Помер.

ПАНІВНИК Петро – «ДУБ», «ВІЛЬШИНА» (1927) – стрілець сотні «Довбуша», брав участь у вишколі та бою на г. Малиновище в серпні–вересні 1944 р. Був одним з поранених повстанців, які згід-

но домовленості між М. Твердохлібом і угорським командуванням направлялися на лікування до угорських шпиталів. На початку 1945 р., у складі іноземних частин брав участь в обороні Будапешта від Червоної армії, захоплений у полон, направлений на примусові роботи у Донбас. Після хвороби звільнений, повернувся на Станіславщину.

ПОПОВИЧ Анна – «РУЖА» (1925) – підпільниця, зв'язкова Л. Гринішака. Влітку 1951 р. важкопораненою була заарештована в криївці «Довбуша», під час лікування викрадена з лікарні боївкою СБ. У 1952–1954 рр. постійно перебувала разом з Л. Гринішаком і М. Твердохлібом. 17 травня 1954 р. після загибелі «Грома» та його дружини, здалася оперативникам. 9-16 лютого 1956 р. засуджена Воєнним трибуналом Прикарпатського військового округу до 25 років каторги, згодом замінено на 10 років. Після відбуття покарання оселилася на Львівщині.

СИДОР Василь – «ШЕЛЕСТ» (1910 – 14.04.1949) – полковник УПА, у 1930-х рр. діяч націоналістичного руху на Львівщині, в'язень польських тюрем. У 1940–1941 рр. викладач зв'язку у військовій школі ОУН у Кракові, 1941 р. поручник батальйону «Нахтігаль» та батальйону української допоміжної поліції. У 1942–1943 рр. один з організаторів та керівників повстанського руху на Волині та в Галичині. Член Головного військового штабу УПА, з січня 1944 р. командир Групи «УПА-Захід», заступник Головного командира УПА. З 1947 р. член Проводу ОУН, генеральний суддя ОУН, провідник ОУН Карпатського краю. Загинув 14 квітня 1949 р. в криївці біля с. Ясень Рожнятівського району Станіславівської області над р. Лімниця, під час бою зі спецгрупою МГБ.

ТВЕРДОХЛІБ Ярема – (1945–?) – син Миколи Твердохліба з 1947 р. переховувався сестрою Ольги Герасимович Іванною в Станіславові, у 1949–1952 рр. перебував у дитячих будинках Станіславщини.

ТВЕРДОХЛІБ-ДЗЬОБА Анастасія – (1926) – зв'язкова ОУН, дружина племінника Миколи Твердохліба – Ярослава Твердохліба.

«КРИВЕЙКО» – (прізвище та ім'я невідомі) (?) – командир вишкільної сотні УПА в старшинській школі «Олені».

«ЧМЕЛИК» – (прізвище та ім'я невідомі) (? – 20.04.1945) – хорунжий УПА, з березня 1944 р. командир-інструктор сотні в старшинській школі «Олені», командир-інструктор в підстаршинських школах «Беркути» і «Грегіт», а також інших вишкільних курсів. Загинув 20 квітня 1945 р. на Косівщині в бою з групою НКВД.

ПОКАЖЧИК

А

Абвер 6
Австрія 53, 54
Андрусяк Василь («Грегіт», «Різун») 32, 55, 92, 100, 103
Арійці 84
«Архип» 81

Б

«Базь». *Див.* Кузів Василь
«Байденко». *Див.* Козак («Байденко») Бандера Степан 55, 59
Бандери, ліс 38
Бандерівці 28, 29, 72, 85
Баптисти 28
Батий, хан 60
Бачмага Антон 41, 44
Белейлович Іван Федорович («Дзвінчук») 13, 47, 97, 100
Белейлович Катерина 47
Белейлович Федір 47
Берегово, м. 51
Бережани, м. 13
Бережанська, земля 13
Березів, с. 50
Березовачка, г. 11, 12, 23, 26, 32, 77, 82, 86, 101, 102
«Берест» 69, 72, 74
Беріївці 69
«Беркути», підст. шк. УПА 8, 104
Берлін, м. 57
Берник, з с. Кавчий Кут 48, 50
«Бескид», курінь 101
Бистриця Солотвинська, р. 28
Бистриця, р. 60
Бистриця, с. 38, 43, 61, 71, 74, 79
«Бистрого», курінь 19
Битків, с. 38, 61
Бичків, с. *Див.* Великий Бичків, смт.
Бібик, пан 29
Білас Василь 83
Білі Ослави, с. 36, 37
Білорусь 84
Більшовики 17, 22, 34, 37, 38, 40, 47, 48, 55-58, 66, 67
Більшовицька, армія (війська). *Див.* Ча Бірча, м. 101
Блюдники, с. 85
«Богдан», пвх. *Див.* Теслюк Олесь
Богородчанський, р-н 73, 100, 101, 102
Боднар, полк. мадяр. армії 44
«Боеслав Марко». *Див.* Дяченко Михайло
Бойко Юрій 44
Бойчук Ліля («Ореля») 40

Борисюк Василь («Орест») 59
Борисюк Михайло 59
Боровець Тарас («Тарас Бульба») 85
Борщ Надія 14
Брук-ан-дер-Ляйт (Bruk-an-der-Leit), м. 54
«Буг», ВО-2 8
Буда, р-н Будапешта 45
Будапешт, м. 44, 45, 104
Буковина 8
Буковинський, ТВ-20 8
Буковинка, урочище 58, 61
«Бульба Тарас». *Див.* Боровець Тарас
Бурдин Степан («Шрам») 66, 100
Бурлака», сот. *Див.* Щигельський Володимир
«Бурлаки», вд. 57
Бутковський Іван («Гуцул») 8, 53-56, 86, 92, 100

В

Вадюк Антон («Дуб») 12, 73, 74, 78-80, 93, 94, 96, 100, 102, 103
Вацик Павло («Прут») 32
Великий Бичків, смт. 53
Верхоляк Дмитро («Дуб») 75, 81
«Вихор», сот. *Див.* Харук Микола
«Вільшина». *Див.* Панівник Петро Дмитрович
Вінцковський, адм. хору 48, 50
Власівці 45
ВО-2 «Буг». *Див.* «Буг», ВО-2
ВО-3 «Лисоня». *Див.* «Лисоня», ВО-3
ВО-4 «Говерля». *Див.* «Говерля», ВО-4
ВО-5 «Маківка». *Див.* «Маківка», ВО-5
ВО-6 «Сян». *Див.* «Сян», ВО-6
Волинь 7, 18, 19, 25, 56, 59, 65, 84, 85, 104
Володимир, Св. 82
Волошин Августин, о. 51
ВП 6, 16, 27, 84
Всеукраїнське Братство ОУН-УПА 23, 36, 58, 82, 88, 98, 102

Г

«Галайда». *Див.* Жолобчук Антон
Галицька, дивізія. *Див.* «Галичина», дивізія
Галицький, р-н 73, 85, 103
Галич, м. 67
Галичани 45, 84
Галичина 6, 7, 18, 27, 44, 85, 104
«Галичина», дивізія 44
Гальо Михайло («Коник») 62, 101
«Гамалії», сотня 65
«Гамалія», сот. *Див.* Гонта Іван Ганна, із с. Ямниця 28

Ганнусівка, с. 70
Гасин Олександр («Лицар») 10
Гвізд, с. 71
Генелевич, пор. 52
«Геник», хор. *Див.* Пленюк Микола
Герасимович Богдан 29
Герасимович Євгенія. *Див.* Кульчицька-
Герасимович Євгенія
Герасимович Євдокія 23
Герасимович Іванна 13, 24, 29, 30,
101, 104
Герасимович Марія 25, 29
Герасимович Ольга. *Див.* Твердохліб-
Герасимович Ольга
Герасимович Слава 24, 29
Герасимович Степан 25
Герасимович Тарас 26, 29, 30
Герасимовичів, родина 29, 30
Германці. *Див.* Німці
Гіллер Адольф 28
Гітлерівці 9, 59, 60
Говерля», ВО-4 5, 8, 9, 10, 12, 15, 19,
23, 32, 34, 43, 47, 55, 56, 62-65, 67,
72, 80, 82, 86, 89, 91, 92, 100, 102
«Голуб» 94, 96
Гомзяк Ігор 14
«Гомін», реф. проп. КП ОУН. *Див.* Дя-
ченко Михайло
Гонта Іван («Гамалія») 9, 101
«Гонта», чот. 39
Гордіда Олександра 19
Гордіда Степан 17
Горліс-Горський Юрій 53
Городок Ягеллонський (тепер Горо-
док), м. 55
Горохів, м. 7, 25, 85
Горохівщина 84, 85
Грабівка, с. 66
Гранат Марія 20
«Грегіт», підст. шк. 8, 104
«Грегіт». *Див.* Андрусак Василь
Гречанюк Федір («Іскра») 9, 62, 101
Гречуха Михайло Сергійович 72
Гринішак Лука Михайлович («Довбуш»)
9, 11, 12, 38, 41, 59, 62, 70-73, 75-77,
78-81, 86, 87, 94, 95, 101-104
Грипилів, присілок 63
Грицай Дмитро («Перебийніс») 10, 57
Грицьків Роман 14
«Грома», боївка (вд.) 7, 34, 35, 85
«Громенко». *Див.* Дуда Михайло
Грушевський Михайло 49
Гудима Степан 20
«Гузар», полк. *Див.* Колодзінський
Михайло
Гуменюк Юрій («Тарас») 72-74, 93, 94, 96

Гупляк Микола 36
Гута, с. 38
«Гуцул», хор. *Див.* Бутковський Іван
«Гуцульщина», ТВ-21 8, 93, 101, 103
Гуцуляк, з с. Ланчин 51
Г
Габрусевич Іван («Джон») 54
Гестапівці. *Див.* Гестапо
Гестапо 18, 28, 29, 55, 56, 60, 100
Д
Далекий Схід 86, 88
Данилишин Дмитро 84
Делятин, смт. 12, 40, 61, 79, 80
Дем'янів Лаз 48
«Деркач». *Див.* Зеленчук Михайло
«Джон». *Див.* Габрусевич Іван
Дзвиняч, с. 102
«Дзвін» 39
«Дзвінчук». *Див.* Белейлович Іван
«Дзвони», курінь 103
Дзьоба Анастасія (Настя). *Див.* Твер-
дохліб-Дзьоба Анастасія
Дзьоба Антон 22
Дзьоба Василь 20
Дзьоба Ганна 20, 21, 22
Дзьоба Дем'ян 22
Дзьоба Дмитро 20
Дзьоба Дмитро, брат Анастасії 22
Дзьоба Дмитро, дв. брат 20
Дзьоба Іван 20
Дзьоба Михайло, з с. Золота Липа 20
Дзьоба Михайло, з с. Новосілки 20
Дзьоба Федір 22
Дзьоба Микола 20
Дикий Яків. *Див.* Твердохліб Ярема
Дністер, р. 17, 34, 35, 67, 85
Добротів, с. 51
«Довбуш», сот. (чот.) *Див.* Гринішак
Лука
«Довбуша», курінь (сотня) 37, 39, 40,
46, 65, 68, 101-103
Долина, м. 88
Долинський, р-н 103
Донбас 46, 104
Драч Богдан («Дунай») 91
Дрогобицька, обл. 86
«Дуб», рай. пров., агент. *Див.* Вадюк
Антон
«Дуб», стр. *Див.* Панівник Петро
Дуда Михайло («Громенко») 57
«Дуденко», чот. 67
ДУН 17, 84, 100, 101
Дунай, р. 46
«Дунай», пор. *Див.* Драч Богдан
Дунайкрельдвар, хут. 46
Дутчак Василь 19

Дяченко Михайло («Гомін», «Марко Боеслав») 11, 69, 73, 95, 102, 103
«Дяченко», бойовик 70

Е

Емг'єбісти. *Див.* МГБ
Енкаведисти. *Див.* НКВД
Есбісти. *Див.* ОУН, СБ
Есесівці 85

Є

Євреї 39, 47, 52, 56
Єзупіль, ст. 30

Ж

«Жар», окр. реф. СБ 69
Жиди. *Див.* Євреї
Жолобчук Антон («Галайда») 93, 94

З

Забитовський Федір 19
Забич, з с. Петрилів 34
«Завершення», спец. операція КГБ 86, 87
Закарпатська Україна. *Див.* Україна, Карпатська
Закарпатська, обл. 86
Закарпатський, ТВ-25 8
Закарпаття 8, 36, 42, 44, 51, 52, 53, 61, 100
Закарпатці 54
Закерзоння 65, 101
«Залізняка», чот. *Див.* Мельник Іван
«Залізняка», чота 38
Залісся, с. 80
Залуква, с. 67, 68
«Запорожець», сот., провокатор 38, 39
«Запорожця», сотня 38
Заслуш, май. мадяр. армії 44
Зауберсдерф, табір 54
Захід 56, 61
Західна Україна. *Див.* Україна, Західна
Західні українці. *Див.* Українці, західні
Західноукраїнське, населення. *Див.* Українці, західні
«Заяць». *Див.* Княгиницький Михайло
Зелена, с. 11, 23, 26, 38, 58, 60, 62, 63, 79, 82, 86, 87, 102, 103
Зелениця, присілок 81
«Зеленого», чота 38, 39
Зеленчук Лідія 26
Зеленчук Михайло («Деркач») 11-13, 58, 71, 72, 77, 80-83, 86-88, 98, 102, 103
Золота Липа, с. 20, 22
Золочівський, р-н 80
ЗУЗ. *Див.* Україна, Західна
ЗУНР 47

І

Іванишин Петро («Курява») 70-73, 102, 103
Іванків Степан («Остап») 81

Івано-Франківськ, м. 6, 7, 16, 18, 23-25, 28-32, 35, 36, 45, 55, 56, 72, 81, 84, 85, 87, 88, 101, 102, 104

Івано-Франківська, обл. 11, 15, 35, 36, 46, 47, 57, 58, 64, 65, 71, 86, 96, 100-104

Івано-Франківщина 83

Іванчо, ком. угор. частини 63

«Інта-уголь», табір 57

«Іскра», сот. *Див.* Гречанюк Федір

«Іскри», сотня (вд.) 38, 41, 62, 66, 102

Ї

«Ілак», бул. *Див.* Олексюк Дмитро

К

Кавчий Кут, с. 48

Казальс Пабло 30

«Калина», лік. 39

Калина». *Див.* Лопатинський Юрій

«Калуш, м. 30

Капітан Михайло 20

Карпати, г. 9, 11, 13, 19, 25, 26, 38, 67, 68, 76, 85, 86, 89-91, 95, 100, 102

Карпатська Русь 51

«Карпатська Січ» 13, 52-54, 100, 103

Карпатська Україна. *Див.* Україна, Карпатська

Карпатський, край 5, 9-11, 15, 23, 32, 65, 68, 75, 81, 86, 92, 95, 102-104

Карпатський, регіон. *Див.* Карпати, г.

«Карпенко», агент 33

Кафа, м. 21

Кашуляки, брати 36

КГБ 23, 71, 86, 87, 88, 102

Київ, м. 57, 72, 82, 102

«Кир», чот. *Див.* Найдич Дмитро

Кирста Дмитро 22

«Кіров», аг. МГБ. *Див.* Тучак Роман

«Клим Савур». *Див.* Клячківський Дмитро

Клим» 40

Климпуш Дмитро 54

Клячківський Дмитро («Клим Савур») 10, 63

Княгиницький Михайло («Заяць») 93

Кобилецька Поляна, с. 52

Ковбель Василь 39

Ковпаківці 60, 61

Козак («Байденко») 70

Колодзінський Михайло («Гузар») 52, 53

Командир. *Див.* Твердохліб Микола

Комсомольці 69

Комунисти 49, 69

«Коник», ком. *Див.* Гальо Михайло

КОП 51

Коржак Михайло («Сапер») 91

Король, вчитель 18

Корости, с. 20

Косівщина 104
Космач, с. 9
Космач–Коломия, траса 9
Коссак Зенон 53
Костенко Арсеній, полк. МГБ 12, 71,
72, 80, 81, 87, 96, 102, 103
Коширки, полонина 37
Кошице, м. 44
Кошиця Олександра, хор 48, 50
Кошовий, чекіст 21, 22
КП(б)У 30
Краків, м. 6, 17, 27, 55, 56, 104
Краківське, воєводство 45
Красій Євгенія 33
Крем'янець (Кременець), м. 30, 84
Кремль 76
«Кривейка», сотня 38, 40, 41, 65
«Кривейко», сот. 9, 41, 104
Крим 21
Крип'якевич Іван 14
Кричка, с. 40
Крути, ст. 83
Кубів Степан 14
Кузик, з с. Петрилів 33
Кузів Василь («Базь») 93
Кук Василь («Леміш») 12
Кулик Яків («Павло») 91
Кульчицька-Герасимович Євгенія 26, 29
Кульчицький Оскар 26
Кульчицький, тесля 29
Кульчицькі, сім'я 29, 30
«Курява», окр. пров. *Див.* Іванишин
Петро
Кути, с. 49

Л
Ладик Анна 14
Ланчин, с. 51
Лемик Микола 84
«Леміш», ген.-хор. *Див.* Кук Василь
«Лемко», ТВ-26 8, 101
Липа, с. 103
Лисоня, г. 54
«Лисоня», ВО-3 8
«Лицар», полк. *Див.* Гасин Олекса
Личковський Петро 36
Лімниця, р. 104
«Лісові чорти», ст. школа 100
Літопис УПА» 13, 63
Лоева, с. 11, 74, 79, 80, 103
Лозинський Мар'ян 14
Лопатинський Юрій («Калина») 54
Лотоцький Василь 14
Луг, с. 37
Львів, м. 18, 41, 44, 59, 84
Львів'яни 45
Львівська, обл. 12, 26, 80

Львівщина 52, 55, 104
Лядецький Євген 19
Лядецький Іван 20

М
«Магура», ТВ-23 8
Мадяри. *Див.* Угорці
Мадярське, військо (армія). *Див.*
Угорська, армія
Мазурик Володимир 20
Мазурик Іван 20
Мазурик Омелян 20
Маївський Дмитро («Тарас») 57
«Мак» 94
Маківка, г. 54
«Маківка», ВО-5 47, 100
«Маківка», ТВ-24 8
Малиновище, г. 9, 38, 39, 43, 62, 65,
66, 67, 101, 103
Манява, с. 38, 62, 101
«Марко Боєслав». *Див.* Дяченко Ми-
хайло
Мароморош Себет, м. 44
Матвейко-Попович Анна («Ружа») 11, 70,
74, 75, 77, 79, 80, 86, 87, 88, 98, 104
МВД 9
МГБ 10-12, 20, 35, 71, 78, 94, 96, 100,
102-104
Межигавурська, г. 75
Межинидея, г. 75
Мельник Василь «Чорнота» 94
Мельник Іван («Залізник») 38, 74, 80, 93
Мельник Петро («Хмара») 9, 69-74,
78, 80, 92- 94, 102, 103
Мельник Ярослав («Роберт») 32, 55,
92, 102, 103
Мельниківці 85
Микитій Любов 14
Микуличани 47, 48
Микуличин, с. 36, 37, 47, 48, 50, 51, 57, 100
Мізерний Василь («Рен») 101
«Місько» 41
«Молот» 93
Мордовські, табори 102
«Мороз», агент 33
Морозов Павлик 30
Моршин, м. 26
Москалі. *Див.* Росіяни (Рускіє)
Москва, м. 57
Мотрюк Василь 51
Мужик Андрій 20
Мукачево, м. 51, 52
«Мур», ст. бул. 91
Мюнхен, м. 27, 35, 100

Н
Надвірна, м. 61, 74
Надвірянський, р-н 11, 23, 26, 57,
58, 77, 81, 82, 86, 96, 100-103

Надвірнянщина 69, 93, 94, 103
Найдич Дмитро («Кир», «Шварно») 70-73, 91, 93, 103
Настасюк Микола («Ромко») 37, 94
«Нахтігаль», бат. 104
Націоналісти. *Див.* Українські, націоналісти
«Незломний» 39
«Нечай» 40
«Нечая», чота 38, 39
Нидея, г. 71, 72
Нілош 44
Німецька, армія 44
Німеччина 6, 25, 27, 36, 44
Німці 17, 18, 25, 36, 37, 44, 45, 59, 61, 66, 85
НКВД 9-12, 12, 23, 25, 29, 34, 35, 45, 58, 64, 66, 67, 78, 100-104
Новоросійськ, м. 46
Новосілки, с. 20
Нойгамер, м. 44
Нью-Йорк, м. 35

О

Обрубанський Ярослав («Яркий») 11, 12, 77, 79-81, 86, 87, 103
Овод Григорій 20
«Олег» 78
Олексюк Дмитро («Ілак») 93
«Олені», ст. школа 7, 8, 85, 100, 101, 104
«Олені-І», ст. школа 56
Олеський, р-н 12
Онищук Анастасія 17
Онищук Дмитро 16
Онищук Петро 20
Онищук Ярослав 19
ОНОКС. *Див.* «Карпатська Січ»
Організація. *Див.* ОУН
«Ореля». *Див.* Бойчук Ліля
«Орест». *Див.* Борисюк Василь
Осмолода, с. 75
«Остап». *Див.* Іванків Степан
«Остап». *Див.* Поварчук Василь
Осташук Василь Йосипович («Тиміш») 60
Отці-редемптористи 25
ОУН 5-7, 9-13, 15-20, 23, 24, 27-29, 32, 35, 36, 50-52, 54-56, 59, 60, 64, 65, 69, 72, 75, 76, 84, 92, 95, 100, 102-104
ОУН, ЗЧ 57, 100
ОУН, Похідні Групи 17, 100
ОУН, СБ 5, 10, 15, 23, 39, 65, 68, 70-72, 75, 76, 78, 86, 94, 95, 100, 101, 102, 104
ОУН, Юнацтво (доріст) 36, 58, 59

П

«Павло», пор. *Див.* Кулик Яків
Панівник Анна 36

Панівник Василь 36
Панівник Дмитро 36
Панівник Іван 36
Панівник Марія 36
Панікуч Петро Дмитрович («Дуб», «Вільшина») 36, 46, 103
Панівник Степан 36
Папара, д-р 84
Партійці. *Див.* Комуністи
Пасічна, с. 80
«Перебийніс», нач.шт. *Див.* Грицай Дмитро
Перегінське, м. 38
«Перемиський», курінь 101
Перцович, з Березова 50
Петер Кость («Сокил») 39, 69, 75, 76
Петлюра Симон 48
Петра і Павла, свято 75
Петрилів, с. 15-20, 22-24, 27, 33-35, 64, 67, 80, 83, 97, 99
ПЗУЗ 60
Пилипчук Ярослав («Чиж») 93
Піги, хут. 51
«Підкарпатський», курінь 32
Підлісне, с. 13
Пілсудський Юзеф 50
Плав'юк, о. 49
«Пласт», скаут. орг. 6, 58, 84
Пленюк Микола («Геник») 91
Поварчук Василь («Остап») 36
Повстанці. *Див.* Упівці
Покрови, свято 67
Полісся 18, 19, 59, 85
Польська, держава. *Див.* Польща
Польська, поліція 6, 17
Польське, військо (армія). *Див.* ВП
Польське, підпілля 7
Польські, колоністи 60
Польща 6, 17, 45, 53-56, 78
Поляки 20, 45, 47, 49, 50, 54, 57, 83, 85
Поляки-фольксдойчі 61
«Полянський» 75
Попович Анна. *Див.* Матвейко-Попович Анна
Пороги, с. 37, 62
Посівнич Микола 14
Потічний Петро, проф. 14
«Прикарпатська правда», газета 35, 87
Прикарпаття 6, 7, 8
Прислуп, с. 37
Провідник. *Див.* Бандера Степан
Прокопчук, з с. Татарів 50, 51
«Просвіта», т-во 5, 16, 48, 50
Прусаки 28
Прут, р. 37, 61
«Прут», кур. *Див.* Вацик Павло
Прхаля Лев (Lev Prchala), ген. 51, 53

Р

Радянські, партизани 7, 85, 100
Растропович Мстислав 30
Рафайлів, с. *Див.* Бистриця, с.
Рафайлівський, перевал 44
Рахів, м. 51
Рейх 31
Рівня, хут. 78
«Різун», полк. *Див.* Андрусяк Василь
Ріпна, г. 63
«Роберт». *Див.* Мельник Ярослав
Рогатин, м. 88
Рожнятівський, р-н 77, 104
Рожнятівщина 75
«Роланд», бат. 84, 100, 102
Роман Іван 54
Романюк Іван 79
Романюк Михайло 14
«Ромко». *Див.* Настасюк Микола
Росія 78
Росіяни (Рускіє) 41, 46
«Ружа». *Див.* Попович Анна
Румунія 10, 46, 51, 53, 78, 103

С

Савчук Василь 13, 14, 23, 32, 35, 46,
57, 98
Салаш 44
«Сапер». *Див.* Коржак Михайло
Сибір 17, 19, 26, 64, 86, 101
Сивуля, г. 38, 41, 42, 43
Сивуля, с. 75
«Сивуля», курінь 101
Сигуранца 54
Сидор Василь («Шелест») 9, 10, 41,
44, 56, 63, 91, 104
«Сільський господар», т-во 5
«Сірі», сотня 91
Січинський Дмитро 29
«Січовички», вд. КС. *Див.* «Карпатська
Січ»
Січові Стрільці. *Див.* УСС
Сіщук Дмитро Олексійович 59
«Скажені», курінь 100, 101
Сколівщина 100
Сливки, с. 37
Слизінський Дмитро 39
Сліпий Йосип, кард. 18
Снятин, м. 101
Совети (совіти). *Див.* Більшовики
Советські, партизани. *Див.* Радянські,
партизани
Совецька, армія. *Див.* ЧА
Содоль Петро 63
«Сокіл», май., кур., окр. реф. проп.
Див. Петер Кость

Солотвинський, р-н 81
Софіївський, майдан 82
Соціалісти 49
СРСР 27
Сталіністи 17
Станіславів, м. *Див.* Івано-Франківськ, м.
Станіславівська, обл. *Див.* Івано-
Франківська, обл.
Станіславівщина 5, 7, 11, 20, 24, 26, 32,
35, 47, 48, 52, 55, 56, 69, 100-104
Станіславська, земля. *Див.* Станісла-
вівщина
«Степа», чот. 38
Степанів Гнат 54
Степанів Олена 54
Стефанюк 36
Стрий, м. 81
Стрийщина 48
«Стріла», сотня 103
Струць, з с. Микуличин 47, 48
«Стшелец», пол. орг. 49
«Сурма», часопис 49
Сушко Роман, полк. 54
Східна Україна. *Див.* Україна, Східна
Східні українці. *Див.* Українці, східні
США 29
«Сян», ВО-6 8, 101

Т

«Тарас», рай. пров. *Див.* Гуменюк
Юрій
«Тарас». *Див.* Маївський Дмитро
Татарів, с. 51
ТВ-20 Буковинський. *Див.* Буковин-
ський, ТВ-20
ТВ-21 «Гуцульщина». *Див.* «Гуцульщи-
на», ТВ-21
ТВ-22 «Чорний Ліс». *Див.* «Чорний
Ліс», ТВ-22
ТВ-23 «Магура». *Див.* «Магура», ТВ-23
ТВ-24 «Маківка». *Див.* «Маківка», ТВ-24
ТВ-25 Закарпатський. *Див.* Закарпат-
ський, ТВ-25
ТВ-26 «Лемко». *Див.* «Лемко», ТВ-26
Твердохліб Анастасія (Настя) Дми-
трівна 15, 16
Твердохліб Анелія, д. Панька 17
Твердохліб Василь 24
Твердохліб Ганна 5, 15, 24
Твердохліб Данило 5, 15, 16
Твердохліб Дмитро 5, 15, 16
Твердохліб Євстахія 20
Твердохліб Ілько 19
Твердохліб Катерина 22
Твердохліб Леонід 20
Твердохліб Марія Дмитрівна 15, 16
Твердохліб Марія, др. Панька 17, 43

- Твердохліб Микола Дмитрович («Грім») 5-18, 19-34, 43, 53, 55, 56, 62-69, 71-73, 75, 76, 78-87, 89-91, 98-104
- Твердохліб Михайло 17
- Твердохліб Олекса Дмитрович 15, 16, 18, 22, 23
- Твердохліб Павло 20
- Твердохліб Панько 17
- Твердохліб Петро, з с. Петрилів 19, 20, 22
- Твердохліб Петро, с. Панька 17
- Твердохліб Степан Дмитрович 16, 20, 24, 87, 88
- Твердохліб Федір 22
- Твердохліб Ярема 14, 23, 25, 26, 29, 30, 82, 101, 104
- Твердохліб Ярослав Олексійович 13, 15, 18, 19, 22, 104
- Твердохліб-Герасимович Ольга 6, 11, 13, 18, 19, 23-30, 77, 80, 82, 83, 86, 88, 99, 101, 104
- Твердохліб-Дзьоба Анастасія 13, 15, 21, 104
- Твердохлібів, родина 15, 16, 33, 34, 35, 97
- Тернопільська, обл. 13, 18, 30, 66
- Тернопільчани 45
- Тернопільщина (Тернопілля) 52, 67, 68, 84
- Теслюк Олесь («Богдан») 91
- «Тиміш». *Див.* Осташук Василь Йосипович
- Тисмениця, м. 31
- Тисовська Стефанія 53
- Тлумацький, пов. 24
- Тлумацький, р-н 15, 27, 35, 64, 80, 100
- Тлумач, м. 49
- Товмацький, р-н. *Див.* Тлумацький, р-н
- Торонто, м. 35
- Тригук Богдан 14
- Тучак Роман («Кіров») 94
- У**
- УВО 49, 50
- УГА 5, 15, 47, 48, 50, 54, 83
- УГВР 9, 57, 69, 100
- УГВР, ВЗ 1-ий 100
- УГВР, ГС 9
- УГВР, ЗП 10, 86, 100
- Угорська, армія 9, 36, 42, 53, 61
- Угорці 9, 36-38, 42, 44, 45, 52, 54, 61, 62, 63
- Угорчак, фотограф 31
- Угорщина 51
- УДП 59
- Ужгород, м. 51, 52, 54
- Україна 5, 10, 12-14, 17, 19, 20, 23, 33, 36, 37, 46, 47, 52, 54, 56-59, 69, 71, 76-78, 82-86, 88
- Україна, Західна 7, 11, 17, 27, 47, 56, 58, 82, 84, 85, 103
- Україна, Карпатська 51-54
- Україна, Радянська. *Див.* УРСР
- Україна, Східна 45, 47, 84, 100
- Українка Леся 27
- Українська, армія 85
- Українська, держава. *Див.* УССД
- Українська, еміграція 10
- Українська, партизанка. *Див.* УПА
- Українське, підпілля 6, 10, 11
- Український, народ (нація). *Див.* Українці
- Українські, націоналісти 6, 27, 49, 59
- Українські, повстанці 5, 10, 14, 34, 35, 52, 59, 63, 68
- Українці 45, 49, 51, 52, 54, 60, 64, 83, 85, 86
- Українці, західні 64, 86
- Українці, східні 53
- УМГБ. *Див.* МГБ
- УНО 52
- УНР 39
- УНР, армія 75
- УНС 7, 47, 55, 56, 61, 100, 103
- УПА 5, 7-14, 18-20, 23, 25, 29, 31, 32, 34-37, 42, 43, 53, 56, 58-63, 65, 67, 68, 75, 76, 80-83, 85, 86, 100-104, 115, 127, 128
- УПА, ГВШ 57, 104
- УПА, ГК 6, 8, 9, 10, 12, 19, 64, 104
- УПА, місія 100
- УПА-Захід 5, 8, 9, 10, 15, 19, 55, 56, 60, 63, 72, 80, 82, 86, 100, 104
- УПА-Північ 10, 63
- Упівці. *Див.* Українські, повстанці
- УРСР 30, 71
- УСС 29, 47, 48, 50, 54
- УССД 6, 23, 52, 65
- Усть-Чорна, с. 44, 63
- Ф**
- «Фама», фірма 6
- Фашисти. *Див.* Гітлерівці
- Фекшани, м. 46
- Форович Любомир 28
- Форович Марія 13, 27, 28
- Форович Назар 30
- Х**
- Хабаровський край 26, 30, 101
- Харук Микола («Вихор») 93
- «Хмара», сот., надр. пров. *Див.* Мельник Петро
- «Хмари», сотня (гр.) 38, 39, 65, 78
- Хмелівка, с. 66

Холмщина 39
«Холодний Яр», повість 53
Хорті, дикт. 44
Хрещатик, вул. 82
Християни 33
Хрущов Микита 30
Хуст, м. 52, 54

Ц

Цицюри, з с. Петрилів 34

Ч

ЧА (Червона армія) 9, 17, 22, 27, 29, 30, 41, 42, 104
Чав'як Володимир («Чорнота») 57, 91
«Чайки», чота 38, 39
Чайковський Андрій 49
Чекісти 70-72, 74, 76, 81
Червак Андрій 17
Червак Іван 20
Червак Степан 20
Червак, з с. Петрилів 33
Червонопогонники. *Див.* Енкаведисти
Черкаси, м. 39
Чернівецька, обл. 86
Чернігів, м. 39
Чеська, жандармерія 53
Чеська, поліція 51
Чеські Будейовиці, м. 57
Чех Розалія 22
Чехи 51, 53
Чехословацька, армія 53
Чехо-Словацьчина (Чехословацьчина) 57, 100
«Чиж». *Див.* Пилипчук Ярослав
«Чмелик», ком. 62, 104
«Чмелика», підст. школа 38
Чорний Ліс, ліс 9, 25, 37, 38, 56, 66, 92, 101
«Чорний Ліс», підп. в-ня 102
«Чорний Ліс», ТВ-22 8, 55, 92, 100, 101, 103
Чорний Потік, с. 37
Чорні Ослави, с. 37
«Чорні чорти», сотня 101

«Чорнота». *Див.* Мельник Василь
«Чорнота». *Див.* Чав'як Володимир
«Чорноти», сотня 38
Чортків, м. 18
«Чупринка Тарас», ген.. *Див.* Шухевич Роман

Ш

«Шварно», хор. *Див.* Найдич Дмитро
«Шелест», ком. *Див.* Сидор Василь
Шептицький Андрей, митр. 18
«Шлях перемоги», підп. в-ня 102
Шоріна, лег. боївка МГБ 35
Шпак Василь 17
Шпак Євдокія 22
Шпак Розалія 17
Шпачинський Олекса 22
«Шрам», сот. *Див.* Бурдин Степан
«Шрама», сотня 38, 39
Шумляни Малі, с. 13
Шухевич Роман («Тарас Чупринка») 6, 10, 53, 54
Шуцмани (Шуцполіція) 7, 84
Щигельський Володимир («Бурлака») 57

Ю

Юськів, Д-р 51

Я

Яблуниця, с. 51
«Явір», рай. пров. 73
«Явір», стр. 57
Яворина, г. 103
Якимецько Василь 31
Ямниця, с. 28, 32
Яргорів, с. 20, 67
Яремча, смт. 37, 44, 46
Яремчанський, р-н 11, 36, 78, 100
«Яркий», бул. *Див.* Обрубанський Ярослав
Ярославенко (Ярославченко), комп. 48, 50
Ясень, с. 37, 104
Ясиня, с. 38, 51
Яськів Омелян 20
«Ясьміна», курінь 67

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

ВО – Воєнна округа
ДУН – Дружини Українських Націоналістів
ЗП УГВР – Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради
ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації Українських Націоналістів
МВД – Міністерство Внутренніх Дел
МГБ – Міністерство Государственной Безопасности

НКВД – Народний Комісаріат Внутренніх Дел
ОУН – Організація Українських Націоналістів
СБ ОУН – Служба безпеки Організації Українських Націоналістів
ТВ – Тактичний відтинок
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада

УМГБ – Управління Міністерства Го-
сударственной Безопастаності
УНС – Українська Народна Само-
оборона
УПА – Українська Повстанська Армія

УРСР – Українська радянська соці-
алістична республіка
ЦК КП(б)УРСР – Центральний комі-
тет Комуністичної партії (більшовиків)
УРСР

СПИСОК ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ

1. Микола Твердохліб – «Грім», командир Военної округи-4 «Говерля», 1945–1949 рр., Карпати..... 89
2. Микола Твердохліб – «Грім» і його ад'ютант (невідомий), весна 1945 р., Карпати..... 90
3. Командир Групи «УПА-Захід» полк. Василь Сидор – «Шелест» та командир ВО-4 «Говерля» М. Твердохліб – «Грім», 1945–1947 рр., Карпати..... 91
4. Микола Твердохліб серед стрільців і старшин куреня Володимира Чав'яка – «Чорноти» (сотня «Сірі» Михайла Коржака – «Сапера», чота Дмитра Найдича – «Кира», «Шварна»). Стоять: 2-й – пор. М. Коржак – «Сапер»; 4-й – пвх. Олесь Теслюк – «Богдан»; 6-й – ст. бул. «Мур»; 7-й – хор. Микола Пленюк – «Геник»; 8-й – сот. В. Чав'як – «Чорнота»; 9-й – к-дир М. Твердохліб – «Грім»; 10-й – пор. Богдан Драч – «Дунай»; 11-й – пор. Яків Кулик – «Павло»; 13-й – ст. бул. Дмитро Найдич – «Кир», «Шварно», травень 1947 р., Карпати..... 91
5. Командир ТВ-22 «Чорний ліс» ВО-4 «Говерля» Василь Андрусак – «Грегіт», «Різун» та провідник ОУН Карпатського краю Ярослав Мельник – «Роберт», літо 1944 р. 92
6. Командир ВО-4 «Говерля» (січень–липень 1944 р.) Іван Бутковський – «Гуцул»..... 92
7. Сотенний Микола Харук – «Вихор», командир ТВ-21 «Гуцульщина» Петро Мельник – «Хмара», булавний Дмитро Олексюк – «Ілак»..... 93
8. Юрій Гуменюк – «Тарас»; Антін Вадюк – «Дуб»; Дмитро Найдич – «Кир», «Шварно»; Михайло Княгиницький – «Заяць»; Василь Кузів – «Базь»; Іван Мельник – «Залізник»; Антін Жолобчук – «Галайда»; Ярослав Пилипчук – «Чиж», літо 1949 р., Надвірнянщина 93
9. Затриманий надрайонний провідник Надвірнянщини Петро Мельник – «Хмара» (1-й справа), агент МГБ Роман Тучак – «Кров» (2-й справа) у складі псевдобойвки СБ ОУН. Зима 1952 р. 94
10. На передньому плані Антін Вадюк – «Дуб»; Лука Гринішак – «Довбуш» та Юрій Гуменюк – «Тарас», на задньому плані Василь Мельник – «Чорнота»; Антін Жолобчук – «Галайда»; «Голуб»; Микола Настасюк – «Ромко»; «Мак». Літо 1950 р., Надвірнянщина..... 94
11. Михайло Дяченко – «Гомін», «Марко Боеслав», референт пропаганди ОУН Карпатського краю, відомий повстанський поет і публіцист, 1950 р. 95
12. Референт СБ ОУН Надвірнянського району Лука Гринішак – «Довбуш», літо 1950 р., Карпати 95
13. Антін Вадюк – «Дуб»; Юрій Гуменюк – «Тарас»; «Голуб», літо 1949 р., Надвірнянський район Станіславівської області..... 96
14. Полковник МГБ Арсеній Костенко, начальник управління 2-Н УМГБ у Станіславівській області..... 96
15. Родинна хата Твердохлібів у с. Петрилів..... 97
16. Сотник Іван Белейлович – «Дзвінчук» з дружиною, 1997 р. 97
17. Виступ Анни Попович – «Ружі» під час вшанування пам'яті командира М. Твердохліба – «Грома», 1997 р. 98
18. Голова Всеукраїнського братства вояків ОУН-УПА Михайло Зеленчук зі журналістом Василем Савчуком, 1997 р. 98
19. Пам'ятний знак на кривіці, де загинули Микола Твердохліб і Ольга Герасимович 99
20. Пам'ятник М. Твердохлібу – «Грому» у с. Петрилів..... 99

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
<i>Анастасія Твердохліб-Дзьоба</i> У ЛАНЦІ ЗВ'ЯЗКУ З «ГРОМОМ»	15
<i>Іванна Герасимович</i> СПОМИНИ ПРО МИКОЛУ ТВЕРДОХЛІБА ТА ЙОГО ДРУЖИНУ ОЛЬГУ ГЕРАСИМОВИЧ	24
<i>Марія Форович</i> «ГРИМ» СЕРЕД ЯСНОГО НЕБА	27
<i>Василь Якимецько</i> СПОГАД	31
<i>Євгенія Красій</i> ТАЄМНИЙ ПІДСТУП, ЩО СТАВ ЯВНИМ	33
<i>Петро Панівник</i> ШТРИХИ ПЕРЕБОЛЕНОГО	36
<i>Іван Белейлович</i> СПОГАДИ	47
<i>Михайло Зеленчук</i> З ЇЇ СВЯТИМ ІМЕННЯМ	58
<i>Ярема Твердохліб</i> ЖИТТЯ, БОРОТЬБА І ЗАГИБЕЛЬ КОМАНДИРА «ГРОМА».....	82
Фотоілюстрації	89
Біографічні довідки	100
Показчик	105
Список скорочень та абревіатур	112
Список фотоілюстрацій	113
Інформаційні сторінки видавництва “Літопис УПА”	115

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само від-значаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Серійне книжкове видання документів,
матеріалів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Томи 3-4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліцейських установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: Серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944-45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформації УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Збірник містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформації УГВР*, вип. 4-6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список вправших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа У ПА («Лисоня»): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п'ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Крилача» (Ярослава Коцьболка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним «Бурлакою» (Володимиром Щигельським), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандрі по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті*, *Лисовик*, *Інформативні вісті*, *Інформатор* і *Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідіце*, *Виселення єпископа Коциловського*, *Вибори в СРСР*, *Нова голодова катастро-*

фа в Україні, Фашистське страшило, До братніх чеського і словацького народів. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або відразу після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томи. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також перекази українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався в роках 1942-1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й опіснених у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень чи їх варіантів. 1997, ХХІУ+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші

документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині а також – у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»): 3 юнацьких мрій – у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Крізь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олекси Конопядського («Острове́рха») – «Спомини чотового УПА Острове́рха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля». Також подаються оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави І» та «Переяслави ІІ») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001, 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріяли). Книга містить документи і матеріяли, що відносяться до історії та діяльності відділів УПА ТВ-«Лемко» в рр. 1944-1947, оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001, 900 стор., тверда обкладинка, мапи, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947, 2001, 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Покажчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи «Літопису УПА» Основної та Нової Серії, як також книги «Повстанські могили» т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тв. обкладинка.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить взяті з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико, «На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955». Книга містить спогади Івана Лика («Скади», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терефенка («Медведя») – «На грані двох світів». Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний, «Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів». Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й заплля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954, який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002, 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшша. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольностьць і Незавіслосьць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Унівеситеті Торонто. 2003, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА “Месники”, звіти й огляди керівництва ІІ Округу ОУН “Батурин”, господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріали про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004, 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і Матеріали. Вояки УПА, які в 1947-1949 роках пробилися рейдом у Західну Європу, вважали своїм обов’язком залишити для історії та майбутніх поколінь пам’ять про визвольні змагання в часі Другої світової війни та після її закінчення. Це стало реальністю в 1974 р., коли було засновано видавництво “Літопис УПА”. Книга містить документи та матеріали про нелегі будні становлення та діяльності видавництва “Літопис УПА” за 30-літній період існування, короткі біографії членів видавничого комітету, адміністрації видавництва, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 43-44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книги містять протоколи переслухань працівниками Служби Безпеки (СБ) ОУН Тернопільської області осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР. Матеріали походять з підпільного архіву, віднайденого у 2004 р. в селі Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., завдяки с. п. Софрону Кутному. На їх базі можна вивчати організацію, обсяг та дії підпільних структур щонайменше в межах однієї області у 1946–1948 рр., коли тиск на підпілля радянських силових структур був надзвичайно потужний. Також матеріали протоколів яскраво відображають жорстокість, нелюдність та бруталність радянських репресивних органів, які шляхом терору та насилля снували павутину імперії зла на теренах Західної України.

Том 43, книга 1: В першій книзі поміщено 85 з 193 наявних протоколів допитів, що охоплюють 13 районів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський райони. 2006, 1332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, схеми.

Том 44, книга 2: Книга є продовженням 43 тому та містить подальших 108 протоколів переслухань СБ ОУН, зокрема, з теренів таких районів, як: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробижнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Тербовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський, як теж

з Рогатинського району Станиславівської області. Тут також поміщені Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, Лист підпільників на Далекий Схід, Протокол однієї події, список функціонерів МВД і МГБ, та список слідчих СБ. Вступна стаття до обох книг поміщена в т. 43. 2006, 1288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Книга містить спогади про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006, 572 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Книга є важливим доповненням і продовженням тт. 43-44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з 5-ти районів Тернопільської обл., зокрема: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. Документи походять з повстанських архівів, віднайдених в околицях сіл Пліхів, Краснопуща Бережанського р-ну та Петриків Тернопільського р-ну. 2007, 896 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку:

УПА в світлі словацьких та чеських документів 1945-1948.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появились такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: *До зброї, № 16, 1943, Повстанець, № 1-6, 1944-1945, Український перець, № 1-3, 1943-1945 та Бойовий правильник піхоти.* Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто, 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). кн. 1, (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського

національно-визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА – Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ–Торонто, 2006, 1620 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. Книга містить архівні документи з переслухань радянськими репресивними органами таких осіб, як: Михайло Степаняк, Євген Басюк, Мирослав Гайдук, Ярослав Білінський, Артемізія Галицька, Олександр Луцький, Юрій Стельмашук, Петро Дужий, Микола Дужий, Володимир Павлик, Омелян Польовий, Федір Воробець, Дмитро Вітовський, Василь Левкович. Київ–Торонто, 2007, 912 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали У книзі зібрані документи та матеріали за 1907–2005 рр., які характеризують основні віхи життя і діяльності керівника українського визвольного-революційного руху в 1943–1950 рр. ген. Романа Шухевича (“Тараса Чупринки”) та присвячені його пам'яті. Поряд з документами Галузевого державного архіву СБ України до збірника увійшли документи Державного історичного архіву України у Львові і, частково, – ЦДАВО України,

а також матеріали, які публікувалися в “Літописі Української Повстанської Армії” (Торонто) та в інших виданнях. Київ–Торонто, 2007, 832 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) До книги увійшли 353 раніше не опублікованих документи з різних територіальних осередків ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі за серпень 1942 – грудень 1943 рр., які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) на ПЗУЗ (серпень 1942 – вересень 1943 рр.), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА на ПЗУЗ (вересень – грудень 1943 р.). Київ–Торонто, 2007, 848 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку томи НС:

Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2.

Воєнна Округа УПА «Буг» 1944-1948. Документи і матеріали. Збірник, який вийде в 2-х томах, міститиме документи керівництва і окремих підрозділів ВО та пресові видання УПА, теренові керівні і звітно-інформативні документи ОУН.

УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943-1945. Невідомі документи. Публікація включає документи, нещодавно виявленні в різних архівах України.

Серія «Літопис УПА» – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув’язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В’ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об’єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотогового командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чолові-

ка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича (“Вороного”), його дружини Ярослави, сотенного Миколи Тарабана (“Тучі”), вояків УПА Івана Філя (“Шеремети”), Івана Василевського–Путко (“Вуса”), оргмоба Костя Міхалика (“Думи”) та зв’язкової Катерини Когут–Лялюк (“Грізної”). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія (“Кулю”, “Мушку”, “Ударника”), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Державного архіву Львівської області за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, агентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних теренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов’язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м’яка палітурка.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). У цій праці зібрана трагічна інформація про особи та події, що, безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи негативному плані, були пов’язані з визвольною боротьбою на території тодішньої Дрогобицької області в 1939–50 роках. Основна інформація – результат опрацювання документів архівних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та інших архівів, а також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики; дописів, свідчень, спогадів та листів. Львів, 2005, 1312 стор., ілюстрації, тверда палітурка.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). В книзі досліджується інформаційний потенціал джерел з історії діяльності мережі ОУН і заплілля УПА на ПЗУЗ. Обговорюється формування першої джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, проводиться класифікація документального масиву джерел та з’ясовуються особливості діяльності референтур ОУН(б) і заплілля УПА. Львів, 2006, 512 стор., тверда палітурка.

8. Онішко Леся. «Нам сонце всміхалось крізь ржаві ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. В даній монографії на основі архівних документів та матеріалів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду Катерини Зарицької, її участь в формуванні Українського Червоного Хреста; діяльність в референтурі пропаганди ОУН (б) та налагоджен-

ня зв'язків головнокомандувача УПА Романа Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах ССРСР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Дані спомини присвячені історії національно-визвольного руху на Волині 1930-1950 рр. Вони відображають діяльність польського окупаційного режиму та більшовицькі репресії 1939-1941 рр. Авторка детально розповідає про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, свою діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки. Окремий розділ споминів присвячений ув'язненню в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 стор., тверда палітурка, суперобкладинка, ілюстрації.

Серія «Події і люди»

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У нарисі висвітлюється життєвий шлях провідного члена ОУН та Головного командира УПА Романа Шухевича, незламного лідера національно-визвольної боротьби українського народу. Торонто-Львів, Видання 2-е, доповнене. 2008, 80 стор., ілюстрації.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Пропоноване дослідження рокує на основі архівних документів і матеріалів невідомі сторінки життя і діяльності одного з чільних керівників українського визвольного руху 1940-х років. – Торонто-Львів, 2008, 128 стор., ілюстрації.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера. Життя присвячене свободі. Пропоноване дослідження присвячене життю та діяльності Провідника ОУН та ЗЧ ОУН Степана Бандери в 1920–1959 рр. На основі спогадів та документів у книзі висвітлено боротьбу і роль ОУН і ЗЧ ОУН та її лідера у тогочасних суспільно-політичних процесах. Крім того, тут читач зможе довідатися про родинне, шкільне, студентське оточення, в якому формувалася особистість майбутнього Голови проводу ОУН та ЗЧ ОУН. Торонто-Львів, 2008, 112 стор., ілюстрації.

4. Петро Й. Потічний, “Моя дорога”. Короткий біографічний спомин Петра-Йосифа Потічного, написаний англійською мовою, охоплює період від народження до часу, коли він, як юнак, вояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини під кінець 1947 р. Торонто – Львів, 2008, 112 стор., ілюстрації.

5. «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упорядник Роман Грицьків. Видання присвячене полковнику Української Повстанської Армії Миколі Твердохлібу – «Грому». Крізь призму спогадів безпосередніх учасників подій та інших матеріалів у збірнику зображено життя і діяльності видатного повстанського командира, а також висвітлено національно-визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто – Львів, 2008, 128 стор., ілюстрації.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web-сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

*Про подальші інформації можна звертатися на адресу
Адміністрації:*

— Микола Кулик — **mykola.kulyk@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **potichp@sympatico.ca**

Адміністрація в Україні — **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на

www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ

та

ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА ІМ. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПІСУ УПА"

*М. Бохно, І. Василевський-Путко, О. Дольницький, О. Жигар,
Ірина Камінська, Б. Ковалик, М. Ковальчин, Ю. Котляр, М. Кошик,
М. Кулик, Р. Кулик, М. Луцак, М. Мігус, П. Мицак, Емілія Нагірна-Зінько,
Б. Пасічник, Марія Пискір, П. Потічний, С. Рогатинський,
І. Росіл, В. Сорочак, Ярослава Філь,
О. Циліпа, С. Шпак, Є. Штендера.*

Адміністрація:

М. Кулик, Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталка Солтис

Адреса:

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
E-mail: mail@litopysupa.com

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомз'як, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд "Літопис УПА"

ім. Володимира Макара

Микола Посівнич

Адреса: "Літопис УПА"

пл. Міцкевича, 6/7, Львів, 79000, Україна
тел.(38-032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua

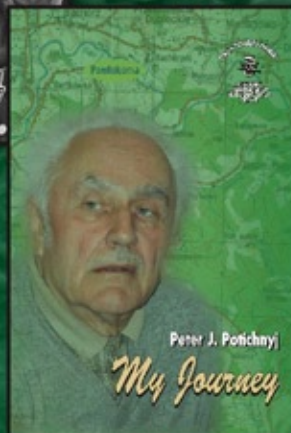
46

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

ЛІТОПИС УПА

ТОМ
11

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, ON M6J 3M7
CANADA

e-mail: mail@litopysupa.com

<http://www.litopysupa.com>

"ЛІТОПИС УПА"
пл. Міцкевича, 6/7
Львів, 79000
UKRAINE

e-пошта: litopys@bs.lviv.ua

Серія "Події і люди"

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОГО
ПОВСТАНСЬКОГО
АРМІЇ

«ГРІМ»

ПОЛКОВНИК УПА МИКОЛА ТВЕРДОХЛІБ

спогади і матеріали